

COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
COMMISSAIRE AUX DROITS DE L'HOMME

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԽՈՐՀՐԴԻ
ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ Հ ԱՆՁՆԱԿԱՏ ԱՐ

Ստրասբուրգ, 10-ը մարտի, 2015թ.

Թիվ՝
CommDH(2015)2

Հայ երեւոյ պաշտոնակատն թարգմանոյ յոյն

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԽՈՐՀՐԴԻ

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
Հ ԱՆՁՆԱԿԱՏ ԱՐ

ՆԻԼՍ ՍՈՒՅԺՆԻ ԵԿՍԻ

ՁԵԿՈՒՅՑԸ

2014 ԹՎԱԿԱՆԻ Հ ՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 5-9

**Հ ԱՅ ԱՍՏ ԱՆ ԿԱՏ ԱՐԱԾ
ԱՅՑ ԵԼ ՈՒԹՅՈՒՆԻՑ Հ ԵՏ Ո**

ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ.....	3
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	7
1 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ	9
1.1 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ	9
1.1.1 ԴԱՏԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ	10
1.1.2 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՆԿՈՂՄՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	11
1.1.3 ԿՈՂՄԵՐԻ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ	19
1.1.4 ՄԻՆՉԴԱՏԱԿԱՆ ԿԱԼԱՆՔԸ.....	22
1.2 ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԾԱՆՐ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	24
1.2.1 ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ.....	25
1.2.2 ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ.....	33
2 ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	37
2.1 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ԴԱՇՏԸ	38
2.1.1 ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	38
2.1.2 ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	39
2.1.3 ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿՐՈՂՆԵՐԸ	42
2.2 ԿԱՆԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	45
2.2.1 ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԶԵՎԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.....	46
2.2.2 ԱՌԿԱ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԵՎ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	48
2.3 ՆԱԽԱԾՆՆԴՅԱՆ ՓՈՒԼՈՒՄ ՍԵՌԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԸ	56
2.4 ԻՐԱՎԱՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԴԵՐԸ.....	58
2.4.1 ՃՆՇՈՒՄՆԵՐԸ ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՈՎ ԵՎ ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՎ ԶԲԱՂՎՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ.....	61
2.4.2 ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԴԵՐԸ	62

Հ ԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Հանձնակատար Նիլս Մույժնիեկսը և իր թիմը Հայաստան այցելեցին 2014 թվականի հոկտեմբերի 5-9: Այցի շրջանակում Հանձնակատարը քննարկումներ ծավալեց արդարադատության իրականացման և արդարադատության համակարգում մարդու իրավունքներին պաշտպանության, ինչպես նաև կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարությանն առնչվող խնդիրներին շուրջ:

Մույն գեկույցը վերաբերում է հետևյալ հիմնական խնդիրներին.

Արդարադատության իրականացումը

Իրավունքի գերակայության անքակտելի բաղադրիչ է արդարադատության ուժեղ և գործուն համակարգը, որում լիարժեքորեն ներկառուցված է մարդու իրավունքներին նկատմամբ հարգանքի սկզբունքը: Հանձնակատարը խրախուսում է արդարադատության ոլորտի բարեփոխման ուղղությամբ գործադրվող ջանքերը և ընդգծում է, որ ոլորտի անկախությունը, անկողմնակալությունը և արդյունավետությունը էվրոպական ստանդարտներին համապատասխան բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է գործադրել բոլոր ջանքերը: Մասնավորապես արդարադատության իրավունքներին իրազորման և դատակարարության կառուցման վստահությունը, ինչպես նաև իրականության մեջ դատակարարության բարեփոխումներին փաստացի ազդեցությունը երաշխավորելու տեսանկյունից: Հանձնակատարը խորհուրդ է տալիս վերանայել դատավարության ընտրություն, նշանակման, առաջխաղացման և ազատման ընթացակարգերը, որպեսզի ավելի լավ ապահովվի դատակարարության անկախությունը գործադրիչ: Մասնավորապես, այդ հարցերում որոշումներ կայացնելու հիմնական իրավասությունը պետք է առավել որոշակիորեն վերապահել դրանց համար պատասխանատու դատակարարներին, իսկ Հանրապետության Նախագահի հայեցողական լիազորությունները պետք է սահմանափակել՝ Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարականներին համահունչ:

Հանձնակատարին մտահոգում են ստացված տեղեկություններն այն մասին, որ դատակարարության աստիճանները միջամտում են ավելի ցածր աստիճաններին դատավարության աշխատանքին: Անհատ դատավարներից յուրաքանչյուրի անկախությունը ողջ դատակարարական համակարգի անկախության անհրաժեշտ նախադրյալն է: Առանձին դատավարներին պետք է թույլատրել, որպեսզի նրանք գործերով դատակարարական ակտիվ կայացնեն անկախորեն՝ թե՛ արտաքին սուբյեկտներին, թե՛ ավելի բարձր դատակարարական կողմից գործադրվող ցանկացած անպատշաճ ազդեցությունից ազատ: Պետք է գոյություն ունենան արդարադատության իրականացման շրջանակում դատավարներին գործունեություն անկատմամբ անհարկի միջամտության դեպքերին արձագանքելու արդյունավետ մեխանիզմներ: Կարգապահական վարույթի թերեզ պետք է օգտագործվեն որպես ազդեցություն կամ վրեժխնդրության գործիք դատավարներին նկատմամբ, և դրանց կամայական օգտագործումը կանխելու համար պետք է ներդրվեն անհրաժեշտ երաշխիքներ: Հանձնակատարը հարկ է համարում նշել, որ բոլոր աստիճաններում աճում է դատարաններին ծանրաբեռնվածությունը, և ընդգծում է Հայաստանի դատակարարության իշխանությանը բավարարող ներուժի ստեղծումը և վեճերի լուծման նպատակով ոչ դատակարար մեխանիզմների կիրառությանը և ախապատվությունն տալու կարևորությունը:

Դատավարության կողմերի հավասարության և մրցակցության սկզբունքները հույժ կարևոր են արդարադատության իրականացման և իրավունքներին ապահովման տեսանկյունից: Հայաստանյան իշխանությունները, ինչպես նաև քրեական արդարադատության համակարգի բոլոր սուբյեկտները պարտավոր են ապահովել նշված սկզբունքներին լիարժեք կիրառությունը պրակտիկայում: Նկատելով, որ դատախազությունը շարունակում է գերակա դիրք գրավել Հայաստանի քրեական արդարադատության համակարգում, Հանձնակատարը

լրջագույնս ընդգծում է դատավորի՝ որպես անկողմնակալ՝ «մրցավարի» կարևոր դերակատարումը: Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ երաշխավորել պաշտպանության իրավունքը և անվճար իրավաբանական օգնության իրավունքը՝ ուստի կանոնային կողմից ազատագրվելու սկզբից և եթե, ինչպես նաև քննության և դատական վարույթների ողջ ընթացքում: Անվճար իրավաբանական օգնության համակարգը պետք է կատարելագործել: Դատական, պետական և քաղաքական սուբյեկտները պետք է խղճամտորեն հարգեն անմեղություն կանխավարկածի սկզբունքը՝ նախքան իրավասու դատական մարմնի կողմից փաստերի գնահատումը: Հանձնակատարին մտահոգում է այն հանգամանքը, որ մինչդատական կալանքը հաճախակի է կիրառվում Հայաստանում՝ որպես խափանման միջոց: Հանձնակատարը վերահաստատում է, որ մինչդատական կալանքը պետք է լինի ոչ թե ներմ, այլ՝ բացառություն, և կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ անհրաժեշտ քարտեզներ իրականացնել օրենսդրության մեջ և պրակտիկայում, որպեսզի հնարավոր դառնա ազատագրվում չառաջացնող խափանման միջոցների արդյունավետ կիրառումը: Ավելին, լրացուցիչ միջոցառումներ է պետք իրականացնել իրավական և գործնական հարթություններում՝ ապահովելու համար քրեական արդարադատության համակարգում հարգանքն առերես խաների իրավունքները:

Մարդու իրավունքներին խախտումներին վերաբերյալ բողոքներին արդյունավետ քննությունը

Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ միջազգային չափանիշներին համահունչ փոփոխել խոշտանգման սահմանումը քրեական օրենսգրքում, որպեսզի ապահովվի խոշտանգման գործողություններին ստույգ որակաորումն ու պատիժը: Հանձնակատարին լրջորեն մտահոգում են շարունակաբար ստացվող տեղեկությունները՝ ուստի կանոնային և իրավապահ այլ մարմններին կողմից խոշտանգման և դատական վերաբերմունքի մասին, ինչպես նաև դրա հետ կապված անպատժելիությունների խնդիրը, որոնց նպատակը հաճախ ինքնախուստ վանական ցուցմունք ստանալն է: Պաշտոնատար անձանց մասնակցությունը տեղի ունեցած բռնությունների և համար պատասխանատու քննչական մարմններին և կախությունների քարտեզում ուղղությունը գործադրված ջանքերն ի գիտությունը ներդրումներով հանդերձ, Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ էլ ավելի քարտեզացնել Հատուկ քննչական ծառայությունների կախությունը և ավելի ցանցավերջինիս կարողությունները, որպեսզի դատական վերաբերմունքի հնարավոր գործերով ապացույցների հավաքման հարցում Հատուկ քննչական ծառայությունն ուստի պատժելի լինի դիմելու ուստի կանոնների օգնությունը: Խոշտանգումներին և անմարդկային կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքի կամ պատժի եվրոպական կոմիտեի (CPT) կողմից 2013 թվականի ապրիլին Հայաստան կատարած այցելությունների զեկույցը միջաբան կունկրետ հանձնարարականներ է պարունակում, որոնք ուղղված են հաշվետու գործելակերպի ապահովմանը, մասնավորապես՝ մարմնական վնասվածքների մասին հաղորդելու գործող ընթացակարգի և դատական վերաբերմունքի հնարավոր դեպքերի կապակցությունը դատախազներին գործողություններին քարտեզավանելը:

Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ օրենքում և պրակտիկայում քարտեզավել խոշտանգումից և դատական վերաբերմունքից պաշտպանող երաշխիքները: Նա ընդգծում է քրեական գործերի քննչական մեթոդներին կատարելագործման կարևորությունը, որոնցով հնարավոր կլինի ավելի շատ օգտագործել իրենդեն ապացույցները և ավելի քիչ հենվել ինքնախուստ վանական ցուցմունքների և հարցաքննությունում ստացված տվյալների վրա: Լուրջ մտահոգություն տեղիք տվող հաջորդ խնդիրը վերաբերում է այն տեղեկություններին, որոնց համաձայն դատարանները հենվում են ենթադրյալ հարկադրանքի պայմաններում ստացված ապացույցների վրա, հատկապես երբ դա հիմք է ծառայում մեղադրական դատավճռի համար: Հանձնակատարը ողջունում է իրավական այն նորմերի ընդունումը, որոնք հնարավոր են դարձնում արդարադատության ձախողման և իրավապահ մարմններին անօրինակ գործողություններին դեպքում:

պատճառով աճող նյութական վնասի դիմաց հատուցում պահանջելը: Ինչ վերաբերում է 2008 թվականի մարտի իրադարձություններին ընթացքում տեղի ունեցած մահվան տասնյոթերորդ քննությունը, ապա Հանձնակատարը մտահոգություններ է ունենում, որ այն դեռևս արդյունքներ չի տվել:

Հանձնակատարը բարձր է գնահատում հայաստանյան իշխանություններին գործադրած ջանքերը՝ զինվորական ծառայությունից խղճի թելադրանքով հրաժարման իրավունքի կապակցությամբ վաղուց առկա հիմնախնդիրն արդյունավետորեն լուծելու ուղղությամբ: Այնուհանդերձ, նա ավստանալով է նկատում, որ Հայաստանի բանակում շարունակվել են արձանագրվել նշմարտական պայմաններում տեղի ունեցող բռնարարները, որոնք երբեմն հանգեցրել են մահվան: Նա կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին լրացուցիչ թափ հաղորդել այս խնդիրը լուծելու ուղղությամբ նրանց կողմից գործադրվող ջանքերին, մասնավորապես՝ արդյունավետորեն քննելով մարդու իրավունքների խախտումների վերաբերյալ հնչեցվող բողոքները: Այս համատեքստում անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել տուժողների ընտանիքների և հանրության վստահության մակարդակի բարձրացմանը: Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին իրագործել Մարդու իրավունքների պաշտպանություն միջոցառումների ազգային ծրագրով նախատեսված այն միջոցառումները, որոնք ուղղված են բանակում մարդու իրավունքների վիճակի բարելավմանը:

Կանանց իրավունքները և գենդերային հավասարությունը

Գենդերային հավասարությունը մարդու իրավունքների հիմնարար սկզբունք է, իսկ կանանց իրավունքները մարդու համընդհանուր իրավունքների անօտարելի, անքակտելի և անբաժանելի մասն է: Հանձնակատարի այցի շրջանակում արձանագրվեց, որ հասարակությունում կանանց հավասար կարգավիճակի ապահովման և սեռի հիմքով խտրականության և կողմնակալության դեմ պայքարի ուղղությամբ Հայաստանում դեռևս զգալի անելիքներ կան: Հանձնակատարը հարկ է համարում վերհիշել այդ ոլորտներում Հայաստանի ստանձնած միջազգային պարտավորությունները և ողջունում է գենդերային խնդիրներին վերաբերող գործողություններին որդեգրումը և Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների ապահովման մասին՝ 2013 թվականի օրենքի ընդունումը՝ որպես քայլեր ճիշտ ուղղությամբ, որոնք անհրաժեշտ է գործնականում իրագործել: Հաջորդ կարևոր քայլը կլինի խտրականության դեմ պայքարի համապարփակ օրենքի ընդունումը՝ որպես հիմք ընդունելով այն աշխատանքը, որն արդեն իսկ կատարվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կողմից՝ խորհրդակցելով այլ գործող անձանց հետ, և հաշվի առնելով միջազգային ստանդարտները և հաջողված փորձը: Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ կոնկրետ քայլեր ձեռնարկել հանրային և քաղաքական կյանքում կանանց դերի բարձրացման և նրանց հնարավորություններին ավելացման ուղղությամբ, ինչպես նաև կրթական համակարգում բացառել գենդերային կողմնակալությունը և կարծրատիպերը:

Կանանց նկատմամբ բռնությունը և ընտանեկան բռնությունը երբևէ չեն կարող ընդունելի լինել, և Հանձնակատարը քաղաքական և համայնքային գործիչներին քաջալերում է՝ աներկբա ուղերձ հղել այդ կապակցությամբ: Նա ընդգծում է ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի հատուկ օրենսդրություն ընդունելու և Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան վավերացնելու կարևորությունը: Մտահոգությամբ նշելով, որ Հայաստանում արդյունավետորեն չեն հայտնաբերվում, քննվում, քրեական հետապնդման ենթարկվում և պատժվում ընտանեկան բռնության դեպքերը՝ Հանձնակատարն իշխանություններին կոչ է անում շտկել այդ թերությունները և արդյունավետորեն պաշտպանել բռնությունից տուժողներին: Նա նաև հարկ է համարում նշել, որ նախածինդյան փուլում սեռի ընտրության երևույթը, որի ապացույցը նորածին տղաների և

աղջիկների թվերի մեջ արական սեռի նորածինների անհամամասնական գերակշռությունը, նույնպես վկայում է գենդերային կողմնակալության գոյությունն մասին, և իշխանություններին կոչ է անում միջոցներ ձեռնարկել այս երևույթի դեմ պայքարելու ուղղությամբ:

Ամփոփելով, Հանձնակատարն ընդգծում է քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտների, մասնավորապես՝ կանանց իրավունքների բնագավառում գործող իրավապաշտպան կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների կողմից իրականացվող աշխատանքի կարևորությունը, և շեշտում է, որ անհրաժեշտ է ապահովել, որպեսզի նրանք կարողանան իրենց գործունեությունն իրականացնել ահաբեկումից և սպառնալիքներից ազատ միջավայրում: Դիտարկվող այս խնդիրները ներկայումս արդեն ավելի կարևոր տեղ են զբաղեցնում հանրային քննարկումների օրակարգում, և կարելի է լրատվամիջոցներին քաջարել, որպեսզի նրանք էլ ավելի ակտիվ դեր ստանձնեն կանանց իրավունքների և գենդերային հավասարության վերաբերյալ հանրության իրազեկության և ընկալման մակարդակի բարձրացման գործում:

1. Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատար Նիլս Մույթնիեկսը (հետապուստի Հանձնակատար) 2014 թվականի հոկտեմբերի 5-9 այցելեց Հայաստան¹ Այցը հիմնականում վերաբերում էր երկու տեսակի հիմնական իրենքի արդարադատության իրականացմանը և արդարադատության համակարգում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը (սույն գեկույցի I բաժինը) և կանանց իրավունքներին ու գենդերային հավասարությանը (II բաժինը):
2. Երևանում Հանձնակատարը հանդիպեց Հանրապետության Նախագահ պրն. Մերթ Մարգարյանին և Վարչապետ պրն. Հովիկ Աբրահամյանին: Ազգային ժողովում նա հանդիպեց Նախագահ պրն. Գալուստ Մահակյանին, ինչպես նաև խորհրդարանակալ տարբեր խմբակցություններին և երկայացուցիչներին: Իշխանության գործադիր ճյուղից Հանձնակատարը հանդիպեց նաև Պաշտպանության նախարար պրն. Մեյրան Օհանյանին, Արտաքին գործերի նախարար պրն. Էդվարդ Նալբանդյանին, Արդարադատության նախարար պրն. Հովհաննես Մանուկյանին, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարար պրն. Արտեմ Ասատրյանին և ոստիկանապետ պրն. Վլադիմիր Գասպարյանին: Դատական համակարգի ներկայացուցիչներին նա հանդիպեց Սահմանադրական դատարանի նախագահ պրն. Գագիկ Հարությունյանին, Վճռաբեկ դատարանի նախագահ պրն. Արման Մկրտումյանին, Գլխավոր դատախազ պրն. Գևորգ Կոստանյանին, Հատուկ քննչական ծառայության պետ պրն. Վահրամ Շահինյանին, Զինվորական դատախազ պրն. Արտավազ Հարությունյանին, Դատական դեպարտամենտի ղեկավար պրն. Կարեն Փոլսոյանին, ինչպես նաև Դատավորներին միությունների կայացուցիչներին և փաստաբաններին պալատի անդամներին: Բացի դրանից, Հանձնակատարը քննարկումներ ունեցավ Մարդու իրավունքների պաշտպան (օմբուդսման) պրն. Կարեն Անդրեասյանի, քաղաքացիական հասարակության և միջազգային հանրության իրավունքների պաշտպանության և միջազգային հանրության ներկայացուցիչներին հետ:
3. Հանձնակատարն այցելեց հյուսիսային Լոռու մարզում գտնվող Վանաձոր քաղաքը, որտեղ հանդիպեց տարածքային և տեղական իշխանություններին և երկայացուցիչներին, Լոռու առջին ատյանի դատարանի դատավորին և քաղաքացիական հասարակության միջարք գործիչներին հետ:
4. Այցի շրջանակում Հանձնակատարը քննարկեց նաև [Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցառումները 2014-2016թթ.](#) ծրագիրը (հետապուստի ՄԻՊՄՕ), որը սահմանված որոշակի ժամկետներում կնկարագրի միջոցառումների իրագործումն ախտահանող համապարփակ փաստաթուղթ է, որն ընդունվել է Հայաստանի կառավարության կողմից 2014թ. հունիսին՝ 2012 թվականին ընդունված Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության հիման վրա: Ողջունելով հանդերձ Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցառումների ծրագրի ընդունումը, միջազգային կազմակերպությունները ներառյալ Եվրոպայի խորհուրդը, կոչ են արել Հայաստանի իշխանություններին ընդլայնել դրա շրջանակը և ավելի հուսալից քայլեր ձեռնարկել միջարք ոլորտներում, օրինակ՝ խորականության դեմ պայքարի ոլորտում և խոշտանգումներին և դատական վերաբերմունքի արդյունավետ քննության ոլորտում:² Հանձնակատարն այն կարծիքի է,

¹ Հանձնակատարին ուղեկցում էին Հանձնակատարի աշխատակազմի ղեկավարի տեղակալ տկն. Բոյանա Ռոմանովան և խորհրդակալ տկն. Քրիստին Աստղիկ Մարդիբոսյանը:
² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցառումների ծրագրի մեկնարկի կապակցությամբ արված համատեղ [հայ տարարությունը](#), հունիս, 2014թ.:

նր Մարդու իրավունքներն պաշտպանության միջոցառումներն իրականացնելու հարկ է համարել շարունակական աշխատանքային գործընթաց և կոչ է անում իշխանություններին ծրագիրը բարելավելու նպատակով անցկացնել դրա իրագործման ընթացիկ վերանայում՝ քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցությունով: Այս գործընթացում օգտակար կարող են լինել [Հանձնակատարի նյութերը մարդու իրավունքներին առնչվող համակարգային աշխատանքները վերաբերյալ](#), ներառյալ մարդու իրավունքներն պաշտպանության միջոցառումներն ազգային ծրագրերի վերաբերյալ:³

5. Հանձնակատարը ցանկանում է շնորհակալություն հայտնել Հայաստանի իշխանություններին՝ Ստրասբուրգում և Երևանում, այցիկազմակերպմանը ցուցաբերած օժանդակության համար: Նա նաև երախտագրորդ է Հայաստանում Եվրոպայի խորհրդի գրասենյակին ցուցաբերված աջակցության համար: Հանձնակատարը ցանկանում է շնորհակալություն հայտնել բոլոր գրուցակիցներին՝ իր հետ տեղեկություններ և կարծիքներ փոխանակելու համար:

---

³ Տե՛ս Ազգային ակադեմիայի մարդու իրավունքներն ներդրման համակարգային աշխատանքները վերաբերյալ [հանձնարարականը](#), Մարդու իրավունքներն հանձնակատար, 18-ը փետրվարի, 2009թ., Մարդու իրավունքներն պաշտպանության միջոցառումներն ազգային ծրագրերի մշակման և իրագործման թեմայով աշխատանքային հանդիպման [եզրակացությունները](#), 27-ը մայիսի, 2014թ.:

1 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏ ՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑ ՈՒՄԸ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏ ՊԱՆՈՒԹՅ ՈՒՆՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏ ՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ⁴

1.1 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏ ՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑ ՈՒՄԸ

6. Հայ աստանու մ գործում են առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասություններ 16 դատարաններ, որոնցից 7-ը՝ Երևանում, 9-ը՝ մարզերում: Գործում են վարչակազմի և դատարանի: Վերաքննիչ դատարանները երեքն են (քաղաքացիական, քրեական և վարչակազմի): Բարձրագույն ատյանի դատարանը՝ Վճռաբեկ դատարանը, Դատական օրենսգրքում ամրագրված չափորոշիչներին համաձայն վերանայում է վերաքննիչ դատարանների դատական ակտերը: Մահմանադրական դատարանը, որը քաղաքացիական դատական գործերի, պատասխանատու է սահմանադրական արդարատուության իրականացման, մասնավորապես՝ գործադիր և օրենսդիր ակտերի սահմանադրականության որոշման, վավերացումից առաջ միջազգային պայմանագրերի համապատասխանության գնահատման, հանրաքվեների և նախագահական ու խորհրդարանական ընտրությունների անջվող վեճերի լուծման և քաղաքական կուսակցությունների գործունեության լուծարման կազմակերպումը մասին որոշումներ կատարելու մասին որոշումներ կայացման համար: 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխություններն ընդլայնեցին Մահմանադրական դատարանին դիմելու իրավունք ունեցողների շրջանակը թույլատրելով ֆիզիկական անձանց և օմբուդսմանին, օրինակ, մարդու իրավունքներին առնչվող զանգատներ ներկայացնել:
7. Արդարատուության խորհուրդն (հետագայում՝ ԱԽՍՊ) այն մարմինն է, որի իրավասություններն են վերապահված դատավորներին և դատարաններին նախագահներին ընտրությունը, ինչպես նաև դատավորներին մասնագիտական առաջ խաղացմանը և դատավորներին նկատմամբ կարգապահական տույժերի կիրառությունն առնչվող տարաբնույթ խնդիրներ: Դատավորներին թեկնածությունների ցուցակը և ծառայողական առաջ խաղացման ցուցակը կազմելուց և հաստատման համար Հանրապետության Նախագահին ներկայացնելուց զատ, ԱԽՍՊ-ն պատասխանատու է Վճռաբեկ դատարանին նախագահին և պալատներին նախագահներին պաշտոններում, ինչպես նաև վերաքննիչ դատարաններին նախագահներին, առաջին ատյանի և մասնագիտացված դատարաններին նախագահներին պաշտոններում թեկնածուներ առաջարկելու համար: ԱԽՍՊ-ն իրավասու է դատավորներին ենթարկել կարգապահական պատասխանատվության, առաջարկներ կայացնել Հանրապետության Նախագահին դատավորի լիազորությունները դադարեցնելու մասին, նրան քրեական կամ վարչակազմի պատասխանատվության ենթարկելու մասին (այդ թվում՝

⁴ 2007 թվականին կատարված այցի շրջանակում նախկին Հանձնակատարն անդրադարձել էր, ի թիվս այլոց, դատական համակարգին և իրավապահ մարմիններին գործունեությանն առնչվող հիմնական խնդիրներին: Նա, մասնավորապես, ընդգծել էր դատական անկախության մակարդակը քաղաքացիներ և դատավորներին նկատմամբ անպատշաճ ազդեցությունը կանխելու ուղղությամբ միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը և մտահոգությունները հայտնել մրցակցային դատավորության և կողմերի հավասարության սկզբունքներին նկատմամբ հարգանքի՝ պրակտիկայում անբավարար լինելու առնչությամբ: Նա, մասնավորապես, մտահոգություններ էր հայտնել ոստիկանության կողմից դատական վերաբերմունքի լայն տարածվածության, ինչպես նաև այդ գործերի ակտիվ ներգրավված պաշտոնյաներին անպատժելիության հարակից պրոբլեմի կապակցությամբ: Համեմատության համար տե՛ս Թոմաս Համարբերգի [գեկույցը](#) 2007 թվականի հոկտեմբերի 7-11 Հայ աստան կատարած այցից հետո, 21-61-րդ պարբերություններ, ինչպես նաև Հանձնարարականները՝ 6-9-րդ պարբերություններ, էջեր 31-32:

որոշակի դեպքերում դատավորին կալանավորելու մասին): Ախ-ն կազմված է քվեարկելու իրավունք ունեցող 13 անդամից՝ ներառյալ դատավորները և դիտանույր ժողովի կողմից գաղտնի քվեարկությամբ հինգ տարի ժամկետով ընտրված ինը դատավոր, Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի կողմից նշանակված երկու անդամ իրավաբան-գիտնական: Վճռաբեկ դատարանի նախագահն ունի Ախ-ի դեկավարման իրավասություններ և նախագահում է նրանիստերը, սակայն առանց քվեարկելու իրավունքի:

1.1.1 ԴԱՏԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ

8. 1990-ականների երկրորդ կեսին Հայաստանում 1995 թվականի Սահմանադրությամբ ներդրված դատական քարտեզախումբի առաջին փուլի արդյունքում ստեղծվեց եռաստիճան դատական համակարգ, որը ներառում էր առաջին աստիճանի դատարանները, վերաքննիչ դատարանները և վճռաբեկ դատարանը: Այդ ժամանակ ստեղծվեց նաև Սահմանադրական դատարանը, որը սկսեց գործել 1996 թվականից: Դատական քարտեզախումբի երկրորդ փուլն սկիզբ առավ 2005 թվականի սահմանադրական քարտեզախումբի ներառեց, մասնավորապես, դատական օրենսգրքի ընդունումը 2007 թվականին:
9. Դատական քարտեզախումբի երրորդ փուլը մեկնարկեց [Իրավական և դատական քարտեզախումբի 2012-2016 թվականների նազմավարական ծրագրի](#) հիման վրա: Հռչակելով արդար և արդյունավետ դատական իշխանության սպասելի մասնակցությունը, Ռազմավարական ծրագրով նախատեսվում է քարտեզախումբի դատավորներին ընտրության կարգը և ներդրել դատավորներին գործունեության գնահատման և առաջխաղացման օբյեկտիվ չափանիշներ և ընթացակարգեր: Նախատեսվում է քարտեզախումբի դատավորներին ինքնակառավարումը, օրինակ՝ սահմանափակելով դատարանի նախագահի պաշտոնավարման ժամկետը: Ռազմավարական ծրագրով նախատեսվում է նաև քարտեզախումբի դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացակարգերը և հիմքերը: Զուգահեռաբար մշակվում են նոր քրեական օրենսգրքը և նոր քրեական դատավարության օրենսգրքը: Նոր քրեական օրենսգրքը միտված է պատիժների համաչափության սկզբունքի ներդրման քարտեզախումբի և ազատագրված այլ ընտրանքների նախատեսմանը: Բարեփոխումների փաթեթի քաղաքականությանը է նաև դատախազության անկախության և հաշվետվողականության քարտեզախումբի ներառյալ նշանակման և կարգապահական վարույթների իրականացման ընթացակարգերի վերանայման միջոցով: Անվճար իրավաբանական օգնության համակարգի որակը և արդյունավետությունը քարտեզախումբի նախատեսվում է նաև քարտեզախումբի Հանրային պաշտպանի գրասենյակը (տե՛ս ստորև՝ 41-րդ պարբերությունը):
10. Հորիզոնում տեսանելի են նաև դատական համակարգի նոր փոփոխություններ: 2013 թվականին ձևավորվել է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր սահմանադրական քարտեզախումբի մասնագիտական հանձնաժողովը, որը 2014 թվականին հնկտեմբերին ընդունել է [Սահմանադրական քարտեզախումբի հայեցակարգը](#): Հայեցակարգի նախագծի առաջին տարբերակի վերաբերյալ Վենետիկյան հանձնաժողովի [եզրակացությունն](#) ստանալուց հետո: Նոր հայեցակարգում շեշտադրվում է դատական իշխանության գործառնության, կառուցվածքային, նյութական և սոցիալական անկախությունը, առաջարկվում է մեծացնել Ախ-ի դերը և արդյունավետությունը և առաջարկվում են արդարադատության համակարգի կառուցվածքի հնարավոր փոփոխությունները, մասնավորապես՝ դատական աստիճանի մեկնակարգակալ վերացնելու միջոցով:

11. Եվրոպայի խորհրդի Հայաստանում իրականացվող միջոցառումների ծրագրով (2012-2014թթ.), որն ընդունվել է 2012 թվականի մարտին, նախատեսվել են դատական իշխանությանն առնչվող միջարք ծրագրեր, որոնք նպատակ ունեն, մասնավորապես, ամրապնդել Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (ՄԻԵԿ) և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (Դատարան) դատական նախադեպի կիրառությունն ազգային մակարդակում: Վերջերս մեկնարկվել է արդարադատության համակարգի անկախության, պրոֆեսիոնալ իզմի և հաշվետվողականության ամրապնդման ծրագրերը, որը ներառել է դատական հաշվետվողականության քարտեզավման և էթիկայի ու կարգապահության նորմերի և պրակտիկայի քարտեզավման միջոցով հանրության վստահության մակարդակի բարձրացման բաղադրիչ: Օրագրի նպատակներից է նաև խորհրդատվական աջակցությունը հայաստանյան իշխանությանն և դատավորներին ընտրության, նշանակման, առաջխաղացման և կարգապահական տույժերի ենթարկվելու ոլորտներում եվրոպական ստանդարտների կիրառություն քարտեզավման գործում:

12. Որոշ հասարակական կազմակերպություններ պնդում են, թե բարեփոխումներն անհրաժեշտ է իրականացնել առավել համապարփակ ձևով: Մասնավորապես, առանձին դատավորների գործունեության գնահատման (որը կատարվում է Դատավորների ընդհանուր ժողովի դատավորների գնահատման հանձնաժողովը) վերջերս ներդրված (դատական օրենսգրքում 2014 թվականի հունիսին կատարված փոփոխությունների հիման վրա) համակարգի փոխարեն ՀԿ-ները ցանկալի են համարել դատարանների գործունեության մշտադիտարկման և գնահատման համապարփակ համակարգի ստեղծումը, որը կանդրադառնա, թիվս այլ հարցերի, վարույթների տևողությանը, գործերի կուտակումներին, աշխատանքի արտադրողականությանը և ռեսուրսներին այդ կերպ առավել ճշգրտորեն քարտեզավորելով՝ իրավիճակը և բացահայտելով քարտեզավման կարիք ունեցող ուղղությունները:

1.1.2 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏ ՌԻԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՆԿՈՂՄՆԱԿԱԼ ՌԻԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴՅ ՌԻՆԱՎԵՏ ՌԻԹՅՈՒՆԸ

Դատական համակարգի ինքնակառավարումը

13. Արդարադատության խորհրդից զատ (տե՛ս վերը՝ 7-րդ պարբերությունը), դատավորներին ինքնակառավարման գործառնությունը Հայաստանում վերապահված է հետևյալ մարմիններին. Դատավորների ընդհանուր ժողովին և Դատարանների նախագահների խորհրդին (ԴԼԽ): Դատավորների ընդհանուր ժողովը, որն ստեղծվել է 2005 թվականին, կազմված է երկրի բոլոր դատավորներից: Այն դատական համակարգի ինքնակառավարման բարձրագույն մարմինն է, որի ժողովները գումարվում են տարին առնվազն մեկ անգամ: ԴԼԽ-ի (ստեղծվել է 1998 թվականին) կազմում են առաջին ատյանի դատարանների, վարչական դատարանի, վերաքննիչ դատարանների նախագահները և վճռաբեկ դատարանի և նրա պալատներին նախագահները: ԴԼԽ-ն, որը նախագահում է վճռաբեկ դատարանի նախագահը, նիստեր է գումարում առնվազն եռամսյակը մեկ անգամ և կատարում է միջարք կարևոր գործառնություններ՝ ներառյալ բյուջեի, մարդկային ռեսուրսներին, դատավորների վերապատրաստման և գործերի կառավարման առնչությունը: ԴԼԽ-ն ղեկավարում է նաև դատական դեպարտամենտի աշխատանքը, որը պետական կառավարչական հիմնարկ է, որն ապահովում է դատական մարմինների գործառնություններ և լիազորություններին իրականացումը: Դատական դեպարտամենտը կարևոր դեր է կատարում արդարադատության իրականացման աօրյա աշխատանքներում՝ նյութատեխնիկական օժանդակություն ցուցաբերելով դատարանների գործունեությանը:

14. Դատական համակարգի ինքնակառավարման գործառնությունը՝ տարբեր մարմինների միջև բաժանվածություն փաստորեն կարող է ազդել դատական համակարգի արդյունավետության և թափանցիկության վրա: Եվրոպայի խորհրդի փորձագետները մտահոգությունն են հայտնել ԱԽ-ի և ԴԼԽ-ի գործառնությունները վերաբերյալ՝ առաջարկելով ԴԼԽ-ի գործառնությունները ԱԽ-ին փոխանցելու միջոցով երաշխավորել շարքային դատավորներին ներգրավումն ինքնակառավարման գործընթացներին:⁵ Հանձնակատարի գործակցի ցանցի մի քանիսը նույնպես ընդգծեցին դատական համակարգի ինքնակառավարումն ամրապնդելու անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, փաստարկեցին, որ դատավորներին ընտրության, նշանակման, առաջխաղացման և կարգապահական վարչության իրականացման ոլորտներում ԱԽ-ի որոշումները կայացնելու իրավասությունն են անհրաժեշտ է ավելի լավ երաշխավորել պրակտիկայում՝ այդ կերպ ամրապնդելով դատական անկախությունը:

Դատավորներին անկախությունը և անկողմնակալությունն առնչվող խնդիրները

15. Դատավորներին անկախությունը և անկողմնակալությունը հույժ կարևոր են արդարադատության համակարգի արդյունավետության և արդար դատաքննության իրավունքի՝ գործնականում արդյունավետ իրականացման համար: Ավելի ինչ, դրանք դատական համակարգի նկատմամբ հանրության վստահության ապահովման և դատական բարեփոխումների իրական արդյունքների ապահովման պարտադիր և էական նախադրյալներ են:

16. Հայաստանի Սահմանադրությամբ և օրենսդրությամբ նախատեսվում է դատավորներին անկախությունն արդարադատության և իրականացնելիս: Այնուամենայնիվ, Հանձնակատարին մտահոգում են շարունակաբար ստացվող տեղեկություններն այն մասին, որ դատական համակարգը գործնականում բավարար չափով անկախ է ոչ արտաքին անձանցից, ինչպիսիք են գործադիր իշխանության կենտրոնական և տեղական օղակները (այդ թվում իրավապահ մարմինները), ոչ դատական համակարգի ներքին սուբյեկտներին, հատկապես՝ ավելի բարձր ստորադաս դատարանների դատավորներին:

17. Հանձնակատարի տարբեր գործակցի ցանցերը փաստարկեցին, օրինակ, որ դատավորներին ընտրության, նշանակման, առաջխաղացման և լիազորություններին դադարեցման ընթացակարգերը չեն նպաստում դատավորին անկախությունը, մասնավորապես պայմանավորված այդ գործընթացներում Հանրապետության Նախագահի գերակա դերակատարմամբ: Ինչպես նշվեց վերևում (7-րդ պարբերություն), ԱԽ-ն կազմում և Նախագահի հաստատման է ներկայացնում բոլոր դատարանների դատավորներին թեկնածություններին ցուցակը, այսինքն՝ Նախագահը ներգրավված է նաև թեկնածություններին ցուցակի հաստատմանը, և՛ ԱԽ-ի առաջադրած թեկնածություններին վերջնական նշանակմանը: ԱԽ-ն նաև Նախագահի հաստատման է ներկայացնում դատավորներին ծառայողական առաջխաղացման ցուցակը: ԱԽ-ն նաև առաջարկ է ներկայացնում Հանրապետության Նախագահին դատավորի լիազորությունները դադարեցնելու մասին: Ունենալով հանդերձ ԱԽ-ի ցանկացած առաջարկը մերժելու իրավունքը, Նախագահը միաժամանակ օրենքի ու ժողով պարտավոր չէ բացատրել իր որոշման պատճառները, և գոյություն ունեցող Նախագահի որոշումները վիճարկելու ընթացակարգ:

⁵ Տե՛ս Դատական համակարգերին անկախություն հարցերով աշխատանքային խմբի [գեկույզը](#), Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքներին և իրավունքի գերակայությունը վերաբերող սուբյեկտներին, մարտ, 2013թ., էջեր 19 և 20:

Եվրոպայի խորհրդի փորձագետները, ովքեր վերլուծել են այս համակարգը, եզրակացրել են, որ դատավորներին ընտրության և առաջխաղացման գործընթացում Նախագահի վճռորոշ դերը համահունչ է եվրոպական ստանդարտներին: Փորձագետները համարում են, որ այդ ընթացակարգում Նախագահի դերը պետք է սահմանափակել ֆորմալ դերակատարմամբ, իսկ որոշումներին կայացման բուն իրավասությունը պետք է պատկանի դատական համակարգի ինքնակառավարման մարմիններին:⁶

18. Ախ-ի առաջադրած դատավորին նշանակելու կամ մերժելու՝ Հանրապետության Նախագահի անսահմանափակ հայեցողական լիազորությունը նշվել է նաև Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից՝ դատական օրենսգրքի փոփոխություններին նախագծի վերաբերյալ 2014 թվականի եզրակացություն մեջ: Վենետիկի հանձնաժողովը եզրակացրել է, որ դա կարող է կոնֆլիկտ առաջացնել Նախագահի և Ախ-ի միջև՝ այդ կերպ դժվարություններ առաջացնելով դատարանների պատշաճ գործունեության առումով, և վնաս պատճառելով դատական համակարգի նկատմամբ քաղաքացիներին վստահությունը: Վերոհիշյալ ռիսկերը և նշանակման և առաջխաղացման գործընթացի քաղաքականացման վտանգը կարելի է նվազեցնել՝ վերանայելով Նախագահի իրավասությունները, օրինակ՝ սահմանելով Ախ-ի առաջարկի մերժումը պատճառաբանելու պարտավորությունը կամ նման մերժման հնարավորությունը սահմանափակելով միայն որոշակի հիմքերով:⁷

19. Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի համաձայն, արգելվում է օրենքով չնախատեսված միջամտությունը դատավորի գործունեությանը: Այդ միջամտությունն առաջացնում է քրեական պատասխանատվություն, իսկ քաղաքացիական ծառայողներին երգրաման դեպքում՝ կարգապահական պատասխանատվություն: Դատավորը պարտավոր է արդարադատության իրականացման հետ կապված իր գործունեությանը միջամտելու մասին տեղեկացնել դատավորներին ընդհանուր ժողովի էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովին: Եթե այդ հանձնաժողովը պարզի, որ տեղի է ունեցել անօրինակ անմիջամտություն դատավորի գործունեությանը, այն պարտավոր է խնդիրը ներկայացնել իրավասու մարմիններին ուղարկությանը, որ պեսզի մեղավորը պատասխանատվության ենթարկվի: Այնուհանդերձ, Հանձնակատարը տեղեկացվեց, որ դատական օրենսգրքով նախատեսված

⁶ Տե՛ս Դատական համակարգերի անկախության հարցերով աշխատանքային խմբի [գեկույցը](#), Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքներին իրավունքի գերակայություն գլխավոր տնօրինություն, մարտ, 2013թ., էջեր 38-40:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի դատական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ [եզրակացությունը](#), ընդունված Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից 2014թ. հունիսին, 34-րդ և 35-րդ պարբերություններին: Համեմատության համար տե՛ս նաև Վենետիկի հանձնաժողովի [գեկույցը](#), Դատավորներին նշանակումը խորագրով, մարտ, 2007թ., 13-րդ և 14-րդ պարբերություններ:

⁸ Տե՛ս քրեական օրենսգրքի 332.1 հոդվածը.՝ Արդարադատության իրականացմանը խոչընդոտելու նպատակով դատարանի գործունեությանը ցանկացած ձևով միջամտելը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկու հարյուրապատիկից չորս հարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ մեկից՝ երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով: Հոդված 332.3.՝ Սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են անձի կողմից իր պաշտոնական դիրքն օգտագործելով՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեք հարյուրապատիկից հինգ հարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը չորս տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ, գրադեցնելու կամ որոշակի գործունեությանը գրադեցնելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:

մեխանիզմը գործնականում չի աշխատում, և ըստ երևույթին, նման դեպքերի համար քրեական հետապնդում տեղի չի ունեցել:

20. Թեպետ կաշառքների և նվերների միջոցով անհարկի ազդեցությունը դատավորների նկատմամբ օրենքով արգելված է, դրամասին բազմաթիվ տեղեկություններ են ներկայացվել տարբեր գեկույցներում, մասնավորապես՝ օմբուդսմանի կողմից 2013 թվականին հրապարակված [հատուկ գեկույցում](#): Ջեկույցում նկարագրվել են կոռուպցիայի մեխանիզմները, և բացահայտվել է, որ կոռուպցիան ազդում է դատական բոլոր ստյաններին վրա, ընդ որում՝ դատավորները կաշառքներ են վերցնում տարբեր մակարդակներում: Թրանսփարենսի ինթերնեշնլ կազմակերպության կողմից Կոռուպցիայի համաշխարհային ֆարմիտի 2013 թվականի հետազոտության տվյալներով, հարցվածներին 69%-ը Հայաստանում դատական համակարգը համարել են կոռուպցիայով ամ ծայրահեղ կոռուպցիայով, իսկ հարցվածների 18%-ը նշել են, որ անձամբ իրենք առնվազն մեկ անգամ կաշառել են դատական պաշտոնյաներին:

21. Հանձնակատարին մտահոգում են նաև ավելի ֆարձր դատական ստյաններին, առավելապես վճարեկ դատարանի կողմից առանձին դատավորների նկատմամբ գործադրվող ճնշումների մասին ստացված բազմաթիվ տեղեկությունները: Արդար դատաքննության իրավունքի մասին օմբուդսմանի 2013 թվականի [հատուկ գեկույցում](#) առանձնակիքն ադատություն էր հնչեցվել այս առումով, և անդրադարձ էր արվել այսպես կոչված՝ «գոնալ դատավորների» ինստիտուտին, որի համաձայն վճարեկ դատարանի դատավորները վերահսկողություն են իրականացնում միջառք դատավորների նկատմամբ, ովքեր պետք է նրանց հետ համաձայնեցնեն համապատասխան դատական գործերով կայացվող դատական ակտերը: Ջեկույցում նշվել էր, թե դատավորները պարտավոր են ցուցումներ ստանալ վճարեկ դատարանի գոնալ դատավորից՝ նախքան զգայուն գործերով դատական ակտեր կայացնելը: 2014 թվականի մարտին հրապարակված համատեղ եզրակացության մեջ Վենետիկյան հանձնաժողովը և Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների տնօրինությունը նույնպես անդրադարձել էին ավելի ֆարձր ստյաններին դատարաններին դատավորների կողմից ավելի ցածր ստյաններին դատարաններին դատավորների նկատմամբ ոչ պատշաճ և արտառոց միջամտության մասին շարունակաբար ստացվող տեղեկություններին:¹⁰

22. Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ Նախարարների կոմիտեի թիվ (2010)12 [հանձնարարականում](#) շեշտադրվել է, որ հիերարխիկ դատարանակազմությունը չպետք է սասանի դատական անկախությունը, և որ վերադաս դատարանները չպետք է ցուցումներ տան դատավորներին առանձին գործերով վերջիններին կողմից կայացվելիք դատական ակտերի մասին, բացառությամբ երբ դատարանում է նախնական վարույթներին դատական ակտերի տեսքով, կամ երբ օրենքի համաձայն որոշումներ են կայացվում իրավական պաշտպանության միջոցներով վերաբերյալ:¹¹ Նմանապես, Վենետիկյան հանձնաժողովն ընդգծել է, որ

⁹ Տե՛ս [Հայաստանի դատական քարտեզի խումբի ինդեքսը](#), Ամերիկյան իրավաբանների կազմակերպություն, դեկտեմբեր, 2012թ., էջ 60:

¹⁰ Տե՛ս Վենետիկյան հանձնաժողովի և Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների տնօրինության համատեղ [եզրակացությունը](#) Հայաստանի դատական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ, մարտ, 2014թ., 13-րդ պարբերություն:

¹¹ Տե՛ս Նախարարների կոմիտեի [CM/Rec\(2010\)12](#) հանձնարարականում անդամ պետություններին դատավորներին վերաբերյալ անկախությունը, արդյունավետությունը և պարտավորությունները, 22-րդ և 23-րդ պարբերություններ:

դատավորներին անհատական անկախություն և կարգունքն անհամարելի է դատական ակտերի կայացման գործունեության շրջանակում դատավորներին սուբորդինացիայի երևույթի հետ: ¹² Ավելին, առանձին գործերով ավելի բարձր աստիճանի դատարաններին դատավորներին, ովքեր կարող են հետագայում որոշումներ կայացնել նույն գործերի վերաբերյալ շրջանակում, ցուցումներ ստանալը կողմերին զրկում է իրենց գործերի անկախ վերանայման իրավունքից, որը կարող է հանգեցնել ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի և ՄԻԵԿ-ի 7-րդ արձանագրության 2-րդ հոդվածի խախտումների: ¹³

23. Դատավորներն անձեռնմխելի են պաշտոնեական լիազորությունների իրականացման շրջանակում կատարված գործողությունների համար, և անձեռնմխելիություն այդ երաշխիքը տարածվում է նաև թոշակի անցած դատավորներին նկատմամբ: Դատավորը չի կարող կապակցվել, ներգրավվել որպես ամբաստանյալ կամ վարչական վարույթի ենթարկվել, բացառությամբ երբ դատերի է ունենում Հանրապետության Նախագահի համաձայնությամբ ԱԽ-ի ներկայացմամբ: Թեպետ անցյալում մտահոգություններ են հնչեցվել այն առումով, որ դատավորներին կարող են իրենց պաշտոնեական լիազորությունների իրականացման շրջանակում կատարված գործողությունների համար պատժելու նպատակով ձերբակալել կամ սպառնալ քրեական հետապնդմամբ, դատավորներին անձեռնմխելիությունն ըստ երևույթի ընդհանուր առմամբ հարգվում է: ¹⁴ Հատուկ քննչական ծառայության ղեկավարի տեսանկյունից այն է (տե՛ս 68-րդ պարբերությունը), որ դատավորի դեմ քրեական մեղադրանք ներկայացնելը դժվար է, քանի որ դատական անձեռնմխելիություն մակարդակը համեմատաբար բարձր է:

24. Հանձնակատարը մի շարք տեղեկություններ ստացավ դատավորներին կատմամբ կարգապահական վարույթների՝ որպես նրանց որոշումներին վրա ազդելու նպատակ հետապնդող ճնշման լծակի կամ նրանց պատժելու նպատակ հետապնդող մեխանիզմի անարդար կիրառության մասին: Օրինակ, առաջին աստիճանի դատարանի դատավոր Մամվել Մնացականյանը, ով բավարարել է ամբաստանյալին զրավով ազատ արձակելու մասին միջնորդությունը, վճռաբեկ դատարանի նախագահի միջնորդությամբ ԱԽ-ի կողմից նրան կատմամբ հարուցված կարգապահական վարույթից հետո 2011 թվականի հունիսին հեռացվել էր դատավորի պաշտոնից Հանրապետության Նախագահի կողմից: ԱԽ-ն եզրակացրել էր, որ զրավ կիրառելու միջնորդությունը բավարարելու մասին դատավոր Մնացականյանի որոշումը պատճառաբանված չէր եղել, և դա հիմք էր ծառայել նրան դատավորի պաշտոնից հեռացնելու համար. դիտորդները քննադատել էին այդ մոտեցումը՝ այն համարելով կամայական: ¹⁵

25. Վերը նշված դեպքից զատ, օմբուդսմանի [հասուն կ զեկույցում](#) արձանագրվել էին ԱԽ-ի կողմից կարգապահական վարույթների կամայական և ոչ միատեսակ կիրառության մի քանի այլ դեպքեր բացահայտելով, որ միևնույն խախտումների կամ միևնույն

¹² Տե՛ս Դատական համակարգի անկախության վերաբերյալ [զեկույցը](#), Մաս I. Դատավորներին անկախությունը՝ Վենետիկի հանձնաժողով, 2010թ., 72-րդ պարբերություն:

¹³ Տե՛ս Վենետիկի հանձնաժողովի և Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքներին տնօրինություն համատեղ [եզրակացությունը](#) Հայաստանի դատական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ, մարտ, 2014թ., 18-րդ պարբերություն:

¹⁴ Տե՛ս [Հայաստանի դատական բարեփոխումների հիդրոսը](#), Ամերիկյան իրավաբաններին կերակրող շրջանում, դեկտեմբեր, 2012թ., էջ 48:

¹⁵ Տե՛ս [Արդարադատության իրականացումը Հայաստանի Հանրապետությունում](#), Քաղաքացիական հասարակություն ինստիտուտ, Նորվեգիայի հելսինկյան կոմիտե, ՖԻԴՀ, դեկտեմբեր, 2012թ., էջ 10:

հանգամանքներին պարագայում որոշ դատավորներին նկատմամբ հարուցվում են կարգապահական վարույթներ, որիչնեքին նկատմամբ ոչ: Օմբուդսմանի գեկույցում մտահոգությունն էր հայտնվել կարգապահական վարույթներում վճռաբեկ դատարանի նախագահի ազդեցիկ ներգրավվածություն մասին: Օմբուդսմանի գեկույցի համաձայն, դեպքերի մեծամասնության համար (2010-2013 թվականներին ԱԽ-ի կարգապահական հանձնաժողովի նախաձեռնած 51 կարգապահական վարույթներից 31-ում) հիմք էր ծառայել վճռաբեկ դատարանի նախագահի նամակը, և միայն 10 դեպքերում էր վարույթը հարուցվել փաստաբանի, քաղաքացու կամ այլ մարմնի միջնորդության հիման վրա: Ջեկույցում նաև արձանագրվել էր, որ ԱԽ-ի կարգապահական հանձնաժողովը, ի հակադրություն Մամանադրական դատարանի 2012 թվականի դեկտեմբերի 18-ի որոշման, բավարար հիմնավորում չէր ներկայացրել անձի միջնորդության հիման վրա կարգապահական վարույթի հարուցումը մերժելու համար:

26. 2014 թվականի հունիսին դատական օրենսգրքում կատարված փոփոխություններին արդյունքում փոխվել է կարգապահական վարույթներին համակարգը: Փոփոխված տարբերակի համաձայն, արդարադատության նախարարը, Դատավորներին ընդհանուր ժողովի էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովը, իսկ վճռաբեկ դատարանի դատավորին առնչվող դեպքերում՝ վճռաբեկ դատարանի նախագահն իրավունք ունեն դատական օրենսգրքով նախատեսված հիմքերով կարգապահական վարույթ հարուցել և իրականացնել դատավորներին նկատմամբ:¹⁶ Կարգապահական վարույթը հարուցած անձը կամ մարմինը կարող է կամ կարճել վարույթը, կամ կարգապահական տույժ կիրառելու մասին միջնորդություն ներկայացնել ԱԽ-ին: ԱԽ-ն այդ հիմքով կամ կիրառում է կարգապահական տույժ,¹⁷ կամ կասեցնում վարույթը: Կարգապահական տույժ կիրառելու մասին ԱԽ-ի որոշումը վերջնական է և կարող է վերանայվել միայն նոր հանգամանքներին հայտնաբերվող դեպքում: Տարբեր գրուցակիցներ ներառյալ Եվրոպայի խորհրդի փորձագետները և ՀԿ-ներ, կարծիք են հայտնել, թե արդարադատության նախարարի մասնակցությունը դատավորներին նկատմամբ իրականացվող կարգապահական վարույթներին, որոնք պետք է վերաբերեն ինքնակառավարման ոլորտին, համատեղելի չէ դատական անկախության սկզբունքին:¹⁸

¹⁶ 153-րդ հոդվածով նախատեսված հիմքերն են. (1) արդարադատության իրականացնելիս նյութական կամ դատավարական նորմի ակնհայտ և կոպիտ խախտումը, որը կատարվել է չարամտորեն կամ կոպիտ անփութությամբ, (2) դատավորի կողմից վարքագծի կանոններին կոպիտ կամ պարբերաբար խախտումը, (3) դատավորի կողմից դատական օրենսգրքով կամ «Արդարադատության ակադեմիայի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով իր համար սահմանված պարտականությունները չկատարելը, (4) էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովին արդարադատության և օրենքով նախատեսված այլ լիազորություններին իրականացման կապակցությամբ իր գործունեությանը միջամտելու կամ օրենքով չնախատեսված այլ ներգործության մասին չհայտնելը:

¹⁷ Դատական օրենսգրքի 157-րդ հոդվածով նախատեսված կարգապահական տույժերն են. (1) նախազգուշացում, (2) նկատողություն, որը գուցորդվում է՝ դատավորին 6 ամիս ժամկետով աշխատավարձի 25 տոկոսից գրկելով, (3) խիստ նկատողություն, որը գուցորդվում է՝ դատավորին 1 տարի ժամկետով աշխատավարձի 25 տոկոսից գրկելով, (4) դատավորի լիազորություններին դադարեցման միջնորդությունամբ Հանրապետության Նախագահին դիմելը:

¹⁸ Տե՛ս [Արդարադատության իրականացումը. Հայաստանի Հանրապետության նույնը](#), Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ, Նորվեգիայի հելսինկյան կոմիտե, ՖԻՂՀ, դեկտեմբեր, 2012թ., էջ 10: Տե՛ս Դատական համակարգերի անկախության հարցերով աշխատանքային խմբի [գեկույցը](#), Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքներին և իրավունքի գերակայության գլխավոր օրինումներում, մարտ, 2013թ., էջեր 98-101:

*Արդար ադատություն համակարգի արդյունավետության և առնչվող
խնդիրները*

27. Դատական դեպարտամենտի տվյալներով, Հայաստանում դատավորներին հաստիքներին թիվը 230-ն է (2014 թվականի հոկտեմբերի դրությամբ դրանցից զբաղեցված էին 216-ը), և Հայաստանի 100,000 բնակչին բաժին է ընկնում 6-7 դատավոր՝ ցուցանիշ, որը գիշում է վերոպակաս պետություններին մեծ մասի ցուցանիշներին (‘CEPEJ’-ի տվյալներով, վերոպակաս միջինը 21 է, դասակարգմամբ միջինացված արժեքը 17.7¹⁹): Դատական համակարգի տարբերանիշը ընդգծել են, որ անհրաժեշտ է ավելացնել դատական համակարգի նեոնրսները ներառյալ դատավորներին և դատական ծառայողներին թիվը, որպեսզի հնարավոր լինի հաղթահարել գործերի թվի աճող ծանրաբեռնվածությունն ինչպես և սպասելի արդար ադատություն արդյունավետի արևակասնացումը:
28. Հանձնակատարը տեղեկացվեց, որ զգալիորեն աճել է բոլոր այս աններին դատավորներին աշխատանքային ծանրաբեռնվածությունը (օրինակ առաջին այս անի դատարանները երկայացված քաղաքացիական գործերի թիվը գրեթե կրկնապատկվել է նախորդ տարվա ընթացքում), մինչդեռ համամասնորեն չի ավելացվել դատավորներին թիվը, քանի որ այս ամբողջական դատարաններին դատավորներին: Դատավորներին միությունում նշեց, որ այդպիսի մանրություն աճում է դատավորներին կողմից սխալներ թույլ տալու հավանականությունը, և որպես հետևանք նաև կարգապահակ վարույթներին նկատմամբ նրանց խոցելիությունը: Ընդգծվեց նաև դատավորներին համար աշխատավարձի և սոցիալական արտոնություններին համարժեք մակարդակը պահպանելու կարևորությունը:
29. Հանձնակատարը հարկ է համարում հիշեցնել, որ դատական համակարգի արդյունավետության և աշխատանքի օգտակար գործողությունն գործակցի քարտեզագրման ուղղությամբ կարևոր քայլ կարող է լինել նաև վեճերի լուծման այլընտրանքային մեխանիզմներին ներդրումը: Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում վեճերի լուծման համար կիրառվող այլընտրանքային մեխանիզմներին տարբեր ձևերից (անդամ պետություններին մեծ մասը կիրառում են առնվազն երեք տարբեր ձևեր), Հայաստանն ըստ երևույթին կիրառում է միայն արբիտրաժը:²⁰

Եզրակացությունը և հանձնարարականներ

30. Իրավունքի գերակայության անբավարարի քաղաքացիական և ոճեղև արդյունավետության գործող արդար ադատություն համակարգը, որում լինվին ներդրված է մարդու իրավունքներին հարգման սկզբունքը: Հանձնակատարը քաջալերում է արդար ադատության ոլորտը քարտեզադրելու ուղղությամբ իշխանություններին կողմից ներկայումս գործադրվող ջանքերը և ընդգծում, որ բոլոր ջանքերն անհրաժեշտ է գործադրել վերոպակաս ստանդարտներին համահունչ արդար ադատություն համակարգի անկախությունը, անկողմնակալությունը և արդյունավետությունն ամրապնդելու ուղղությամբ:
31. Հանձնակատարը խորհուրդ է տալիս վերանայել դատավորներին ընտրություն, նշանակման, առաջխաղացման և ազատման ընթացակարգերը,

¹⁹ Արդար ադատություն արդյունավետության հարցերով վերոպակաս հանձնաժողով (անվանման տարածված հասկանալի է ‘CEPEJ’):
²⁰ Տե՛ս [CEPEJ-ի գեկույցը](#) Եվրոպայի դատական համակարգերը. արդար ադատություն արդյունավետությունը և որակը, 2014 թվականի հրատարակությունը (2012 թվականի տվյալներին հիմնված վրա), էջ 149:

նր պէս զի ավելի և ավազանով զի դատական իշխանութիւնն անկախութիւնն զգործադիրից: Մասնավորապէս, այդ հարցերում նորոշումներ կայացնելու հիմնական իրավասութիւնն ընդհանուր պէտք է առավել նորոշակիորէն վերապահել դրանց համար պատասխանատու դատական մարմնին՝ Արդարադատութիւնն խորհրդին, իսկ Հանրապետութիւնն Նախագահի, հայեցողական և արդարութիւնն ընդհանուր պէտք է սահմանափակել՝ Վեների կիսնաձեռնով ինչպէս խորհրդի այլ փորձագետները տված խորհուրդներին համահունչ: Համապատասխան օրենսդրութիւնն հրատարակելու, օրինակ, ամրագրել այն հիմքերը, որոնցով Նախագահը կարող է մերժել դատավորներին նշանակման, առջիկայացման և ազատման մասին Արդարադատութիւնն խորհրդի առջիկայ կողմից ներկայացված մասին Արդարադատութիւնն խորհրդի առջիկայ կողմից ներկայացված մասին Նախագահի ցանկացած նորոշումը պատճառաբանելու պարտավորութիւնն ընդհանուր:

32. Հանձնակատարին մտահոգում են ստացված տեղեկություններն այն մասին, որ դատական քննչական կոմիտեի միջամտում են ավելի ցածրատեսակի դատավորներին աշխատանքին: Անհատ դատավորներից յուրաքանչյուրին անկախութիւնն ընդհանուր դատական համակարգի անկախութիւնն հրատարակելու անհրաժեշտ անհրաժեշտ է: Առանձին դատավորներին պէտք է թույլատրել, որպէսզի նրանք գործերով դատական ակտերը կայացնեն անկախութեամբ և անվտանգ թե՛ արտաքին սուբյեկտներին (օրինակ՝ գործադիրի), թե՛ ավելի բարձր դատական ատյաններին կողմից գործադրվող ցանկացած անպատշաճ ազդեցությունից: Պէտք է գոյություն ունենան արդարադատութիւնն իրականացման շրջանակում դատավորներին գործունէությունն անկասկածաբան հարկի միջամտությունն դեպքերի հայտնաբերման արդյունավետ մեխանիզմներ, ինչպէս նաև նման միջամտությունն համար պատասխանատու լինող անպատշաճ գնահատման և համարժեք պատժամիջոցներին կիրառման արդյունավետ մեխանիզմներ:
33. Կարգապահական վարույթները չպէտք է օգտագործվեն որպէս ազդեցություն կամ վրէժխնդրություն գործիք դատավորներին կատարմամբ: Կարգապահական վարույթներին կամայական օգտագործումը կանխելու համար պէտք է ներդրվեն անհրաժեշտ երաշխիքներ՝ ներառյալ դրանց արդյունքը բողոքարկելու հնարավորությունը դատավորներին համար:
34. Հանձնակատարը ցանկանում է ընդգծել Վեների կիսնաձեռնով ինչպէս խորհրդի մարդու իրավունքներին տնօրինությունն առջիկայ կողմից ներկայացված փոփոխությունն անհրաժեշտ է կատարելու և անհրաժեշտ է կարգապահական վարույթներին հիմքերին և դատավորներին կողմից գործերով անկախ նորոշումներ կայացնելու սկզբունքի հարգման մասով: Մասնավորապէս, կարգապահական վարույթները և դատավորներին գործունէությունն զննատու մը չպէտք է դիտարկվեն որպէս անջատ գործընթացներ և չպէտք է օգտագործվեն՝ սասանելու համար դատավորներին անկախութիւնն ընդհանուր: Ավելին, հարկ է վերանայել դատավորներին կատարմամբ իրականացվող կարգապահական վարույթներում արդարադատութիւնն անհրաժեշտ է կատարելու և անհրաժեշտ է կատարելու և անհրաժեշտ է կատարելու:
35. Անհրաժեշտ է դիտարկել դատավորներին ինքնակառավարման համակարգի (որն իրականացվում է Դատավորներին ընդհանուր ժողովի, Դատարաններին նախագահներին խորհրդին և Արդարադատութիւնն խորհրդին կողմից) հստակեցման և ամրապնդման նպատակահարմարությունը: Անհրաժեշտ է արդյունավետորէն երաշխավորել շարքային դատավորներին ներգրավումն ինքնակառավարման գործընթացին:
36. Հաշվի առնելով, որ բոլոր ատյաններում աճում է դատարաններին ծանրաբեռնվածությունը, կարևոր է բավարարուել սուբյեկտներ տրամադրել Հայաստանի դատական իշխանութիւնն ընդհանուր պէս անհրաժեշտ է կատարելու:

դիտարկել վեճերի լուծման նպատակով ոչ դատական մեխանիզմների կիրառությունը:

- 37. Դատական համակարգի վերաբերյալ գեկույցներում արձանագրված կոռուպցիայի զգալի մակարդակը լուրջ մտահոգություն տեղիք է տալիս, մասնավորապես հաշվի առնելով դրա քայքայիչ ազդեցությունն իրավունքի գերակայության նկատմամբ հանրային վստահության վրա: Հանձնակատարը կոչ է անում իշխանություններին լրացուցիչ թափ հաղորդել այն ջանքերին, որոնք կապահովեն դատական համակարգում կոռուպցիայի բոլոր դեպքերի արդյունավետ քննությունը և քրեական հետապնդումը:
- 38. Հանձնակատարը հուսով է, որ սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացը հնարավորություն կընձեռի՝ անդրադարձնելու դատական համակարգի և իրավապահ մարմինների աշխատանքի առնչությամբ սույն գեկույցում արծարծված հիմնախնդիրներին որոշ մասին:

1.1.3 ԿՈՂՄԵՐԻ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

- 39. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը վճռել է, որ արդար դատաքննության ընդգրկուն հայեցակարգի շրջանակում հիմնարար նշանակություն ունի քրեական վարույթի մրցակցայնությունը և մեղադրանքի նպատակայնության կողմերի միջև հավասարության սկզբունքը: Քրեական դատաքննության շրջանակում թե՛ մեղադրանքի, թե՛ պաշտպանության կողմերին պետք է հնարավորություն ընձեռվի՝ տեղեկանալու մյուս կողմի ներկայացրած միջնորդություններին և ապացույցներին և մեկնաբանություններ ներկայացնելու դրանց վերաբերյալ:²¹
- 40. Հանձնակատարի ստացած տեղեկություններով, վերոհիշյալ սկզբունքները ոչ լիովին են արդյունավետ պրակտիկայում Հայաստանում: Մասնավորապես, դեռևս խնդրահարույց է փաստաբանի հասանելիությունը ռուտինային դատական մեջ պահելու սկզբնական շրջանում: Կրկնվող պրակտիկան այն է, որ անհատներին պաշտոնապես հրավիրվում են ռուտինային տարածք՝ որպես վկաներ, ապա՝ նրանց վերաբերվում են որպես կասկածյալներ՝ չապահովելով վերջիններին համար նախատեսված իրավունքները և երաշխիքները, այսինքն՝ չեն կատարում այն պիսի պարտավորություններ, ինչպիսիք են ձերբակալության արձանագրության կազմումը, փաստաբանի ներկայությունը և անձին դատարանի առաջ ներկայացնելը²² (տե՛ս նաև 59-րդ պարբերությունը):
- 41. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և քրեական դատավարության օրենսգրքի համաձայն, յուրաքանչյուր ոք ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք: Կասկածյալները և մեղադրյալներն իրավունք ունեն վարձելու իրենց ընտրած փաստաբաններին: Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է ապահովել կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից իրավաբանական օգնություն ստացումը, իսկ եթե շահագրգիռ անձի ֆինանսական դրությունը դա է պահանջում, ապա իրավաբանական օգնությունը

²¹ Տե՛ս, օրինակ, [Rowe and Davis v. The United Kingdom](#), դիմում թիվ 28901/95, դատավճիռը՝ 16-րդ փետրվարի, 2000թ., 60-րդ պարբերություն:

²² Տե՛ս Կամայական ազատագրկման հարցերով ՄԱԿ-ի աշխատանքային խմբի Հայաստանայցելած առաքելություն [գեկույցը](#), 2011թ., 59-րդ պարբերություն:

տրամադրել անվճար: Այդ նպատակով 2006 թվականին Փաստաբանների պալատի կազմում ստեղծվել է Հանրային պաշտպանի գրասենյակը, որին նպատակն անվճար իրավաբանական օգնության տրամադրումն է հասարակության խոցելի խմբերին: Թեպետ այս համակարգի ստեղծումն անկասկած դրական և անհրաժեշտ քայլ էր, մտահոգություններ են արտահայտվել այն առումով, որ աշխատանքային մեծ ծանրաբեռնվածությունը, հանրային պաշտպանների անբավարար թվաքանակը և ցածր աշխատավարձը չեն նպաստում որակյալ իրավաբանական օգնության կազմակերպմանը, հատկապես՝ մարզերում:

42. Անմեղություն կանխավարկածի՝ ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, ինչպես նաև Հայաստանի Մահմանադրությունը և քրեական դատավարություն օրենսգրքով ամրագրված սկզբունքի կարևորագույն նախադրյալն այն է, որ դատարանի անդամները չպետք է սկսեն գործել՝ արդեն իսկ ունենալով կանխավձևավորված կարծիք այն մասին, որ մեղադրյալը կատարել է մեղադրանքի մեջ նշված հանցանքը: Արդար դատաքննությունը չպետք է սասանվի կանխակալ հայտարարություններով, հատկապես եթե դրանք արվում են դատական իշխանությունների և հանրային պաշտոնյաների կողմից: Հանձնակատարը տեղեկություններ է ստացել, որոնք պարունակում են անմեղություն կանխավարկածի սկզբունքի խախտման մասին պնդումներ: Բազմաթիվ հարցազրույցների հիման վրա ՀԿ-ների անցկացրած մշտադիտարկմամբ բացահայտվել է, որ այս սկզբունքը գործնականում անարդյունավետ է, քանի որ դատավորները կանխակալ են և բացասական տրամադրվածություն ունենն քրեական գործերով կասկածյալների նկատմամբ: Դատական քննության ընթացքում ամբաստանյալների տված ցուցմունքն ընդհանուր առմամբ հաշվի չի առնվում դատարանների կողմից, և սեփական մեղքը հաստատող և նախաքննության փուլում ստացված ցուցմունքները հերքող հայտարարությունները և/կամ դատան վերաբերմունքի կամ հարկադրաբար ինքնախոստովանական ցուցմունք կորզելու վերաբերյալ հայտարարությունները դիտարկվում են որպես պատասխանատվությունից խուսափելու փորձեր: Ըստ երևույթին, հազվագյուտ երևույթ է, երբ դատարանները նախքան գործընթացի ավարտը համոզմունք են հայտնում ամբաստանյալի մեղավորություն և մասին: ²³ Բացի դրանից, ստացվել են տեղեկություններ առ այն, որ համապատասխան դատավճիռների ու ժիմեջ մտնելուց առաջ բարձրաստիճան պաշտոնյաները հայտարարություններ են արել որոշ անձանց մեղավորություն վերաբերյալ, որը խիստ խնդրահարույց է ոչ միայն անմեղություն կանխավարկածի տեսանկյունից, այլ նաև իշխանությունների տարանջատման առումով:

43. Հանձնակատարը տարբեր գրուցակիցների կողմից տեղեկացվեց, որ դատախազությունը շարունակում է գերիշխող դիրք ունենալ Հայաստանի քրեական արդարադատության համակարգում, այսինքն վերջինս դեռևս կրում է դատախազամետ կողմնակալություն ժառանգությունը: Պաշտպանության և մեղադրանքի կողմերի համար հավասարապես հասանելի չեն քրեական գործի նյութերը: Քրեական դատավարություն օրենսգրքով իսկ սահմանափակվում են նախաքննության փուլում գործի նյութերին ծանոթանալու պաշտպանության կողմի իրավունքները, քանի որ սահմանվում է, որ մեղադրյալը և պաշտպանը դա կարող են անել միայն նախաքննություն

²³ Տե՛ս Հայաստանում դատավարությունների մոնիթորինգի ծրագրի (2008թ. ապրիլ - 2009թ. հունիս) [ավարտական գեկույցը](#), Վարչապետ, 8-րդ մարտի, 2010թ., էջ 38, և [Պաշտպանության իրավունքի իրացման որակն ու արդյունավետությունը հանրային պաշտպանության համատեքստում](#), Իրավունքների պաշտպանություն առանց սահմանների՝ ՀԿ, Երևան, 2013թ.:

ավարտելու պահից: Ամբաստանյալները և նրանց փաստաբանները սահմանափակ հնարավորություններ ունեն՝ վիճարկելու մեղադրանքի կողմի վկաների ցուցմունքները կամ ոստիկանության ներկայացրած ապացույցները, մինչդեռ դատարանները կանոնավոր կերպով հակված են թույլատրելի ճանաչելու այդ նյութերը: Հիմնական միտումն ընդհանուր առմամբ այն է, որ դատավորները քննության և դատական փուլերում բավարարում են դատախազների միջնորդությունները: Ըստ երևույթին, առնվազն ընդհուպ մինչև վերջերս, դատավորների թափուր տեղերի մի զգալի մասը լրացնում էին նախկին դատախազները և իրավապահ մարմինների այլ ներկայացուցիչները:²⁴

44. Սահմանադրական դատարանի նախագահը հայտնեց Հանձնակատարին, որ Հայաստանում ջանքեր են գործադրվել քրեական արդարադատության համակարգում դատախազների ազդեցիկ դերը սահմանափակելու և դատավորների կողմից որոշումների առավել անկախ կայացումն ապահովելու ուղղությամբ: Վճարելի դատարանի նախագահը նշեց, որ այլևս նախկինի չափի հավանական չէ, որ դատավորները կհետևեն դատախազների միջնորդություններին, իսկ որոշ դեպքերում նրանք վերստին կենտրոնանան ներկայացված մեղադրանքը: Նա նաև նշեց, որ վերաքննիչ ատյանի դատարաններում բավարարվում են դատախազների բողոքները ընդամենը 16%-ը, իսկ վճարելի դատարանում՝ 34%-ը:
45. Դատական դեպարտամենտը տեղեկացրեց Հանձնակատարին, որ արդարացումների թիվը 2009-2014 թվականներին կայուն տեմպով ավելացել է, և 2014 թվականին (հոկտեմբերի դրությամբ, այսինքն՝ Հանձնակատարի այցի ժամանակ) կազմել է 3.1%: Գլխավոր դատախազը նշեց, որ թույլ գործերը կարճվում կամ դադարեցվում են նախքան դատական քննությունը, և որ հիմնականում դատարան են ուղարկվում լավ պատրաստված և ուժեղ գործերը, որոնց պարագայում բարձր է մեղադրանքի դատավճիռ կայացնելու հավանականությունը: Այնուհանդերձ, Հանձնակատարի գրուցակիցներից ոմանք նշեցին, որ արդարացումների հարաբերականորեն ցածր ցուցանիշը մասամբ վերագրելի է դատավորների այն մտավախությանը, թե ամբաստանյալին արդարացնելու մասին իրենց որոշումները կարող են ընկալվել որպես կոռուպցիայի նշան:
46. Դատախազության և պաշտպանության կողմի միջև անհավասարակշռությունը հակված է թուլացնելու իրավաբանի մասնագիտության հեղինակությունը: Դատապաշտպանները չեն համարվում դատական գործընթացների վրա լուրջ ազդեցություն ունեցող սուբյեկտներ՝ հաշվի առնելով մեղադրանքի դատավճիռների բարձր ցուցանիշը: Որոշ դատապաշտպաններ բողոքեցին այն մասին, որ իրենց համար գնալով դժվարանում է փաստարկները դատավորներին և դատախազներին լսելի դարձնելը: Միջարք գործունեների համադրություն հետևանքով, ինչպիսիք են, մասնավորապես, պաշտպան ունենալու օգտակարությունն և կատամբ վստահությունն պակասը, սեփական իրավունքների չիմացությունը և քննիչների կողմից գործադրվող ճնշումը, միջարք կասկածյալներ և մեղադրյալներ հրաժարվում են պաշտպանի ծառայություններից, հատկապես՝ նախաքննության փուլում: Դատարանների մոնիթորինգ իրականացնող ՀԿ-ները նշեցին, որ բազմաթիվ ամբաստանյալներ վերաքննիչ ատյանում պաշտպան չեն ունենցել: Այնուհանդերձ, ՀԿ-ները պարզել են, որ պաշտպանի ներկայությունը քրեական վարույթի նախաքննության և

²⁴ 2012 թվականի հուլիսի դրությամբ դատավորների մոտ 27%-ը նախկին դատախազներ էին: Տե՛ս [Հայաստանի դատական քրեական դատարանի հիմնադրամիջոցառումները](#), Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցություն, դեկտեմբեր, 2012թ., էջեր 19 և 59:

դատաքննությունն փուլերում օգտակար է եղել կասկածյալներին և ամբաստանյալներին իրավունքներին և շահերին պաշտպանություն տեսակետից:

47. Նախկինում մտահոգություններ են արտահայտվել չափազանց ծանր պատիժներին շանակման առնչությամբ:²⁵ Հանձնակատարը տեղեկացվել է, որ քրեական օրենսգրքի նախագծով սպաքրեականացվելու են մի շարք քրեական հանցագործություններ, և որ նախատեսվելու են պակաս ծանր պատիժներ:

1.1.4 ՄԻՆԶԴԱՏ ԱԿԱՆ ԿԱԼ ԱՆՔԸ

48. Մինչդատական (նախնական) կալանքն ազդում է արդար դատաքննությունն իրավունքի, պաշտպանությունն իրավունքի և անմեղությունն կանխավարկածի սկզբունքի վրա քննությունն և դատական քննությունն փուլերում: Մարդու իրավունքներին վերոպակն դատարանը Հայաստանին վերաբերող մի քանի դատավճիռներում Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի խախտում է արձանագրել, մասնավորապես՝ կալանքի անօրինակ անությունն մասով:²⁶ Խախտումները վերաբերել են կալանքի մասին դատական որոշման բացակայությանը, նախնական կալանքի ոչ նոջամիտ տնդությունը, կալանքի և դրա երկարաձգման հարցը քննելիս դատարաններին կողմից վերաբերելի և բավարար պատճառաբանման բացակայությանը, ինչպես նաև գրավ կիրառելու մասին միջնորդություններին ինքնաբերաբար մերժմանը: Հայաստանի վերաբերյալ 2011 թվականին հրատարակված զեկույցում Կամայական ազատագրկման հարցերով ՄԱԿ-ի աշխատանքային խումբն արձանագրել էր, որ ձերբակալությունները հաճախ նախորդող ոստիկանական քննությունն հետևանքը չեն, և փոխարենը՝ մարդիկ ազատագրվում են քննությունն ենթարկվելու համար:²⁷ Միջազգային ստանդարտներով նախատեսված ի պես՝ հնարավոր միջոցներին վերջինը լինելու փոխարեն, նախնական կալանքը Հայաստանում նորմ է: Մյլընտրանքային և նվազ ծանր խափանման միջոցները հաճախ չեն կիրառվում, կամ անգամ քննարկվում:²⁸ Որոշ դիտորդներ նշեցին, որ նախնական կալանքի չափազանց հաճախակի կիրառությունը կապված է ինքնախտովանական ցուցմունք և սեփական անձի դեմ ուղղված ցուցմունք ստանալու՝ քննչական մարմիններին նպատակի հետ:²⁹

²⁵ Տե՛ս Կամայական ազատագրկման հարցերով ՄԱԿ-ի աշխատանքային խմբի Հայաստանյացելած առաքելությունն [զեկույցը](#), 2011թ., 59-րդ պարբերությունն:

²⁶ Տե՛ս [Asatryan v. Armenia](#), դիմում թիվ 24173/06, դատավճիռը՝ 09/02/2010: [Poghosyan v. Armenia](#), դիմում թիվ 44068/07, դատավճիռը՝ 20/12/2011: [Muradkhanian v. Armenia](#), դիմում թիվ 12895/06, դատավճիռը՝ 05/06/2012: [Piruzyan v. Armenia](#), դիմում թիվ 33376/07, դատավճիռը՝ 26/06/2012: [Malkhasyan v. Armenia](#), դիմում թիվ 6729/07, դատավճիռը՝ 26/06/2012: [Sefilyan v. Armenia](#), դիմում թիվ 22491/08, դատավճիռը՝ 02/10/2012:

²⁷ Տե՛ս [Կամայական ազատագրկման հարցերով ՄԱԿ-ի աշխատանքային խմբի Հայաստանյացելած առաքելությունն զեկույցը](#), 2011թ., 60-րդ պարբերությունն:

²⁸ Դատական դեպարտամենտի տրամադրած տվյալներին համաձայն, դատարանները բավարարել են նախնական կալանք կիրառելու մասին ընդհանուր թվով 1,155 միջնորդություններին 1,091-ը, իսկ այլընտրանքային խափանման միջոցներ կիրառելու մասին ընդհանուր թվով 220 միջնորդություններին 42-ը (2014 թվականի առաջին կես): 2013 թվականին դատարանները բավարարել են նախնական կալանք կիրառելու մասին ընդհանուր թվով 3,172 միջնորդություններին 3,011-ը, իսկ այլընտրանքային խափանման միջոցներ կիրառելու մասին ընդհանուր թվով 576 միջնորդություններին 129-ը:

²⁹ Տե՛ս [Նախնական կալանքը և դրա այլընտրանքները Հայաստանում](#), Միջազգային բանտային բարեփոխումներ, 2012թ., էջեր 30 և 31:

49. Քրեական դատավարության գործող օրենսգրքով նախատեսված են խախտանքներ հետևյալ միջոցները՝ կալանավորումը, գրավը, ստորագրության նշանակումը, անձնական երաշխավորությունը, կազմակերպության երաշխավորությունը, հսկողության հանձնելը և զինվորական մասի հրամանատարության հսկողության հանձնելը:³⁰ Քրեական դատավարության օրենսգրքի համաձայն, դատավորները կարող են միայն քավարարել կամ մերժել նախնական կալանք կիրառելու մասին միջնորդությունները: Դատավորները կարող են նախնական կալանքը դրամական գրավով փոխարինելու հարցը քննարկել միայն նախնական կալանք կիրառելու մասին միջնորդությունը քավարարելուց հետո, քանի որ դրամական գրավը որպես առանձին խախտանքներ միջոց նախատեսված չէ: Դրամական գրավ կիրառելու մասին միջնորդություն կարող է ներկայացնել պաշտպանը, դատախազը կամ քննիչը: Խախտանքներն այլ ընտրանքային այլ միջոցները կիրառվում են ոչ թե դատավորի, այլ իրավասու քննիչի կամ քննչական մարմնի ղեկավարի կողմից:³¹ կալանքից զատ
50. Թեպետ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսվում է, որ գրավը կարող է կիրառվել միայն ոչ ծանր կամ միջին ծանրության հանցագործության մեջ մեղադրվող անձին կատամբ, վճռաբեկ դատարանն իր նախադեպային որոշմամբ սահմանել է, որ գրավը կարող է կիրառվել նաև ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների դեպքում: Այնուհանդերձ, ավելի ցածր առյանների դատարաններն ըստ երևույթի նայա առումով չեն հետևում վճռաբեկ դատարանի դատական նախադեպին: Դատավորների միությունը ներկայացուցիչները Հանձնակատարին տեղեկացրեցին, որ դատավորները հակված չեն քավարարելու կալանքից զատ խախտանքներ այլ միջոցներ կիրառելու մասին միջնորդությունները, քանի որ հավանական է, որ նրանց որոշումը կբեկանվի դատախազության ներկայացրած բողոքի հիման վրա:
51. Հաճախակի կիրառությունից զատ, նախկինի պես խնդրահարույց են նաև նախնական կալանքի տևողությունը: Քրեական դատավարության օրենսգրքի համաձայն, նախնական կալանքի ժամկետը չի կարող երկարաձգվել 12 ամսից ավելի: Այնուհանդերձ, ամբաստանյալները երբեմն պահվում են ավելի երկար ժամկետներով՝ հաշվի առնելով, որ երբ սկսվում է դատաքննությունը, նախնական կալանքը կարող է անսահմանափակ շարունակվել, քանի որ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանափակումներ նախատեսված չեն, և այդ պատճառով դատական քննությունը կարող է շատ երկար տևել:
52. Տարբեր դիտորդներն ընդունել են, որ ձեռքբերված հիմքերի և նախնական կալանքի կիրառության դատական վերանայումը չի համապատասխանում ազգային և միջազգային իրավական ստանդարտներին: Մտացված տեղեկությունների համաձայն, նախնական կալանքի մասին դատական որոշումները չեն անդրադարձնում կոնկրետ գործի առանձնահատկություններին՝ փոխարենը պարունակելով ստանդարտ ձևակերպումներ: Կալանքի մասին որոշումները հիմնավորելու համար քննչական մարմնի ներքին տրամադրած տեղեկությունների հասանելիությունը պաշտպանության կողմից համար խոչընդոտվում է:³²
53. Պողոսյանի գործին առնչվող գործերի խմբի վերաբերյալ 2014 թվականի միջոցառումներին [ծրագրում](#) Հայաստանի իշխանությունները

³⁰ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 134-րդ հոդված:
³¹ Տե՛ս [Նախնական կալանքը և դրա այլ ընտրանքները Հայաստանում](#), Միջազգային բանասիրական փոխումներ, 2012թ., էջեր 24-29:
³² Տե՛ս [Կամայական ազատագրված հարցերով ՄԱԿ-ի աշխատանքային խմբի Հայաստանյալ գեղծ առարկությունը գեկոյցը](#), 2011թ., 74-րդ և 75-րդ պարբերություններ:

համարում հիշեցնել, որ քննություն գործընթացն ուղղակիորեն ազդում է արդար դատաքննություն իրավունքները հարգման վրա:

1.2.1 ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ

Քրեական վարույթի ընթացքում մարդու իրավունքները խախտումները վերաբերյալ հայ տարարությունները

58. Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքի կամ պատժի եվրոպական կոմիտեն (CPT) 2010 թվականին Հայաստան կատարած այցելության ընթացքում արժանահավատ և համահունչ բազմաթիվ տեղեկություններ ստացավ դատան վերաբերմունքի (բռնակցում, հարվածներ, աքցիներ, ռետինե և փայտե մահակներով և այլ առարկաներով հարվածներ) մասին, որի նպատակն է և այլ տեղեկություններ ստացումը: Դատան վերաբերմունքն իր ծանրությունները երբեմն կարող է համարվել խոշտանգման աստիճանի հասնող վերաբերմունք, մասնավորապես՝ դա ներառում է ուժգին ծեծը, հոսանքահարումը, հակազգով շնչահեղձություն և մանակումը և հարվածները ռոտատակին: Բազմաթիվ անձինք ԽԿԿ-ին (անգլ.՝ CPT) հայտնել էին, որ իրենց նկատմամբ կիրառվել է հոգեբանական ճնշում՝ ֆիզիկական դատանություն (ներառյալ սեռական ակտի) և պառնալիքներ և ընտանիքի անդամների նկատմամբ վրեժխնդիր լինելու սպառնալիքներ:³³ ԽԿԿ-ն մեծածավալ նմանօրինակ տեղեկություններ ստացավ 2013 թվականի այցի ընթացքում և եզրակացրեց, որ դեռևս լայն տարածում ունի ոստիկանություն կողմից դատան վերաբերմունքի երևույթը:³⁴ Մարդու իրավունքները պաշտպանությունը զբաղվող ներպետական կառույցները նույն պես հայտարարություններ են ներկայացրել ոստիկանություն կողմից խոշտանգումների և դատան վերաբերմունքի մասին:³⁵
59. Խոշտանգումների և դատան վերաբերմունքի երևույթը Հայաստանում պետք է դիտարկել քրեական արդարադատության համակարգի գործունեության համատեքստում: Նման բռնությունները տեղի ունենալու համար պարարտ հող է ստեղծվում, քանի որ քննչական մարմինները մեղադրական դատավճիռներ ապահովելու համար հենվում են ինքնախոստովանական ցուցմունքի և հարցաքննության ընթացքում ստացված տեղեկությունների վրա, ինչպես նաև քանի որ ազատագրված սկզբից և եթե չեն ապահովվում դատան վերաբերմունքը բացառող դատավարական երաշխիքները՝ ներառյալ ազատագրված լինելու մասին մերձավոր ազգականին կամ այլ անձի տեղեկացնելու իրավունքը, փաստաբանի հետ հանդիպելու իրավունքը, բժշկի հետ հանդիպելու իրավունքը և անձի իրավունքները մասին տեղեկացվածությունը:³⁶ Ազատությունից զրկելու սկզբնական փուլն ըստ երևույթի հաճախ օգտագործվում է ինքնախոստովանական ցուցմունք կորզելու և/կամ ապացույցներ հավաքելու համար, որից հետո է միայն բերման

³³ Տե՛ս ԽԿԿ-ի (անգլ.՝ CPT) կողմից 2010 թվականի մայիսի 10-21-ը Հայաստան կատարած այցի զեկույցը, 12-րդ պարբերությունը:
³⁴ Տե՛ս ԽԿԿ-ի կողմից 2013 թվականի ապրիլի 4-10-ը Հայաստան կատարած այցի զեկույցը, 12-րդ և 17-րդ պարբերությունները:
³⁵ Տե՛ս «Ազատագրվածների նկատմամբ վերաբերմունքը ոստիկանական դատանունքներում» զեկույցը, Հայաստանի հելսինկյան կոմիտե, 2013 թ, էջեր 19-20:
³⁶ 2013 թվականին կատարած այցի ընթացքում ԽԿԿ-ն դրական տեղաշարժ արձանագրեց բժշկի հասանելիություն և իրավաբանական օգնություն տրամադրման առումներով: Տե՛ս ԽԿԿ-ի կողմից 2013 թվականի ապրիլի 4-10-ը Հայաստան կատարած այցի զեկույցը, 56-րդ պարբերությունը:

ենթարկված անձը պաշտոնապես ճանաչվում որպես քրեական գործով կասկածյալ, և հենց այդ ժամանակ է դաժան վերաբերմունքի ռիսկը հասնում առավելագույնի:

60. Հանձնակատարին մտահոգում են ստացված տեղեկություններն այն մասին, որ պայօրինաբար ստացված տեղեկությունները, մասնավորապես՝ հարկադրանքի ներքո տված ինքնախոստովանական ցուցմունքը, կանոնավոր կերպով օգտագործվում է դատարաններում: *Հարությունյանը և Ղուղեմի Հայաստանի* գործով Դատարանը 6(1) հոդվածի խախտում արձանագրեց վճռելով, որ դիմումատուն գրկվել է արդար դատարանությունից, քանի որ խոշտանգմամբ ստացված ապացույցներն օգտագործվել են դիմումատուի մեղքն ապացուցելու համար՝ հանգեցնելով նրա նկատմամբ մեղադրանքի դատավճռի կայացմանը:³⁷ Ավելին, Հանձնակատարը տեղեկացվեց որոշ դեպքերի մասին, որոնցում անձինք, ովքեր դատարաններ կայանալիս բողոքել էին քննությունը ընթացքում խոշտանգումների և դաժան վերաբերմունքի ենթարկվելու մասին, դատապարտվել էին կեղծ ցուցմունք տալու համար:

61. Հանձնակատարը հայաստանյան իշխանություններին կողմից տեղեկացվեց, որ *Պողոսյանը և Բաղդասարյանը և Ղուղեմի Հայաստանի*³⁸ գործով և *Խաչատրյանը և Այլքը և Ղուղեմի Հայաստանի*³⁹ գործով Դատարանի կայացրած դատավճռների համաձայն փոփոխություններ են կատարվել քաղաքացիական օրենսգրքում՝ դրամական հատուցում նախատեսվելով արդարադատության սխալների հետևանքով և իրավապահ մարմինների անօրինակ գործողությունների հետևանքով պատճառված ոչ նյութակազմի վնասի համար: Հաշվի առնելով Հայաստանի օրենսդրության մեջ ոչ նյութակազմի վնասի դիմաց հատուցման բացակայությունը, Դատարանը եզրակացրեց, որ Հայաստանն առաջին գործով խախտել է ՄԻԵԿ-ի 13-րդ հոդվածը և ՄԻԵԿ-ի 7-րդ արձանագրության 3-րդ հոդվածը, իսկ երկրորդ գործով՝ նաև ՄԻԵԿ-ի 5.1 և 5.5 հոդվածները: Վենետիկի հանձնաժողովը 2013 թվականի դեկտեմբերին ընդունված [եզրակացություն](#) մեջ ողջունեց քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագիծը:

Դաժան վերաբերմունքի մասին հայտարարություններին արդյունավետ քննությունը

62. Հանձնակատարին մտահոգում է իրավապահ մարմինների կատարած խոշտանգումների և դաժան վերաբերմունքի մասին բողոքների արդյունավետ քննության բացակայությունը, որը հանգեցնում է մեղավորների անպատժելիությանը և նման բռնության կրկնությանը: Այս իրավիճակը պայմանավորված է իրավական և համակարգային տարբեր գործունեքով: Ներպետական և միջազգային սուբյեկտները բազմիցս ընդգծել են, որ Հայաստանի քրեական օրենսգրքի խոշտանգումը քրեականացնող դրույթը⁴⁰ չի համապատասխանում Խոշտանգումների դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 1-ին հոդվածով տրված խոշտանգման սահմանմանը: Հայաստանի քրեական օրենսգրքի համաձայն,

³⁷ Տե՛ս [Harutyunyan v. Armenia](#), դիմում թիվ 36549/03, դատավճռը՝ 28-ը հունիսի, 2007թ., 63-րդ և 66-րդ պարբերություններ:

³⁸ Տե՛ս [Poghosyan and Baghdasaryan v. Armenia](#), դիմում թիվ 22999/06, դատավճռը՝ 12-ը հունիսի, 2012թ.:

³⁹ Տե՛ս [Khachatryan and Others v. Armenia](#), դիմում թիվ 23978/06, դատավճռը՝ 27-ը նոյեմբերի, 2012թ.:

⁴⁰ Քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով նախատեսվում է.՝ Խոշտանգումը՝ ցանկացած այն պիսի գործողություններ, որի միջոցով դիտավորյալ կերպով անձին պատճառվում է ուժեղ ցավ կամ մարմնական կամ հոգեկան տառապանք, եթե դա չի առաջացրել սույն օրենսգրքի 112-րդ և 113-րդ հոդվածներով նախատեսված հետևանքներ պատժվում է ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝:

խոշ տան գման սահմանումը չի ներառում հանրային պաշտոնյաների կատարած հանցանքները, և ներառում է միայն մասնավոր կարգավիճակում գործող անձանց կատարած հանցանքները: Հետևանքն այն է, որ Հայաստանում խոշ տան գման հանցագործություն համար էրբևէ չի դատապարտվել իրավապահ մարմնի կամ անվտանգության ծառայությունների որևէ աշխատող: Եթե անգամ ոստիկանության ծառայողները և քննիչները ենթարկվում են պատասխանատվության դատան վերաբերմունք գործադրելու համար, սպա մեղադրանքը և մեղադրանքի ան դատավճիռը նվազ ծանր հանցագործությունների, օրինակ՝ իշխանության չարաչափան կամ պաշտոնական լիազորությունների անցնելու համար են: Այդ կերպ դատապարտված անձինք մի քանի անգամ արդեն իրավունքներով համաներմամբ ազատ են արձակվել: ՄԱԿ-ի խոշ տան գմում ներքին դեմ պայքարի կոմիտեն մտահոգություն է հայտնել նաև այն փաստի արթիվ, որ խոշ տան գման հանցանքի համար նախատեսված պատժամիջոցները երեք տարով ազատարկումը, իսկ ծանրացուցիչ հանցանքներին դեպքում մինչև յոթ տարով ազատարկումը, համարժեք չեն հանցանքի ծանրությանը:⁴¹

63. Արդարադատության նախարարությունը Հանձնակատարին տեղեկացրեց, որ Հատուկ քննչական ծառայության հետ համատեղ քրեական օրենսգրքում փոփոխությունների նախագիծ է ներկայացրել, որոնց նպատակն է փոխել խոշ տան գման սահմանումը և այն համապատասխանեցնել մարդու իրավունքների միջազգային ստանդարտներին: Հանձնակատարը լիահույս է, որ հընթացս լրացուցիչ տեղեկություններ կստանա այս մասին:

64. Վիրաբյանն ընդդ. Հայաստանի գործով Դատարանը Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի նյութական խախտում արձանագրեց. գործը վերաբերում էր հնարավոր քաղաքական դրդապատճառով ընդդիմադիր ակտիվիստին ոստիկանության նույն պահելու ընթացքում տեղի ունեցած խոշ տան գմանը: Դատարանը նաև 3-րդ հոդվածի դատավարական խախտում արձանագրեց եզրակացնելով, որ իշխանությունների կողմից դատան վերաբերմունքի մասին դիմումատուի պնդումներին քննությունը եղել էր անարդյունավետ, անհամարժեք և հիմնավորապես թերի:⁴² Ի լրումն, Դատարանն անմեղության կանխավարկածի խախտման հիմքով արձանագրել էր Կոնվենցիայի 6.2 հոդվածի խախտում: Հանձնակատարին մտահոգում է նաև ստացված տեղեկություններն այն մասին, որ պրն. Վիրաբյանի խոշ տան գմանը հանցակից անձանցից մեկի պաշտոնը Ռոտիկանության համակարգում բարձրացվել է: Վերոհիշյալ դատավճիռի արագործման մասին հայաստանյան իշխանությունների ներկայացրած միջոցառումներին 2013 թվականի [ծրագրեր](#) տեղեկություններ է պարունակում անհատական և ընդհանուր բնույթի միջարք միջոցառումների, մասնավորապես՝ քրեական օրենսդրության փոփոխությունների մասին և դատան վերաբերմունքի կանխարգելման նախնչվող եվրոպական ստանդարտներին կատարումն ապահովելու նպատակով ոստիկանապետի կողմից 2013 թվականին արձակված հրամանի մասին:

65. Հանձնակատարը հարկ է համարում հիշեցնել, որ մարդու իրավունքների խախտումներին արդյունավետ քննության Դատարանի սահմանած հիմնական չափորոշիչները ներառում են անկախությունը, համարժեքությունը, անհապաղությունը, հանրային հսկողությունը և տուժողի մասնակցությունը: Հանձնակատարի գրուցակիցներին

⁴¹ Տե՛ս [Խոշ տան գմում ներքին դեմ պայքարի կոմիտեի ամփոփիչ ռիպորտը](#), 6-րդ հունիսի, 2012թ., 10-րդ պարբերություն:
⁴² Տե՛ս [Virabyan v. Armenia](#), դիմում թիվ 40094/05, դատավճիռը՝ 2-րդ հոկտեմբերի, 2012թ., 178-րդ պարբերություն:

քան ի սը նշեցին, որ քննություններն արդյունավետ չեն, քան ի որ քավարար չափով անկախ չեն: Այս առումով, նախկին Հանձնակատարն առաջարկել էր ստեղծել բողոքարկման անկախ մեխանիզմ, որն իրավասու կլիներ քննելու մարդու իրավունքների խախտումների այն դեպքերը, որոնցով կասկածներ կլինեին իրավապահ մարմինների ներառյալ նուսիկանությունն աշխատողների վերաբերյալ:⁴³

66. Հայաստանյան իշխանությունների ներկայացուցիչները Հանձնակատարին տեղեկացրեցին, որ քայլեր են ձեռնարկվել քննչակն անկախ ծառայություններ ստեղծելու ուղղությամբ, առաջին հերթին՝ գլխավոր դատախազությունից վերցնելով քննչակն գործառնայ թները,⁴⁴ ապա նաև ստեղծելով Հատուկ քննչակն ծառայությունը, որը քննում է հանրային պաշտոնյաների կողմից կատարված հանցանքները, և երրորդը՝ ստեղծելով նոր Քննչակն կոմիտե (տե՛ս ստորև):

67. Դատախազակն և դատակն մարմինները կարևոր դեր ունեն դաժան վերաբերմունքի կանխարգելման գործում: Այս առումով, Հանձնակատարն ուրախությամբ նկատեց, որ դատախազակն մարմինները 2011 և 2012 թվականներին տվել են ցուցումներ, որոնց համաձայն իրավապահ մարմինների պաշտոնյաների կողմից դաժան վերաբերմունքի մասին վկայող բոլոր տեղեկությունները պետք է անհապաղ փոխանցվեն գլխավոր դատախազին, իսկ ազատագրված վայրեր (ներառյալ նուսիկանությունն ենթակայությամբ գործող հաստատություններ) ընդունվելու պահին արձանագրված մարմնակն վնասվածքների մասին նյութերը պետք է համարվեն հիմքեր քրեակն գործ հարուցելու համար: Այնուամենայնիվ, ԽԿԿ-ի 2013 թվականի այցի զեկույցում այս առումով արձանագրվել են միջաբանի միջոցով: Մասնավորապես, թե մարմնակն վնասվածքներ ունեցող ազատագրված անձինք չեն բողոքել դաժան վերաբերմունքի մասին (օրինակ՝ ասել են, թե վնասվածքն ստացել են վայրը կնելու պատճառով), ապա հետագա գործողություններ չեն ձեռնարկվել ոչ դատախազակն, ոչ դատակն մարմինների կողմից: ԽԿԿ-ն գտնում է, որ վերադաս դատախազները մարմնակն վնասվածքների վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալիս պետք է շատ ավելի նախաձեռնող մոտեցում որդեգրած լինեին:⁴⁵

68. 2007 թվականին ստեղծված Հատուկ քննչակն ծառայությունը (ՀՔՕ՝) անկախ մարմին է, որն իրականացնում է հանրային պաշտոնյաների կողմից կատարված հանարավոր խախտումների գործերի նախաքննությունը: Հատուկ քննչակն ծառայությունում աշխատում են 23 քննիչներ, իսկ ծառայությունը կազմակերպելու անկախ մեխանիզմով գործադիր ճյուղի կողմից և հաշվետու է վերջինիս: Գլխավոր դատախազությունն իրավասու է գործը լրացուցիչ քննություն համար ուղարկել ՀՔՕ-ին: Գլխավոր դատախազությունն նաև հսկում է ծառայության կողմից իրականացվող քննությունները օրինակնությունը և արդյունավետությունը, և որոշումներ է կայացնում մեղադրանքներ կայացնելու վերաբերյալ: ՀՔՕ-ի տրամադրած տեղեկություններով, 2014 թվականի առաջին կիսամյակի ընթացքում ստացվել են խոշտանգումներին և դաժան վերաբերմունքին առնչվող 51 գործեր: Հանձնակատարը նաև տեղեկացվեց, որ ծառայությունը հատուկ

⁴³ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի [գեկույցը](#), 2011 թվականի հունվարի 18-21-ը Հայաստան կատարած այցից հետո, CommDH(2011)12, 76-րդ պարբերություն:

⁴⁴ Փոփոխություններ տեղի է ունեցել՝ Դատախազության մասին՝ օրենքի՝ 2007 թվականի նոյեմբերի 2-ի մեջ մտնելուց հետո:

⁴⁵ Տե՛ս ԽԿԿ-ի կողմից 2013 թվականի ապրիլի 4-10-ը Հայաստան կատարած այցի [գեկույցը](#), 32-րդից 43-րդ պարբերություններ:

Ընտրողական արդարադատության մասին բողոքները

72. Հանձնակատարը նկատեց, որ հասարակության որոշ մասերում պահպանվում է այն խորը կարծիքը, թե արդարադատությունն ի կատար է ածվում չափաբաժիններով և ընտրողաբար, և որ ըստ երևույթին ցցուն հակասություն գոյություն ունի մի կողմից իշխանություններին հետեթադրաբար կապված կամ նրանց ներկայացնող անձանց նկատմամբ դրսևորվող ակնհայտ մեղավերաբերմունքի (նույնիսկ թե նրանք մեղադրվել են ծանր խախտումների մեջ), իսկ մյուս կողմից իշխանություններին ընդդիմացողներին նկատմամբ կիրառվող խիստ վերաբերմունքի և պատիժների միջև: 2008 թվականի մարտի իրադարձություններին ընթացքում տեղի ունեցած մահվան 10 դեպքերի քննության արդյունքների քննարկում էլ ավելի է խորացնում վերոհիշյալ կարծիքը և նպաստում է, որպեսզի հանրության շրջանում ցածր լինի դատական իշխանության նկատմամբ վստահությունը:
73. Հանձնակատարը տարբեր գրուցակիցների հետ քննարկեց 2008 թվականի մարտի իրադարձություններին ընթացքում տեղի ունեցած մահվան 10 դեպքերի քննության խնդիրը: Այդ խնդրին ուշի-ուշով հետևել էր նաև նախկին Հանձնակատարը, ով 2011 թվականի գեկույցում կոչ էր արել հայաստանյան իշխանություններին՝ եռանդագին հետամուտ լինել մահվան դեպքերի քննությանը և ձերբակալության և կալանավորման ընթացքում ռստիկանության չարաչառումների դեպքերին, և առաջ էր քաշել ռստիկանության և անվտանգության ուժերի քարտուստիճանայն պաշտոնյաների հրամանատարական պատասխանատվության հարցը, ովքեր դեկավորում են իրականացրել իրադարձություններին ընթացքում: Այդ գեկույցում արված հանձնարարականներից մեկն այն է, որ սպահովի տուժողներին ընտանիքներին լիարժեք ներգրավվածությունը քննությանը և տեղեկացվածությունը քննության մասին Եվրոպական դատարանի նախադեպային որոշումներին համահունչ: Հանրությունը պետք է տեղեկացված լինի քննության առաջընթացի և արդյունքների մասին, քանի որ արդարադատության իրականացումը պետք է տեսանելի լինի:⁴⁷
74. Վերոհիշյալ դեպքերի քննության պատասխանատվությունը վերապահված է Հատուկ քննչական ծառայությանը, որը Հանձնակատարին տեղեկացրեց, որ դեռևս իրականացվելու են քննչական նոր գործողություններ: Թեպետ տուժողներին ընտանիքները և փաստաբանները բողոքել են, որ տեղեկություններ չեն ստացել ընթացող քննության մասին և չեն կարողացել ծանոթանալ գործին յուրեքին, ՀԺԾ-ի պետք հավաստիացրեց Հանձնակատարին, որ տուժողներին ընտանիքներին և իրավապաշտպաններին տրամադրված ապացույցները հաշվի առնվել են, և որ նրանք ստացել են իրականացված դատական փորձաքննությունների արդյունքները:
75. Հանձնակատարն իր այցի ընթացքում քննարկեց 15-ամյա Շահեն Հարությունյանի գործը, ով հոր հետ միասին մասնակցել էր ընդդիմության բողոքի ցույցին, որի ընթացքում տեղի էր ունեցել բախում ռստիկանության հետ: Դատախազությունն այս անչափահասին կատմամբ դատարանից պահանջել էր հինգ տարով ազատազրկում, ընդ որում՝ նատվյալ իրադարձություններին ժամանակ եղել էր 14 տարեկան: Ի վերջո Շահեն Հարությունյանին կատմամբ 2014 թվականի հոկտեմբերին քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով (խուլիգանությունը, որը գուգորդվել է անձի առողջությունը միջին ծանրության վնաս

⁴⁷ Տես Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համբրերգի [գեկույցը](#), 2011 թվականի հունվարի 18-21-ը Հայաստան կատարած այցից հետո, CommDH(2011)12, 38-րդից 55-րդ պարբերություններ:

պատճառներով) նշանակվել էր պատիժ՝ պայմանական ազատազրկում 4 տարվա փորձաքննմամբ: Այս գործի կապակցությամբ առաջ են գալիս անչափահասներին արդարադատության ոլորտի ընդհանուր հիմնախնդիրները. տարբեր սուբյեկտներ նշել են, որ անչափահասները հատկապես խոցելի են Հայաստանի քրեական արդարադատության համակարգում, և որ գործնականում նրանք անհրաժեշտ երաշխիքներով պաշտպանված չեն իրենց իրավունքներին խախտումներից: ՀԿ-ներին մոնիթորինգի արդյունքում գեկոյի ցներում գրվել էր, որ անչափահաս ամբաստանյալներին կատարվում են ազատազրկման միջոցներ, և որ կալանքի այլընտրանքները հավուր պատշաճ չեն դիտարկվում: Տեղեկություններ են ստացվել անչափահասներին կատարվող դատարանական դատաքննության մասին, որոնք ըստ երևույթի չեն քննվել:⁴⁸

Եզրակացություններ և հանձնարարականներ

76. Հանձնակատարին լուրջ մտահոգություն են պատճառում շարունակաբար ստացվող տեղեկությունները ոստիկանության և իրավապահ այլ մարմինների կողմից խոշտանգումների և դատարանական մասին, որոնց նպատակը հաճախ ինքնախոստովանական ցուցմունք ստանալն է: Հանձնակատարը կոչ է անում քաղաքական քարոզարարական ղեկավարությունը և իրավապահ մարմիններին ղեկավարներին՝ հստակորեն հասկանալի դարձնել, որ հանրային պաշտոնյաներին մասնագործողություններին կատարվող հանդուրժողությունը գրոյական է: Այս համատեքստում Հանձնակատարը ցանկանում է վերհիշել նաև Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի 2011 թվականի [ուղեցույցը իրավունքներին ծանր խախտումների համար անպատժելիություններով պայմանավորված մասին](#), և ընդգծում է, որ իշխանություններին անհրաժեշտ է բազմապատկել անպատժելիություններին դեմ պայքարի քաղաքականությունը և պրակտիկայի ներդրմանն ուղղված ջանքերը:
77. Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ միջազգային ստանդարտներին համահունչ փոխել խոշտանգման սահմանումը քրեական օրենսգրքում՝ նպատակ ունենալով ապահովել խոշտանգման արարքների պատշաճ որակումը և պատիժը, քանի որ դրանք չպետք է հետապնդվեն որպես իշխանություն կամ դիրքի չարաշահման դեպքեր: Ավելին պետք է անել, որպեսզի դատավորները և դատախազներն իմանան իրենց պարտավորություններն այն դեպքերում, երբ իրենց հասանելի են դառնում հանրային պաշտոնյաների կողմից դատարանական մասին վկայող տեղեկություններ:
78. Հանձնակատարն ի գիտություն է ընդունում պետական պաշտոնյաների մասնակցությամբ տեղի ունեցող չարաշահումների քննություն համար պատասխանատու քննչական մարմիններին անկախության մակարդակի քարոզարարական ուղղությամբ իշխանություններին կողմից գործադրվող ջանքերը: Նա կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ էլավելի ամրապնդել Հատուկ քննչական ծառայության անկախությունը և ավելացնել աշխատանքային բեռը՝ հաղթահարելու ՀԲԾ-ի կարողությունները, մասնավորապես՝ որպեսզի վերացվի ոստիկանության կողմից դատարանական մասին հնարավոր գործերի շրջանակում ապացույցներին հավաքման գործում ՀԲԾ-ի կախվածությունը ոստիկանության ծառայողներին:
79. ԽԿԿ-ի՝ 2013 թվականի սպրիլին Հայաստան կատարած այցի գեկոյի ցումի շարք կոնկրետ նշատ օգտակար հանձնարարականներ է պարունակում,

⁴⁸ Տե՛ս՝ [Սրբազանատուության իրականացումը Հայաստանի Հանրապետությունում](#), Քաղաքացիական հասարակությունից ուստի տուտ, Նորվեգիայի հելսինկյան կոմիտեի, ՖԻՂՀ, ղեկավարմամբ, 2012թ., էջ 10:

որոնց նպատակն է ապահովել հաշվետվողականությունը, ի թիվս այլ միջոցների՝ ֆարելավելով մարմնական վնասվածքներին մասին հաղորդելու գործող ընթացակարգերը և ոստիկանությունն դաժան վերաբերմունքի հնարավոր դեպքերի առնչությամբ դատախազներին կողմից կատարվող գործողությունները: Կարևոր քայլ կլինեք ազատագրվածների բժշկական զննություն, գաղտնիություն ասպահովումը: Մարմնական վնասվածքներին մասին այն արձանագրությունները, որոնք համահունչ են դաժան վերաբերմունքի մասին ազատագրվածի արած հայտարարություններին (կամ, անգամ նման հայտարարության ֆացակայություն դեպքում, կարող են վկայել դաժան վերաբերմունք տեղի ունեցած լինելու մասին), պետք է անհապաղ և կանոնավոր կերպով ուղարկվեն իրավասու դատախազին: ԽԿԿ-ն խորհուրդ էր տվել նաև վերանայել ոստիկանության ծառայողների կողմից դաժան վերաբերմունքի հնարավոր դեպքերին ընթացք տալու համակարգը, մասնավորապես՝ Հատուկ քննչական ծառայություն և դերը ֆարձրացնելու միջոցով: Ոստիկանության ծառայողները, ովքեր կապակցված են ոստիկանության այն ֆաժինների կամ ֆաժանմունքների հետ, որոնցում տեղի են ունեցել դաժան վերաբերմունքի ենթադրյալ դեպքերը, այլևս չպետք է ներգրավվեն այդ դեպքերով իրականացվող քրեական քննությունը:

80. Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ օրենքով և պրակտիկայում ամրապնդել խոշտանգումը և դաժան վերաբերմունքը ֆացառող երաշխիքները: Մասնավորապես, ազատագրված մասին ծանուցելու իրավունքները, փաստաբանի և բժշկի հետ տեսակցելու իրավունքները և իրավունքներին մասին տեղեկություններին տրամադրումը պետք է արդյունավետորեն երաշխավորված լինեն ազատագրված սկզբից և եթե: Վերոհիշյալ երաշխիքներին ընձեռումը չպետք է հետաձգել մինչև ազատագրված մասին արձանագրության կազմումը: Փաստաբանի օգնությունն ստանալու իրավունքը պետք է լիովին արդյունավետ դարձնել նաև վկայի կարգավիճակով ոստիկանություն հրավիրված անձանց առնչությամբ: Ավելին, Հանձնակատարը քաջալերում է հայաստանյան իշխանություններին՝ ներդնել ոստիկանության կողմից իրականացվող հարցաքննություններին տեսագրությունը, ինչը նախատեսված է Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցառումներին ազգային ծրագրով:

81. Հանձնակատարը շեշտում է քրեական գործերի քննություն մեթոդների զարգացման կարևորությունը՝ նպատակ հետապնդելով ավելացնել իրենց նպատակային օգտագործումը և նվազեցնել ինքնախոստովանական ցուցմունքի և հարցաքննություն օտարացված տեղեկություններին վրա հենվելու պրակտիկան: Դրա համար անհրաժեշտ կլինի պատշաճ կերպով վերապատրաստել ոստիկաններին և քննիչներին, ինչպես նաև ապահովել անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցներ և մեթոդներն առկայությունը:

82. Լուրջ մտահոգություն տեղիք տվող հաջորդ խնդիրը վերաբերում է ստացված այն տեղեկություններին, որոնց համաձայն դատարանները հենվում են ենթադրաբար հարկադրանքի պայմաններում ստացված ապացույցների վրա, հատկապես՝ երբ դա հիմք է ծառայում մեղադրական դատավճռի կայացման համար, քանի որ այդ պրակտիկան հակասում է մարդու իրավունքներին եվրոպական և միջազգային ստանդարտներին՝ ներառյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային որոշումներին: Հանձնակատարը ողջունում է իրավական այն նորմերին ընդունումը, որոնք հնարավոր են դարձնում արդարադատության ձախողման և իրավապահ մարմիններին օրինական գործողություններին դեպքում պատճառված ոչ նյութական վնասի դիմաց հատուցում պահանջելը:

83. Հանձնակատարին մտահոգում է Հայաստանի քրեական արդարադատության համակարգի համատեքստում երեխայանպաստ մոտեցումների բացակայությունը: Իրավունքի և պրակտիկայի մակարդակով ավելին պետք է անել, որպեսզի քրեական արդարադատության համակարգում ապահովվի հարգանք առ երեխաների իրավունքները, և որպեսզի իրավապահ և դատական մարմիններին կողմից կայացվող որոշումներում [ՄԱԿ-ի երեխայի իրավունքներին մասին կոնվենցիայով](#) նախատեսված կարգով հաշվի առնվեն երեխայի լավագույն շահերը: Անկասկած, դատական վերաբերմունքի արգելքն առավել հիմնավորապես կիրառելի է անչափահասներին առնչվող գործերի շրջանակում:

1.2.2 ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ

84. Նախկին Հանձնակատարը 2011 թվականին Հայաստան կատարած այցի զեկույցում անդրադարձել էր բանակում մարդու իրավունքներին վիճակին և խորհուրդ էր տվել, մասնավորապես, իրականացնել ոչ մարտական իրավիճակներում մահվան դեպքերի, զինված ուժերում խոշտանգումների և դատան վերաբերմունքի դեպքերի արդյունավետ քննություն, ապահովել տուժողների մասնակցությունը բռնություն գործերին առնչվող քննության և դատական գործընթացներին և բարձրացնել հանրության վստահությունը դրանց նկատմամբ, զինծառայողների համար ապահովել զինվորական հիերարխիայից դուրս գործող բողոքարկման անկախ մեխանիզմների հասանելիությունը, և ուժեղացնել քաղաքացիական հասարակության վերահսկողությունը և մոնիթորինգը:⁴⁹

85. Վերոհիշյալ զեկույցի հրապարակումից հետո Հանձնակատարը շարունակել է ստանալ տեղեկություններ ոչ մարտական իրավիճակներում մահվան դեպքերի, գորակնչիկների նկատմամբ դատան վերաբերմունքի և արտականոնադրական ճշումների վերաբերյալ: Խնդրին անդրադարձել է նաև Մարդու իրավունքներին պաշտպանություն ամբողջառումների ազգային ծրագիրը, որով որոշակի ամբողջառումներ են նախատեսվել այս կապակցությամբ: 2014 թվականի հոկտեմբերի այցի ընթացքում պաշտպանության նախարարը տեղեկացրեց Հանձնակատարին, որ վերջին հինգ տարիներին նվազել է զինված ուժերում բռնությանը վերաբերվող և ոչ մարտական իրավիճակներում տեղի ունեցած մահվան դեպքերի թիվը: Այնուամենայնիվ, իշխանությունները և ՀԿ-ները տարբերվող տվյալներ են տրամադրում ոչ մարտական իրավիճակներում տեղի ունեցած մահվան դեպքերի վերաբերյալ՝ թե՛ թվաքանակներին, թե՛ պատճառներին դասակարգման առումներով:⁵⁰ Որոշ ՀԿ-ներ իրենց վիճակագրության մեջ ներառում են զինվորական ստորաբաժանումներինց դուրս ունեցած մահվան դեպքերը, և դեպքերը դասակարգում են այլ կերպ, քան իշխանությունները. օրինակ, մահվան որոշ դեպքեր, որոնք պաշտոնապես որակվում են որպես ինքնասպանություն կամ մահվան ելքով դժբախտ պատահար, ՀԿ-ներին կողմից դասակարգվում են որպես սպանություն: Գլխավոր դատախազը տեղեկացրեց Հանձնակատարին, որ զինծառայողների մահվան առնչությամբ հարուցված քրեական գործերից մի քանիսն ավարտվել են մեղադրական դատավճիռներին արձակմամբ, մինչդեռ ուրիշները կարճվել

⁴⁹ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքներին հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի [զեկույցը](#) 2011 թվականի հունվարի 18-21-ը Հայաստան կատարած այցից հետո, CommDH(2011)12, 137-րդից 149-րդ պարբերություններ:

⁵⁰ Մահվան դեպքերն իշխանություններին կողմից դասակարգվում են որպես սպանություն հակառակորդի կողմից, սպանություն, ինքնասպանություն կամ ինքնասպանության հասցնելը, բռնություն, ակնի պայթյուն, զենքի օգտագործման կանոններին խախտում, հիվանդություն, անզգուշությունը մահ պատճառելը, ավտոտրանսպորտային պատահար, դժբախտ պատահար:

են կամ դադարեցվել, իսկ որոշ դեպքերով քրեական գործի քննությունը դեռևս շարունակվում է: Պարզ է, թե արդյոք ուղղակի կատարողներին գատ քննվել կամ պատժվել է նաև հրամանատարական սպայական անձնակազմը: Ջին ծառայողին ինքնասպանություն հասցնելու համար դատապարտվածներին ցամաք համաներման արդյունքում ազատ են արձակվել բանտից:

86. Տեղեկություններ են ստացվել որոշակի թերություններին մասին, որոնք բացասաբար են ազդել բանակում մարդու իրավունքներին ծանր խախտումներին դեպքերին առնչվող քննություններին և դատավարություններին վրա: Մասնավորապես, Հանձնակատարը մտահոգիչ տեղեկություններ է ստացել ազգականներին գ զինծառայողներին մահվան քննություններին առնչությամբ, որոնք երբեմն չափազանց երկար են տևում:⁵¹ Մտացված տեղեկություններին մեջ նշված հիմնական դիրքերին 2 ատերը բնորոշ են քրեական արդարադատության ողջ համակարգին, և անհարկի ձգձգումներին գատ, վերաբերում են դատական փորձաքննություններին թերություններին, հարկադրված ցուցմունքներին և խոստովանություններին, հանցագործություններին ոչ պատշաճ որակմանը և տուժողներին ազգականներին չներգրավելուն: Հանձնակատարին ապշեցնում է տուժողներին ընտանիքներին և քաղաքացիական հասարակության այդ քննություններին կատարման վստահությունները: Հաճախ հնչեցվող բողոքներին ցայն, որ տուժողներին չեն թույլատրում ծանոթանալ գործի նյութերին, իսկ նրանց տրամադրած տեղեկությունները հավուր պատշաճ հաշվի չեն առնվում իշխանություններին կողմից: Անգամ այն գործով, որի արդյունքում կայացվել էին մեղադրական դատավճիռներ (2010 թվականին Արտակ Նազարյանի մահվան դեպքը, որի առնչությամբ հինգ անձանց նկատմամբ ազատարկման պատիժներ էին նշանակվել՝ 3-10 տարի ժամկետներով), հանգուցյալի ազգականները կարծում են, որ արդարադատություն չի իրականացվել պնդվող, թե նասպանվել է, այլ ոչ հասցվել ինքնասպանության, ինչպես քննությունները երկարացրել:

87. Ջին վերական դատախազը 2013 թվականին հուլիսին աշխատանքային խումբ էր ստեղծել հինգ ՀԿ-ներին մասնակցությամբ, որի նպատակն էր ուսումնասիրել ոչ մարտական իրավիճակներում տեղի ունեցած մահվան դեպքերին նախնիներում իրականացված քննությունները: Այնուհանդերձ, ՀԿ-ներին երկուսն անվստահություններ էին հայտնել գործընթացին կատարման նորոշել էին լքել խումբը՝ առանձնահատուկ ախոսանք հայտնելով այն փաստի առնչությամբ, որ խումբն իրավունք ուներ քննել միայն 2011 թվականից հետո տեղի ունեցած դեպքերը:

88. Պաշտպանության նախարարն ընդգծեց, որ խախտումներին համար մեղավորներին համարժեքորեն պատժելը հույժ կարևոր է ապագա խախտումները կանխելու տեսանկյունից: Նա Հանձնակատարին տեղեկացրեց կանխարգելման ուղղությամբ գործադրվող ջանքերի մասին, որոնք ներառում են, մասնավորապես, գինված ուժերին կատարման քաղաքացիական վերահսկողության և ժողովրդավարական հսկողության ամրապնդումը, մարդու իրավունքներին վերաբերյալ կրթությունը և իրազեկությունը բարձրացումը դպրոցներում և ազմական ակադեմիայում, բանակի հրամանատարներին պատասխանատվության բարձրացումը, քաղաքացիական հասարակության ավելի ակտիվ ներգրավումը և գինվորական ծառայության անցնողներին ավելի լավ պատրաստումը:

⁵¹ Հանձնակատարը կոնկրետ տեղեկություններ է ստացել Տիգրան Օհանջանյանի (մահացել է 2007 թվականին), Արթուր Նազարյանի (2010թ.), Արայիկ Ավետիսյանի (2001թ.), Արտակ Նազարյանի (2010թ.) և Վալերիկ Մուրադյանի (2010թ.) մահվան դեպքերի մասին:

89. Հանձնակատարը դրակն համարեց այն փաստը, որ բանակի և պաշտպանության նախարարության առնչությամբ տեղի են ունենում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից մոնիթորինգի և համագործակցության աշխատանքներ: Այնուհանդերձ, իրավապաշտպանները նաև նշել են, որ մարդու իրավունքների խախտումների ենթարկյալ դեպքերին առնչվող տեղեկությունների ստացման առումով իրենք խոչընդոտներ են հանդիպել, իսկ որոշ դեպքերում՝ սպառնալիքներ են ստացել իշխանությունների քննադատող տեղեկությունները հրապարակելիս:

90. Հանձնակատարը դրակն է գնահատում հայաստանյան իշխանությունների ջանքերը՝ ուղղված գինվորական ծառայությունից խղճի թելադրանքով հրաժարման իրավունքի վաղուց առկա հիմնախնդրի արդյունավետ լուծմանը:⁵² Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքում փոփոխություններ կատարվեցին 2013 թվականի հունիսին՝ խղճի հիմքով առարկողների համար հասանելի դարձնելով իրապես քաղաքացիական ծառայության անցնելու տարբերակը: Հանձնակատարը տեղեկացվեց, որ իրենց խղճի կամ կրոնական համոզմունքների հիմքով գինվորական ծառայության չանցնելու համար կալանավորված, քրեական հետապնդման ենթարկվող կամ դատապարտված բոլոր անձանց հնարավորություն է ընձեռվել դիմելու այլընտրանքային ծառայության անցնելու համար, ընդ որում՝ նրանց կրած կալանավորման/ազատագրկման ժամկետը պակասեցվել է ծառայության տևողությունից: 2013 թվականից սկսած Այլընտրանքային ծառայության հանրապետական հանձնաժողովն է ստանում և քննարկում այլընտրանքային ծառայության մասին դիմումները, որոնց ճշող մեծամասնությունը քաղաքացիական է: Հանձնակատարի բոլոր գրուցակիցները նշեցին, որ խղճի հիման վրա առարկողներն իրենց կրոնական համոզմունքների հիման վրա գինվորական ծառայությունից հրաժարվելու համար այլևս չեն ենթարկվում քրեական հետապնդման, սպառի կամ ազատագրկման:

Եզրակացությունը և հանձնարարականներ

91. Հանձնակատարն ափսոսանքով է նկատում, որ Հայաստանի բանակում շարունակվում են ոչ մարտական իրավիճակներում տեղի ունեցող բռնությունների դեպքերը, որոնք երբեմն հանգեցնում են մահվան: Նա կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ լրացուցիչ թափ հաղորդել այս խնդրի դեմ արդյունավետ պայքարի ջանքերին: Մարդու իրավունքների խախտումների վերաբերյալ բոլոր բողոքների արդյունավետ քննությունը հույժ կարևոր է ապագա խախտումները կանխելու համար: Այս համատեքստում պետք է ուշադրություն դարձնել տուժողների ընտանիքներին և հանրության վստահության ամրապնդմանը: Պատասխանատու մարմինները պետք է տեղեկություններ տրամադրեն հանրությանը մահվան դեպքերի և մարդու իրավունքների այլ խախտումների դեպքերի քննության արդյունքների վերաբերյալ:

92. Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ իրագործել Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցառումներին ազգային ծրագրով նախատեսված այն միջոցառումները, որոնք ուղղված են բանակում մարդու իրավունքների խախտումների վերացմանը, դրանում մարդու իրավունքների վերաբերյալ իրագրությունը քարտուրմանը և

⁵² Այս առումով համեմատության համար տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի [գեկնույցը](#) 2011 թվականի հունվարի 18-21-ը Հայաստան կատարած այցից հետո, [CommDH\(2011\)12](#), 153-րդից 158-րդ պարբերություններ:

զինծառայողներին համար սեփական բժշկական գործերի հասանելիությունն ապահովմանը: Միջոցառումների ծրագրով առաջարկվում է նաև, որպեսզի օմբուդսմանն ամենամյա զեկույց հրապարակի զինված ուժերում մարդու իրավիճակի վերաբերյալ, ինչպես նաև որպեսզի Հայաստանում ստեղծվի ազմական օմբուդսմանի նստիտուտը: Հանձնակատարը նաև կնչ է անում իշխանություններին մարդու իրավունքներով զբաղվող ՀԿ-ներին և ինվիզիտորներին Մարդու իրավունքների պաշտպանությունն միջոցառումների ազգային ծրագրի իրագործմանը:

2 ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԳԵՆԴԵՐԱՅ ԻՆ ՀԱՎԱՍԱՐ ՈՒԹՅ ՈՒՆԸ

93. Գեներալային հավասարությունը մարդու իրավունքներին հիմնարար սկզբունք է, և կանանց իրավունքները մարդու համընդհանուր իրավունքներին անօտարելի, անքակտելի և անբաժանելի մասն են: Գեներալային հավասարությունը նաև սոցիալական արդարության երաշխավորման նախադրյալ է, ժողովրդավարության պարտադիր նախապայման և տնտեսական զարգացման նախադրյալ: ⁵³ Հայաստանի բնակչության կեսից ավելին կանայք են, ⁵⁴ և խիստ կարևոր է, որ պեսոսի նրանք լիարժեք մասնակցություն և ներդրում ունենան երկրի տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և հասարակական կյանքին՝ չհանդիպելով խոչընդոտներին և խտրականության:

94. Նախկին Հանձնակատարը 2007 թվականին Հայաստան կատարած այցից հետո կազմած գեկույցում անդրադարձել է կանանց իրավունքներին և ընտանեկան բռնությանն առնչվող հիմնախնդիրներին: ⁵⁵ Այն ժամանակ, թեպետ որոշակիորեն համաձայնություն կար հասարակությունում կանանց կարգավիճակը և դերը բարելավելու անհրաժեշտություն մասին, միևնույն ժամանակ պաշտոնյաների շրջանում առկա էր կանանց նկատմամբ բռնության ներառյալ ընտանեկան բռնության հիմնախնդիրները քննարկելու որոշ կասկածատուություն և դժկամություն: Որոշ զրուցակիցներ հերքում էին այդ երևույթի գոյությունը, մինչդեռ ուրիշներն ընդունում էին դրագոյությունը, սակայն կարծում էին, որ այն պետք է լուծվի ընտանիքի ներսում: Վերոհիշյալ գեկույցում ընդգծվում էր, որ կանանց նկատմամբ բռնության խնդիրը պետք է լուծել որպես իրավունքներին հիմնարար խնդիր, տուժողները պետք է համարժեքորեն պաշտպանվեն ներառյալ բավարար թվով ապաստարաններին առկայ ության ապահովման ճանապարհով, լրացուցիչ ուսումնասիրություններ պետք է իրականացնել և բարձրացնել երևույթի վերաբերյալ հանրության իրագեկույցությունը, և պետք է ընդունել ընտանեկան բռնության մասին օրենք:

95. 2013 թվականի ընթացքում Հանձնակատար Մույժնիեկուր տեղեկություններ է ստացել բանավոր և ֆիզիկական հարձակումների, ինչպես նաև կանանց իրավունքներին պաշտպանությունը գրավող անձանց և կազմակերպությունների դեմ ուղղված սպառնալիքներին մասին, որոնք տեղի են ունեցել Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին օրենքի առնչությամբ ծագած հակասությունների շրջանակներում (տե՛ս ստորև 2.4.1 բաժինը):

96. Տարբեր զրուցակիցների, այդ թվում՝ պաշտոնական ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների ընթացքում Հանձնակատարը բաց քննարկումներ ծավալեց կանանց իրավունքներին և գեներալային հավասարությանն առնչվող իրավիճակի վերաբերյալ, մասնավորապես՝ կենտրոնանալով կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության խնդիրներին ուղղությամբ: Իշխանություններն ընդհանուր առմամբ ընդունում են այս ոլորտներում մարտահրավերներին և

⁵³ Տե՛ս Նախարարների կոմիտեի հանձնարարական անդամ պետություններին գեներալային հավասարության և տանդարտներին և մեխանիզմներին մասին, CM/Rec(2007)(17), 21-րդ նյութերի, 2007թ., 1-ին պարբերություն:

⁵⁴ Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության տրամադրած տվյալներով, 2014 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ երկրի մշտական բնակչության թվում 1,573,582-ը կանայք են, 1,443,497-ը՝ տղամարդիկ:

⁵⁵ Տե՛ս Թոմաս Համարբերգի գեկույցը 2007 թվականի հոկտեմբերի 7-11-ը Հայաստան կատարած այցից հետո, CommDH(2008)4, 108-րդից 115-րդ պարբերություններ:

հիմնախնդիրներին գոյությունը, ինչպես նաև դրանք լուծելու համար ավելի նախնական հրաժեշտությունը: Մակարոնոցողական հիմք է հասարակությունում կանանց վիճակի բարելավման և նրանց իրավունքներին պաշտպանություն մակարդակի բարելավման նպատակ հետապնդող վճռորոշ քայլեր իրականացնելու համար:

2.1 ԲԱՐԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԻՆՍԻՏՈՒՑ ԻՈՆԱԼ ԴՄՏԸ

2.1.1 ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓԱՍՏ ԱԹՂԹԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

97. Հայաստանը միացել է կանանց իրավունքներին պաշտպանություն և կանանց նկատմամբ խտրականություն վերացմանն առնչվող միջազգային միջարք փաստաթղթերի: ՄԱԿ-ի համակարգում Հայաստանը 1993 թվականին միացել է [Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներին մասին միջազգային դաշնագրին](#) (ՏՄՄՄ) և [Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքներին միջազգային դաշնագրին](#) (ՔՔՄՄ), որոնք մասնակից պետություններին պահանջում են տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, քաղաքացիական և քաղաքական բոլոր իրավունքներին օգտվելիս ապահովել կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքները (երկու դաշնագրերի 3-րդ հոդվածը): Հայաստանը նաև միացել է [Կանանց նկատմամբ խտրականություն վերացման մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիային](#) (անգլ. կրճատ անվանումը՝ CEDAW), իսկ 2006 թվականին նաև անհատական գանգատներին մեխանիզմի ստեղծման մասին [կամրնտիք արձանագրությունը](#): Կանանց նկատմամբ խտրականություն վերացման կոմիտեն Հայաստանի վերաբերյալ [ամփոփիչ դիտարկումներ](#) վերջին անգամ հրատարակել է 2009 թվականի փետրվարին:
98. Հայաստանի նկատմամբ կիրառելի են կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարություն վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի բազմաթիվ իրավական ստանդարտներ և այլ փաստաթղթեր: ՄԵԿ-ի 14-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներին ազատություններին իրականացումը պետք է ապահովել՝ բացառելով սեռի հիմքով խտրականությունը:⁵⁶ Հայաստանը վավերացրել է նաև Եվրոպական կոնվենցիայի [թիվ 12 արձանագրությունը](#), որով խտրականությունից պաշտպանություն շրջանակն ընդլայնվում է տարածվելով օրենքով նախատեսված բոլոր իրավունքներին վրա: Ավելին, [Եվրոպական վերանայված սոցիալական խարտիան](#), որին Հայաստանը միացել է 2004 թվականին, ճանաչում է աշխատանքի և զբաղվածությունում ոլորտներում հավասար հնարավորություններ և հավասար վերաբերմունքի իրավունքը՝ բացառելով սեռի հիմքով պայմանավորված խտրականությունը (20-րդ հոդված): Խարտիայի Ե՝ հոդվածը պարունակում է նաև խտրականությունն արգելող դրույթ: Բացի դրանից, [Եվրոպայի խորհրդի Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի կոնվենցիան](#) Կոնվենցիայով նախատեսված միջոցառումներին իրականացմանն առաջնություն տալիս նախատեսում է գենդերային հավասարությունը և գենդերային բաղադրիչի հաշվառումը:⁵⁷
99. Եվրոպայի խորհրդի ստանդարտները կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարություն ոլորտում լրացվել են Նախարարներին կոմիտեի անդամ պետություններին ուղղված հանձնարարականներով,

⁵⁶ [Emel Boyraz v. Turkey](#) գործով (դիմում թիվ 61960/08, դատավճիռը՝ 2-րդ դեկտեմբերի, 2014թ.), Եվրոպական դատարանը վճռեց, որ տեղի է ունեցել սեռի հիմքով խտրականություն, և տեղի է ունեցել 14-րդ հոդվածի 8-րդ հոդվածի համադրությամբ խախտում:

⁵⁷ Հայաստանի կոնվենցիան վավերացրել է 2008 թվականին:

մասնավորապես՝ Գենդերային հավասարության և տանդարտներին և մեխանիզմներին վերաբերյալ հանձնարարականում:⁵⁸ Ընդունվել է նաև [Եվրոպայի խորհրդի գենդերային հավասարության 2014-2017թթ. ռազմավարությունը](#), որը կենտրոնանում է ռազմավարական հինգ նպատակներին շուրջ. (1) պայքարը գենդերային կարծրատիպերի և սեքսիզմի դեմ, (2) կանանց նկատմամբ բռնության կանխարգելումը և պայքարը դրա դեմ, (3) կանանց համար արդարադատության հավասար հասանելիության երաշխավորումը, (4) քաղաքական և հանրային որոշումներին կայացմանը կանանց և տղամարդկանց հավասարակշիռ մասնակցության ապահովումը, և (5) գենդերային բաղադրիչի ներառումը քաղաքականության բոլոր ոլորտներում և միջոցառումներում:

2.1.2 ՆԵՐՊԵՏ ԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

100. Հայաստանի հանրային քաղաքականությունն իրագործող, իրավական և ինստիտուցիոնալ համակարգերը ներառում են կանանց նկատմամբ խտրականությունն արգելող դրույթներ: Հայաստանի Մաման ադրություն 14.1 հոդվածով նախատեսվում է, որ բոլոր քաղաքացիները հավասար են օրենքի առջև, և որ արգելվում է խտրականությունը կախված սեռից: Քրեական օրենսգրքի 143-րդ հոդվածով քրեականացվում է քաղաքացիներին իրավահավասարությունը խախտելը ներառյալ սեռի հիմքով:⁵⁹ Հայաստանի աշխատանքային օրենսգրքում աշխատանքային օրենսդրության սկզբունքներին թվարկումը ներառում է գենդերային հավասարությունը, և նախատեսվում է, որ տղամարդկանց կանայք պետք է հավասար աշխատավայրում և նախատեսվում է, որ աշխատանքային կարգապահության կոպիտ խախտումներ են տղամարդկանց և կանանց հավասար իրավունքներին խախտումները և սեռական հետապնդումները գործընկերներին կատարում:⁶⁰

101. 2013 թվականին ընդունվեց և ուժի մեջ մտավ՝ Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին օրենքը:⁶¹ Օրենքի նպատակն է սահմանել գենդերային հավասարությանն առնչվող հասկացությունները և եզրույթները՝ ներառյալ ուղղակի և անուղղակի խտրականություն, ինչպես նաև սեռական ոտնձգության կոնկրետ ձևերը: Նշված են նաև

⁵⁸ Տե՛ս [CM/Rec\(2007\)17](#), 21-րդ նյութերի, 2007թ.:

⁵⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 143-րդ հոդվածը. (1) Մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատություններն ուղղակի կամ անուղղակի խախտելը՝ կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությունը պատկանելությունից, գույնից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, որը վնաս է պատճառել մարդու և քաղաքացու իրավունքներին ու օրինական շահերին՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկու հարյուրապատիկից չորս հարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով,

(2) Նույն արարքը, որը կատարվել է պաշտոնական դիրքն օգտագործելով՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեք հարյուրապատիկից հինգ հարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ, գրադեցնելու կամ որոշակի գործունեությունը գրադեցնելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝:

⁶⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության [աշխատանքային օրենսգրքը](#), 2004թ., հոդվածներ 31, 178.2 և 221.4:

⁶¹ Տե՛ս Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին [թիվ 57 օրենքը](#), 2013թ.:

գենդերային հավասարության պետական քաղաքականության և ծրագրերի մշակումը և իրագործումը, ինչպես նաև դրանց գնահատումը և մոնիթորինգը ներառյալ վիճակագրական տվյալները հավաքման ճանապարհով: Օրենքն անդրադարձնում է ինստիտուցիոնալ մեխանիզմին՝ պետական լիազորմամբ, ինչպես նաև կենտրոնական և տեղական մակարդակներում գենդերային հավասարության ապահովման համար պատասխանատու մարմիններին: Ճանաչվում է գենդերային հավասարության ապահովման գործում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին օժանդակող դերակատարումը, մասնավորապես, օրինակ, քաղաքականության, օրենքներին և ծրագրերին իրագործմանը մասնակցելու և իրագործման մոնիթորինգի, ինչպես նաև հանրության իրազեկման աշխատանքներ իրականացնելու ճանապարհով: Օրենքում ընդհանուր գծերով նշվում է գենդերային հավասարության սկզբունքի խախտումներին հետևանքով իրավունքներին և ազատություններին ենթադրյալ խախտումներին հարցերով համապատասխան մարմիններին դիմելու անհատների հնարավորությունը: Ի վերջո, նշվում է, որ գենդերային հավասարության քաղաքականության, ծրագրերի և միջոցառումներին իրագործումը ֆինանսավորվելու է պետական բյուջեից, ինչպես նաև այլ ներառյալ միջազգային աղբյուրներից:

102. Հանձնակատարի գրուցակիցներին մի քանիսն ընդգծեցին, որ անհրաժեշտ է ներդնել Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին՝ օրենքի իրագործման արդյունավետ ընթացակարգեր և գործիքներ՝ ներառյալ մոնիթորինգի և վերահսկողություն ընթացակարգեր, խտրականությունը բացառող իրավական մեխանիզմներ, և ապահովել, որ պեսոսի պարտականություններ կրող համապատասխան սուբյեկտներն ունենան իրենց գործառնությունները կատարելու համար պահանջվող կարողությունները: Խիստ կարևոր է նաև բարձրացնել նոր ընդունված օրենքի վերաբերյալ իրազեկությունը, որ պեսոսի այն հավուր պատշաճ ընկալվի և կիրառվի հանրության կողմից: Հանձնակատարի այցի ընթացքում աշխատանքի և սոցիալական հարցերին անխաբար ընդեց, որ որպես օրենքի իրագործման գործիք՝ մշակվել է կառավարության որոշման անխազիծ կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին առնչվող մոնիթորինգի և տեղեկություններին փոխանակման մասին. Հանձնակատարը կողջուններ այս թեմայի վերաբերյալ ցանկացած լրացուցիչ տեղեկատվություն տրամադրումը: Բացի դրանից, քաղաքացիական ծառայողների համար իրականացվել է նրանց ընթացակարգ գենդերային հավասարության թեմայով, և գենդերային հավասարության քաղաքականության, օրենքներին և ենթաօրենսդրական ակտերի կիրառության գործում նրանց օգնելու համար մշակվել են ուղեցրած ներտարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին համար:

103. Հայաստանը ներկայումս չունի խտրականության դեմ պայքարի համապարփակ օրենք: Հանձնակատարը տեղեկացվեց, որ 2012 թվականին մշակվել է անխազիծ օմբուդսմանի գրասենյակի կողմից խորհրդակցելով ազգային և միջազգային փորձագետներին, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչներին հետ: Օրենքի անխազիծում սահմանվում են խտրականությունը և դրա ձևերը առանձնակի ուղղորդություն դարձնելով զբաղվածություն ունեցող մ խտրականությունը: Մահմանված են պարտականություններ կրող պատասխանատու մարմիններին և այլ սուբյեկտներին, մասնավորապես՝ Ազգային ժողովին, մարդու իրավունքներին պաշտպանի գրասենյակի (օմբուդսմանի), կառավարության, աշխատանքի պետական տեսչության, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և այլ անձանց և կազմակերպություններին լիազորությունները: Օմբուդսմանը անխազիծով ճանաչվում է որպես խտրականություն դեմ պայքարի մարմին, որն իրավասու է ստանալ և քննել ենթադրյալ խտրականություններ առնչվող բողոքները: Այնուհանդերձ, օրենքի անխազիծը քննարկման և

ընդունման համար չի ներկայացվել Ազգային ժողովին, որի պատճառն էր ստերոնոյթին եղել են Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին օրենքի ընդունման առնչությամբ 2013 թվականին բռնկված հակասությունները: Մարդու իրավունքներին պաշտպանություն միջոցառումներին ազգային ծրագրով նախատեսվում են Հայաստանում խտրականությունը դեմ պայքարի առանձին օրենք ընդունելու նպատակահարմարությունը որոշմանն ուղղված լրացուցիչ ընդարկումներ:

104. Հայաստանի կառավարությունը հաստատել է գենդերային քաղաքականություն 2011-2015 թվականներին նազմավարական ծրագիրը և

Ընդդեմ գենդերային բռնությունների ազգային ծրագիրը: Գենդերային քաղաքականություն նազմավարական ծրագիրը պարունակում է միջառք նպատակներ և միջոցառումներ, որոնց նպատակը տղամարդկանց և կանանց միջև հավասարության բարելավումն է, սեռով պայմանավորված խտրականությունը վերացումը և գենդերային կարծրատիպերի նվազեցումը: Ինչ վերաբերում է քաղաքական ներկայացվածությունը և որոշումներին կայացմանը, ապա ծրագրով նպատակ է դրվում, օրինակ, ապահովել կանանց 30% ներկայացվածությունը որոշումներին ընդունման մակարդակներում, շարունակական վերապատրաստումներին միջոցով ավելի գենդերազգայուն դարձնել քաղաքացիական ծառայողներին, և զարգացնել կանանց առաջնորդական հմտությունները: Սոցիալ-տնտեսական ոլորտում նախատեսվում է գենդերային քաղաքիչը ներառել բյուջե տավորման և ծրագրման գործընթացներին, ճանաչել և իրագործել հավասարարժեք ունեցող աշխատանքի դիմաց հավասար վճարում ստանալու իրավունքը, միջոցներ ձեռնարկել խրախուսելու ընտանեկան պարտականություններ ունեցող տղամարդկանց և կանանց զբաղվածությունը, օժանդակել կանանց զբաղվածությունը և գործարար գործունեություն մեջ ներգրավմանը, և կրճատել կանանց գործազրկությունը և աղքատությունը, մասնավորապես օժանդակություն ծրագրեր իրականացնելով բնակչության առավել խոցելի խմբերին համար: Ինչ վերաբերում է կրթությանը, ապա հիմնական կետերը վերաբերում են կրթական համակարգում գենդերային մոդուլի ներդրմանը, որը ներառելու է դասավանդման համապատասխան մեթոդաբանությունը և օժանդակ նյութերը: Առողջապահական ոլորտում, ի լրումն առողջապահական ծառայություններին բարելավման միջոցառումներին, ծրագրով նախատեսվում է նաև սեռով պայմանավորված ընտրովի արտոնների կանխարգելումը (տե՛ս ստորև համապատասխան բաժինը): Մշակույթի և հանրային տեղեկատվություն ոլորտում հատուկ ուշադրություն է դարձվում լրատվամիջոցներն ավելի գենդերազգայուն դարձնելուն, լրատվամիջոցներին կողմից գենդերային հավասարության ինդիքներին լուսաբանումը խրախուսելուն և սեռով պայմանավորված կարծրատիպերը և խտրականությունը վերացնելուն:

105. Թեպետ միջազգային և ներպետական վերոհիշյալ ստանդարտները, իրավական պարտավորությունները, քաղաքականությունները և ծրագրերը տնտեսական և սոցիալական ծախսեր են ձևավորում գենդերային հավասարության համար, դա ինքնին ըստ ստերոնոյթին բավարարչելի մտածելակերպի և գործելակերպի հիմնարար փոփոխություններին հասնելու համար: Հանձնակատարի գործակիցները կանանց ստորադասելու տարածված պրակտիկան և ընտանիքում և հասարակությունում երկու սեռերին նկատմամբ կիրառվող կարծրատիպային դերերը նկարագրելիս հիշատակեցին ավանդական արժեքները և հայրիշխանական դիրքորոշումները: Կանանց դերը հիմնականում ասոցացվում է ընտանիքին օժանդակելու և երեխաներին դաստիարակելու հետ (սրանք հիմնականում չվճարվող աշխատանքի ոլորտներ են), և կասկածի տակ է դրվում հանրային ոլորտում կանանց առաջնորդությունը: Դրանով կարելի է բացատրել դեկավար

պաշտոններում և որոշումներ կայացման պաշտոններում կանանց թվային ցածր մասնաբաժինը, անգամ այն ոլորտներում, որոնցում աշխատողներին մեծ մասնաբաժինը կանայք են, օրինակ՝ կրթության և առողջապահական համակարգերում:⁶² Դրանով կարելի է բացատրել նաև հավասարաբեռնեցող աշխատանքի դիմաց վճարվող աշխատավարձերի անհավասարության մասին ստացված տեղեկությունները. ՀԿ-ներին տվյալներով, կանանց միջին աշխատավարձը հավասար է տղամարդկանց միջին աշխատավարձի 64.4%-ին:⁶³

106. Ցածր է մնում պետական կառույցներում կանանց քաղաքական մասնակցության և ներկայացվածությունների մակարդակը: 131 պատգամավորներից ընդամենը 14-ն են կանայք, իսկ կառավարության 18 նախարարներից միայն երկուսը (մշակույթի և սփյուռքի պրոտեկտորները): 10 մարզերի մարզպետներին թվում է կան կին մարզպետներ: 21 քաղաքապետներին մեկը կին է:⁶⁴ Հանձնակատարի այցի ընթացքում Վարչապետը Հանձնակատարին տեղեկացրեց, որ որոշվել է մարզպետներին 10 կին տեղակալներին նշանակել. Հանձնակատարը կողջունեք այս առումով լրացուցիչ տեղեկատվություն տրամադրումը: Ըստ երևույթին, տեղակալների մակարդակով մի փոքր առաջընթաց է արձանագրվել, քան ի որավելացել է կին համայնքապետներին թիվը:

107. Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման կոմիտեն 2009 թվականի ամփոփիչ դիտարկումներում խնդրեց, որ պետք է Հայաստանը շարունակի վերանայել դպրոցական բոլոր դասագրքերը՝ գենդերային կարծրատիպերը վերացնելու նպատակով:⁶⁵ ՀԿ-ները տեղեկացրեցին Հանձնակատարին, որ Հայաստանի դպրոցներում փորձարկված գենդերային հավասարության մոդուլն ակնկալվում է առավել լայնորեն ներդնել կրթական համակարգում: Մշակվել են նաև հայեցակարգ, դասագրքի և մեթոդաբանական ձեռնարկ ուսուցիչներին համար:

2.1.3 ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿՐՈՂՆԵՐԸ

108. Հանձնակատարն այցի շրջանակում տեղեկություններ ստացավ կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարության առնչությամբ պատասխանատվություն և պարտականություններ կրողներին մասին: Կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարության հարցերով պատասխանատու հիմնական մարմինը, ըստ երևույթին, աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունն է, մասնավորապես՝ ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչությունը, որն ստեղծվել է 2002 թվականին: Վարչության կազմում կա կանանց հիմնահարցերի բաժին, որը պատասխանատու է գենդերային հարցերի, թրաֆիքինգի դեմ պայքարի և հասարակությունում կանանց դերի բարձրացման ոլորտներում հետազոտություններին և ծրագրերի իրականացման համար: Ստացված տեղեկություններին համաձայն, բոլոր 10 մարզերի մարզպետներում ստեղծվել են մարմնի կան և երեխաների պաշտպանության բաժիններ, ինչպես նաև գենդերային աշխատանքային խմբեր, որոնք գործում են վերոհիշյալ նախարարության ենթակայություններով:

⁶² Տե՛ս՝ Լոռուի մեջ հպարտությունն չկա, ընտանիքում բռնություն դեմ պայքարը Հայաստանում, Մանեսթի Ինթերնեշնլ, 2008թ., էջ 9:

⁶³ Տե՛ս Համընդհանուր պարբերական գնահատման համար շահագրգիռ անձանց տրամադրած [տեղեկություններին ամփոփագիրը](#), Մարդու իրավունքներին խորհուրդ, 7-րդ նոյեմբերի, 2014թ., 34-րդ պարբերություն:

⁶⁴ Տե՛ս Գենդերային հիմնախնդիրներով ԵԱՀԿ-ի գործող նախագահի հատուկ ներկայացուցիչ Ջուն Յայթլինի [գեկույցը](#), 2013թ.:

⁶⁵ Տե՛ս Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման հանձնաժողովի [ամփոփիչ դիտարկումները](#), 2009թ., 31-րդ պարբերություն:

109. Վարչապետին կից կանանց հարցերով խորհուրդն ստեղծվել է 2000 թվականին հասարակական, քաղաքական և տնտեսական ոլորտներում, ինչպես նաև պետական և հանրային կառավարման բոլոր մակարդակներում կանանց կարգավիճակի բարձրացմանն ու կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովմանը նպաստելու նպատակով: Խորհուրդն իր կարգավիճակով հանդիսանում է գենդերային հավասարությունն առնչվող քաղաքականության, ազգայնականության և օրենսդրության իրականացման ազգային մեխանիզմը: Խորհրդի հիմնական գործառնությունն առնչվում է փորձագիտական եզրակացություններին և խորհուրդներին տրամադրմանը, քաղաքականության և աշխատանքներին մոնիթորինգին և գնահատմանը, և հանրության իրակացմանը և բարձրացմանը: Խորհրդի նիստերը գործնականում գումարվում են տարիներ կառուցվածքային: Խորհրդի անդամներին թվում են երկայացված են տարբեր նախարարություններ, ՀԿ-ներ և միջազգային կազմակերպություններ:

110. Կանանց նկատմամբ խտրականություն վերացման կոմիտեն 2009 թվականի ամփոփիչ ղիտարկումներում հիշեցրեց հայաստանյան իշխանություններին, որ նրանք պարտավոր են ապահովել գենդերային հավասարությունն համար կառավարության հաշվետվողականությունը և Կոնվենցիայով նախատեսված մարդու իրավունքներին իրականացումը կանանց կողմից:⁶⁶ Կոմիտեն կոչ արեց Հայաստանին ընդունել գենդերային հավասարության մասին օրենք, որով կստեղծվեր կանանց դերի բարձրացման ազգային մեխանիզմ, որն ապահովված կլիներ գենդերային հավասարության ոլորտում միջազգային պարտավորություններին, ազգային քաղաքականություններին, օրենսդրության և ծրագրերին իրագործումը համակարգելու և մոնիթորինգի ենթարկելու համար անհրաժեշտ կադրային և ֆինանսական ռեսուրսներով: Վերոհիշյալ մարմիններն ըստ երևույթին ոչ լիարժեքորեն են պատրաստ կատարել նշված գործառնությունը, և Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին 2013 թվականի օրենքում հաստատված նշված չէ, թե ով է պատասխանատու պետական լիազորմամբ միջնակարգ (տե՛ս վերը 101-րդ պարբերությունը):

111. Հանձնակատարը նաև հարկ է համարում նշել, որ Ազգային ժողովում գենդերային հարցերը վերապահված են մարդու իրավունքներին պաշտպանության և հանրային հարցերի մշտական հանձնաժողովին: Առողջապահության, մայրություն և մանկություն հարցերով պատասխանատու է մեկ այլ հանձնաժողով:

Եզրակացություններ և հանձնարարականներ

112. Գենդերային հավասարությունը ժողովրդավարության և մարդու իրավունքներին պարտադիր նախադրյալ է: Այն ազդում է ողջ հասարակության վրա և չպետք է համարել բացառապես կանանց հիմնախնդիրը: Թեպետ գենդերային հավասարության սկզբունքը պետություններին մեծ մասում լայնորեն ընդունվել է, և գոյություն ունեն համապատասխան քաղաքականություններ, սկզբունքներ և պրակտիկայի միջնդեռևս ճեղքվածք գոյություն ունի:

113. Հանձնակատարը ողջունում է Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին

⁶⁶ Տե՛ս Կանանց նկատմամբ խտրականություն վերացման հանձնաժողովի [ամփոփիչ ղիտարկումները](#), 2009թ., 18-րդ և 19-րդ պարբերություններ:

ստանձնած պարտավորություններին միջազգային տարբեր մարմիններին հանձնարարականներին լայն հրապարակումը և քննարկումը ողջ հասարակությունում: Հատկապես կարևորվում է բողոքարկման առկամե խանգարման մասին մարդկանց իրագրելը: Հանձնակատարն ընդգծում է նաև քաղաքացիական ծառայողներին, ինչպես նաև իրավապահ մարմիններում, դատական համակարգում և համապատասխան այլ ոլորտներում աշխատող անձանց վերապատրաստման ուսումնական ծրագրերում այդ ստանդարտները և հանձնարարականները ներառելու կարևորությունը:

2.2 ԿԱՆԱՆՑ ՆԿԱՏ ՄԱՍԲ ԲՈՒՈՒԹՅ ՈՒՆԸ ԵՎ ԸՆՏ ԱՆԵԿԱՆ ԲՈՒՈՒԹՅ ՈՒՆԸ

119. Հանձնակատարը հարկ է համարում հիշեցնել, որ կանանց նկատմամբ բռնությունը ներառյալ ընտանեկան բռնությունը, լուրջ մտահոգություն տեղիք է տալիս Եվրոպայում, և մարդու իրավունքների խախտում է, որն առկա է Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամ պետություններում՝ ներառյալ Հայաստանում: Այս երևույթի պահպանմանը նպաստում է այն հանգամանքը, որ պետական կառույցները չեն արձագանքում բռնության դեպքերի մասին կանանց հաղորդումներին, մասնավորապես՝ ոստիկանությունում ապահովված չէ զգայուն վերաբերմունքը և պատշաճ աշխատանքներ չեն տարվում բռնությունից տուժած կանանց հետ, ինչպես նաև համարժեք չէ տուժողներին ցուցաբերվող օժանդակությունը:⁶⁷
120. Կանանց նկատմամբ բռնություն և ընտանեկան բռնություն կանխարգելման և պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի⁶⁸ (Կանանց նկատմամբ բռնություն մասին կոնվենցիա) համաձայն, կանանց նկատմամբ բռնությունը համարվում է մարդու իրավունքների խախտում և կանանց դեմ ուղղված խտրականության ձև, և ներառում է սեռով պայմանավորված բռնություն բոլոր գործողությունները, որոնք կանանց պատճառում են, կամ հավանական է, որ կպատճառեն ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական կամ տնտեսական վնաս կամ տառապանք, այդ թվում՝ նման գործողություններին սպառնալիքները, հարկադրանքը կամ կամայական ազատագրկումը, ընդ որում՝ թե՛ հանրային, թե՛ մասնավոր կյանքում: Թեպետ ընտանեկան բռնությունը կատարողները և դրանից տուժողները կարող են լինել թե՛ տղամարդիկ, թե՛ կանայք, դեպքերի ճշգրիտ մեծամասնությունում կանայք են բռնություն ենթարկվում տղամարդկանց կողմից, այդ երևույթը դարձնելով սեռով պայմանավորված, որից անհամաչափորեն ավելի շատ տուժում են կանայք: Բացի դրանից, կանայք և աղջիկներն են սեռական բռնությունից հիմնական տուժողները: Հետևապես, կանանց նկատմամբ բռնությունը համարվում է խտրականության ձև և գենդերային անհավասարություններին, կանանց ստորադաս դիրքի և հարիշխանական կարծրատիպերի և դիրքորոշումներին արտահայտություն: Կանանց նկատմամբ բռնություն մասին կոնվենցիայի նախաբանում ճանաչվում է այն փաստը, որ՝ կանանց նկատմամբ բռնությունը կանանց և տղամարդկանց միջև պատմականորեն անհավասար իշխանական այն հարաբերություններին դրսևորումն է, որոնք հանգեցրել են տղամարդկանց կողմից կանանց նկատմամբ

⁶⁷ Տե՛ս՝ [Կանանց նկատմամբ բռնությունը պետք է կարևոր առաջնահերթություն և նախնա](#), Մարդու իրավունքների հանձնակատարի մեկնարանությունները մարդու իրավունքների վերաբերյալ, 29-ը հունիսի, 2014թ.:

⁶⁸ Տե՛ս [Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան կանանց նկատմամբ բռնություն և ընտանեկան բռնություն կանխարգելման և պայքարի մասին](#), 2011թ., հոդվածներ 3ա, 3բ, 3դ:

գերիշխող դիրքի հաստատմանը, խորակման թյանը և կանանց լիարժեք առաջխաղացման արգելակմանը :

- 121. Կոնվեկցիայով նաև նախատեսվում է, որ՝ ընտանեկան բռնություն՝ նշանակում է ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական կամ տնտեսական բռնություն ցանկացած գործողություն, որը կատարվում է ընտանիքի կամ ընտանեկան միավորի ներսում՝ կամ նախկին կամ ներկայումս սինեթիկ կամ գույքնկերների միջև՝ անկախ նրանից, թե արդյոք կատարողը բնակվում է կամ բնակվել է տուժողի հետ նույն բնակարանում: Կանանց նկատմամբ սեռով պայմանավորված բռնություն՝ նշանակում է բռնություն, որը կնոջ նկատմամբ դրսևորվում է նրա կին լինելու պատճառով, կամ որը կանանց վրա ազդում է անհամաչափորեն:
- 122. Կոնվեկցիան անդրադառնում է նաև հետամտելուն (անգլ.՝ ‘stalking’), սեռական բռնություն ներառյալ բռնաբարությունը, հարկադիր ամուսնությունը, կնոջ սեռական օրգանները խեղելուն, հարկադիր արորտին և հարկադիր ամլացմանը, ինչպես նաև սեռական ոտնձգություններին:⁶⁹
- 123. Հայաստան կատարած այցի շրջանակում Հանձնակատարը քննարկեց, մասնավորապես, ընտանիքում կանանց նկատմամբ տեղի ունեցող բռնությունը:

2.2.1 ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՒՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՁԵՎԵՐԸ ՀԱՅ ԱՍՏԱՆՈՒՄ

- 124. Թեպետ Հանձնակատարի գրուցակիցներին շատերն ընդունեցին, որ Հայաստանում առկա է ընտանեկան բռնություն հիմնախնդիրը, երկրում երևույթի տարածվածություն և լրջություն հարցում, ըստ երևույթին, միասնական կարծիք ձևավորված չէ: Դա մասամբ պայմանավորված է ընտանիքում տեղի ունեցող բռնության միջադեպերի մասին հաղորդումների ներկայացման ցածր, թեպետ՝ ավելացող մակարդակով: Ընտանեկան բռնությունը համարվում է մասնավոր խնդիր, և ընտանեկան տիրույթից դուրս այն առաջ քաշելը համարվում է ամթալի: Բողոքը բարձրաձայնող կամ բռնություն իրավիճակից փախչելու փորձ կատարող կանայք ընդհանուր առմամբ համարվում են ընտանեկան միավորը և կայունությունը վտանգողներ: Ընտանիքը պահպանելու շղարշի ներքո չլուծված են մնում բռնաբարքները, որոնցից հիմնականում տուժում են կանայք և երեխաները: Հանձնակատարը ցանկանում է շեշտել, որ ինչպես և մարդու իրավունքների ցանկացած այլ խախտման դեպքում, կարևոր է, որպեսզի պետությունը և հասարակությունը պաշտպանեն ընտանիքում բռնություն ենթարկվող անդամներին և պատասխանատվություն ենթարկեն մեղավորներին:
- 125. Հանձնակատարին մտահոգում են սոցիալական այն դիրքորոշումները, որոնց համաձայն որոշ դեպքերում ընդունելի և արդարացիված է համարվում բռնությունը կանանց նկատմամբ՝ այդ կերպ նպաստելով, որպեսզի մեղավորները խուսափեն պատասխանատվությունից: Հանձնակատարը տեղեկացվեց, որ քաղաքական միջարք առաջնորդներ ներառյալ պատգամավորներ, հերքել են ընտանեկան բռնություն հիմնախնդրի գոյությունը Հայաստանում, իսկ որոշ դեպքերում՝ անգամ արդարացիված են համարել այն: Հանձնակատարն ազգային մակարդակով ունեցած հանդիպումներում գրուցակիցներին հետ հավակարգված կերպով առաջ է քաշել այս խնդիրը՝ խրախուսելով նրանց՝ գրոյակա

⁶⁹ Տե՛ս Կոնվեկցիայի 33-րդ, 34-րդ, 35-րդ, 36-րդ, 37-րդ, 38-րդ, 39-րդ և 40-րդ հոդվածները:

հանդուրժողականության՝ միանշանակ ուղերձ հաղորդել կանանց նկատմամբ բռնության հարցում:

126. Ընտանեկան բռնության միջարք հետազոտություններ են անցկացվել Հայաստանում: Հայաստանում ընտանեկան բռնության վերաբերյալ 2008 թվականի գեկոյցում՝ Ամենաթի Ինթերնեշնլ կազմակերպությունը գրել է, որ Հայաստանում բնակվող կանանց ավելի քան մեկ քառորդը կյանքի ընթացքում կարող է ֆիզիկական բռնության ենթարկվել ամուսինների կամ ընտանիքի այլ անդամների կողմից, ընդ որում բռնության հոգեբանական ձևերի վերաբերյալ ստացված ցուցանիշները շատ ավելի բարձր են:⁷⁰ Ջեկոյցում արձանագրված բռնության հիմնական ձևերն էին հոգեբանական բռնությունը, մեկուսացումը և վերահսկողությունը, ֆիզիկական բռնությունը, սեռական բռնությունը ներառյալ բռնաբարությունը, և սեռական ունձգությունները, որոնք շատ տարածված են համարվում աշխատավայրում:

127. Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության և ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի 2011 թվականի հետազոտության⁷¹ տվյալներով, հետազոտությանը մասնակցած կանանց 8.9%-ը մերձավոր զուգընկերոջ կողմից ենթարկվել է ֆիզիկական բռնության առնվազն մեկ ձևի:⁷² Հետազոտությանը բացահայտվել էր, որ կանանց նկատմամբ ֆիզիկական բռնության դեպքերի մեծամասնությունը կատարվում են ընտանիքում:⁷³ Նշվել էր նաև, որ կանանց 25%-ը հաղորդել է հոգեբանական բռնության առնվազն մեկ ձևի ենթարկված լինելու մասին,⁷⁴ իսկ 3.3%-ը խոստովանել են, որ ենթարկվել են սեռական բռնության առնվազն մեկ ձևի իրենց մերձավոր զուգընկերոջ կողմից:⁷⁵ Ավելի քան, հետազոտված կանանց 61.7%-ը հայտնել են, որ կրել են մերձավոր զուգընկերոջ կողմից վերահսկող վարքի այնպիսի ձևերի հետևանքները, ինչպիսիք են ընտանիքի և ընկերների հետ շփումների սահմանափակումը, տեղաշարժի վերահսկումը կամ տնից դուրս կատարվող

⁷⁰ Տե՛ս՝ Լռություն մեջ հպարտություն, չկա ընտանիքում բռնության դեմ պայքարը Հայաստանում, Ամենաթի Ինթերնեշնլ, 2008թ., էջ 3:

⁷¹ Հետազոտությունն իրականացվել է 4,720 տնային տնտեսություններին շրջանում 2008 թվականին:

⁷² Ֆիզիկական բռնության ձևերից նշվել են ապտակելը կամ որևէ բան շարտելը, որը կարող էր ցավ պատճառել, հրելը կամ հարվածելը կամ մազերից քաշելը, բռնցքով կամ ինչ-որ այլ բանով խփելը, որը կարող էր վնասել, ռոքով հարվածելը, քար շտալ կամ ծեծելը, դիտավորյալ խեղդելը կամ այրելը, կնոջ նկատմամբ հրագեն, դանակ կամ գենք օգտագործելը կամ օգտագործելու սպառնալիքը:

⁷³ Տե՛ս՝ [Համապետական հարցում Հայաստանում կանանց նկատմամբ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ](#), ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի «Ընդդեմ գենդերային բռնության Հարավային Կովկասում» ծրագիր, Երևան, 2011թ., էջեր 41-45:

⁷⁴ Հոգեբանական բռնության ձևերից նշվել են վիրավորանքը, ուրիշների առջև նսեմացնելը կամ նվաստացնելը, վախեցնելը կամ սահաբեկելու փորձերը, կնոջը կամ նրա սիրելի մեկին՝ ներառյալ երեխաներին վնասելու սպառնալիքը: Տե՛ս՝ [Համապետական հարցում Հայաստանում կանանց նկատմամբ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ](#), ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի «Ընդդեմ գենդերային բռնության Հարավային Կովկասում» ծրագիր, Երևան, 2011թ., էջեր 32-37:

⁷⁵ Սեռական բռնության ձևերից հիմնականում նշվել են կնոջը սեռական հարաբերությունում ունենալու ֆիզիկական հարկադրելը, սեռական հարաբերությունում ունենալը՝ վախենալով, թե ինչ կանի զուգընկերը, կնոջն ստիպելը անելու որևէ սեռական բնույթի բան, որը նրա կարծիքով ստորացնող կամ նսեմացնող է: Տե՛ս՝ [Համապետական հարցում Հայաստանում կանանց նկատմամբ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ](#), ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի «Ընդդեմ գենդերային բռնության Հարավային Կովկասում» ծրագիր, Երևան, 2011թ., էջեր 45-50:

ցանկացած գործողություն վերահսկումը, կամ՝ առողջապահական ծառայություններին դիմելուց առաջ կնոջը թույլ տվնույն ստանալուն հարկադրելը:⁷⁶ Հետագոտությունն անդրադարձել է նաև կանանց նկատմամբ տնտեսական բռնության այնպիսի ձևերին, ինչպիսիք են տնտեսական իրավագրվումը՝ ներառյալ տնտեսական գրկանքը (օրինակ՝ ֆինանսական միջոցները վերցնելը, վաստակը և խնայողությունները բռնագրավելը, կնոջ աշխատանքն արգելելը):

128. Պրոակտիվ հասարակություն՝ ՀԿ-ի կողմից Երևանում ԵԱՀԿ-ի գրասենյակի օժանդակությամբ 2011 թվականին հրապարակված ընտանեկան բռնության թեմայով մեկ այլ հետազոտությամբ պարզվել է, որ հարցվածներին 59.6%-ը կյանքի ընթացքում ենթարկվել են ընտանեկան բռնությանը:⁷⁷

129. Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության տրամադրած տվյալներով, 2013 թվականին արձանագրվել են կանանց նկատմամբ բռնության 2,054 դեպքեր՝ ներառյալ ընտանեկան բռնության 580 դեպքեր: 2014 թվականին առաջին 9 ամիսների համար ոստիկանության տրամադրած ցուցանիշն է կանանց նկատմամբ բռնության 1,759 դեպք՝ ներառյալ ընտանեկան բռնության 428 դեպք: ՀԿ-ներն ընտանեկան բռնությանը պայմանավորված մահվան յոթ դեպքեր են արձանագրել 2013 թվականին և 12-ը՝ 2014 թվականին:

2.2.2 ԱՌԿԱ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԵՎ ՄԵԽԱՆԻՉՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅ ՈՒՆԱՎԵՏ ՈՒԹՅ ՈՒՆԸ

130. Վերոհիշյալ փաստաթղթերից (տե՛ս 98-րդ և 99-րդ պարբերությունները) գատ, գոյություն ունեն Եվրոպայի խորհրդի կանանց նկատմամբ բռնությանը ներառյալ ընտանեկան բռնությանը վերաբերող կոնկրետ ստանդարտներ և փաստաթղթեր, ինչպիսիք են Նախարարներին կոմիտեին հանձնարարակները,⁷⁸ Եվրոպական դատարանի նախադեպային որոշումները⁷⁹ և Կանանց նկատմամբ բռնության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան:

131. Հանձնակատարը ցանկանում է մատնացույց անել կանանց նկատմամբ բռնության առնչությամբ Եվրոպական դատարանի ծավալուն և ընդլայնվող դատական նախադեպը: Նախադեպային որոշումները վերաբերում են, օրինակ, ազատագրկման ընթացքում դատան վերաբերմունքին,⁸⁰ ոստիկանության բռնությանը,⁸¹ բռնադատությանը և սեռական բռնությանը,⁸² սոցիալական բացառմանը,⁸³ մարդկանց

⁷⁶ Տե՛ս՝ [Համապետական հարցում Հայաստանում կանանց նկատմամբ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ](#), ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի «Ընդդեմ գենդերային բռնության Հարավային Կովկասում» ծրագիր, Երևան, 2011թ., էջեր 37-41:

⁷⁷ Տե՛ս՝ [Հասարակական կարծիքի հարցում Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան բռնության վերաբերյալ](#), Պրոակտիվ հասարակություն՝ ՀԿ, Երևան, 2011թ., էջ 34:

⁷⁸ Տե՛ս, օրինակ, [Նախարարներին կոմիտեին Rec\(2002\)5 հանձնարարակն](#) անդամ պետություններին կանանց բռնությունից պաշտպանելու վերաբերյալ, 2002թ.:

⁷⁹ Տե՛ս ՄԻԵԴ-ի [փաստական տեղեկանքը կանանց նկատմամբ բռնության վերաբերյալ](#) և ՄԻԵԴ-ի [փաստական տեղեկանքը ընտանեկան բռնության վերաբերյալ](#):

⁸⁰ Տե՛ս, օրինակ, [Juhnke v. Turkey](#), դիմում թիվ 52515/99, դատավճիռը՝ 13-րդ մայիսի, 2008թ.:

⁸¹ Տե՛ս, օրինակ, [Yazgül Yilmaz v. Turkey](#), դիմում թիվ 36369/06, դատավճիռը՝ 1-րդ փետրվարի, 2011թ.: [B.S. v. Spain](#), դիմում թիվ 47159/08, դատավճիռը՝ 24-րդ հունիսի, 2012թ.:

⁸² Տե՛ս, օրինակ, [X and Y v. the Netherlands](#), դիմում թիվ 8978/80, դատավճիռը՝ 26-րդ մարտի, 1985թ.: [Aydin v. Turkey](#), դիմում թիվ 23178/94, դատավճիռը՝ 25-րդ սեպտեմբերի, 1997թ.: [Maslova](#)

թրաֆիքին գիւն⁸⁴ և մասնավոր անձանց կողմից կատարվող բռնությունը:⁸⁵ Դատարանը խախտումներն արձանագրել է հիմնականում ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածի (խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքի արգելքը), 8-րդ հոդվածի (մասնավոր կյանքի հարգման իրավունքը) և 13-րդ հոդվածի (արդյունավետ իրավական պաշտպանություն և միջոցի իրավունքը) ներքո:

132. Դատարանը ձևավորել է նաև ընտանեկան բռնությունը վերաբերող որոշակի նախադեպային որոշումներ, և արձանագրված խախտումները հիմնականում վերաբերել են կյանքի իրավունքին (Կոնվենցիայի 2-րդ հոդված),⁸⁶ խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքի արգելքին (Կոնվենցիայի 3-րդ հոդված), երբ իշխանություններն անձանց համար ժեքորեն չեն պաշտպանել ընտանեկան բռնությունից,⁸⁷ ընտանեկան բռնություն մասին բռնաբռնության բնույթով և արտահանձնման դեպքում ընտանեկան բռնություն ենթարկվելու ռիսկին,⁸⁹ մասնավոր և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունքին (Կոնվենցիայի 8-րդ հոդված)⁹⁰ և խտրականություն արգելքին (Կոնվենցիայի 14-րդ հոդված):⁹¹ Դեպքերի մեծ մասում ընտանեկան բռնություն գործողություններն ազդել են նաև երեխաների՝ որպես տուժողների կամ ակնատեսների վրա:

133. Կանանց նկատմամբ բռնություն մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան ուժի մեջ է մտել 2014 թվականի օգոստոսի 1-ին և 2015 թվականի փետրվարի դրությամբ վավերացվել է Եվրոպայի խորհրդի անդամ 16 պետությունների կողմից: Հանձնակատարը քանիցս կոչ է արել Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններին վավերացնել Կանանց նկատմամբ բռնություն մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան,⁹² որում մշտ է կարևորվում կանխարգելումը նախատեսելով, որ մասնակից պետությունները պարտավոր են կանոնավոր կերպով իրականացնել իրազեկություն բարձրացման քարոզարշավներ, քայլեր ձեռնարկել գենդերային հավասարության և վեճերի ոչ բռնի լուծման մասին կրթական նյութերը կրթական համակարգում ներդնելու ուղղությամբ, վերապատրաստել Կոնվենցիայով նախատեսված բռնություն գործողությունները կատարողների կամ տուժողների հետ աշխատող մասնագետներին, իրավախախտողների և սեռական հանցագործների համար

[and Nalbandov v. Russia](#), դիմում թիվ 839/02, դատավճիռը՝ 24-ր հունվարի, 2008թ.: [P.M. v. Bulgaria](#), դիմում թիվ 49669/07, դատավճիռը՝ 24-ր հունվարի, 2012թ.:

⁸³ Տե՛ս, օրինակ, [N. v. Sweden](#), դիմում թիվ 23505/09, դատավճիռը՝ 20-ր հունիսի, 2010թ.:

⁸⁴ Տե՛ս, օրինակ, [Rantsev v. Cyprus and Russia](#), դիմում թիվ 25965/04, դատավճիռը՝ 7-ր հունվարի, 2010թ.:

⁸⁵ Տե՛ս, օրինակ, [Ebcin v. Turkey](#), դիմում թիվ 19506/05, դատավճիռը՝ 1-ր փետրվարի, 2011թ.:

⁸⁶ Տե՛ս, օրինակ, [Kontrova v. Slovakia](#), դիմում թիվ 7510/04, դատավճիռը՝ 31-ր մայիսի, 2007թ.: [Branko Tomašić and Others v. Croatia](#), դիմում թիվ 46598/06, դատավճիռը՝ 15-ր հունվարի, 2009թ.:

⁸⁷ Տե՛ս, օրինակ, [E.S. and Others v. Slovakia](#), դիմում թիվ 8227/04, դատավճիռը՝ 15-ր սեպտեմբերի, 2009թ.:

⁸⁸ Տե՛ս, օրինակ, [E.M. v. Romania](#), դիմում թիվ 43994/05, դատավճիռը՝ 30-ր հոկտեմբերի, 2012թ.: [Valiulienė v. Lithuania](#), դիմում թիվ 33234/07, դատավճիռը՝ 26-ր մարտի, 2013թ.:

⁸⁹ Տե՛ս [Khachatryan v. Belgium](#) գործով ընթացքի մեջ գտնվող դիմումը, դիմում թիվ 72597/10, որով դիմողը, ով Հայաստանի քաղաքացի է, բռնաբռնում է իր ամուսնու կողմից առևանգվելու, ամուսնանալու և հարկադրվելու և ընտանեկան բռնություն մասին:

⁹⁰ Տե՛ս, օրինակ, [Bevacqua and S. v. Bulgaria](#), դիմում թիվ 71127/01, դատավճիռը՝ 12-ր հունիսի, 2008թ.: [A. v. Croatia](#), դիմում թիվ 55164/08, դատավճիռը՝ 14-ր հոկտեմբերի, 2010թ.:

⁹¹ Տե՛ս, օրինակ, [Opuz v. Turkey](#), դիմում թիվ 33401/02, դատավճիռը՝ 9-ր հունիսի, 2009թ.: [Fremia v. Moldova](#), դիմում թիվ 3564/11, դատավճիռը՝ 28-ր մայիսի, 2013թ.:

⁹² Տե՛ս [Կանանց նկատմամբ բռնությունը պետք է կարևոր առաջնահերթություն և դառնա](#), Մարդու իրավունքների հանձնակատարի մեկնաբանությունները մարդու իրավունքների վերաբերյալ, 29-ր հունիսի, 2014թ.:

կազմակերպել վերականգնողական ծրագրեր և բռնություն կանխարգելման և փոխադարձ հարգանքի ամրապնդման նախնական աշխատելու և քննարկելու արդյունքները և մասնավոր հատվածի հետ:

134. Կոնվենցիայով նախատեսվում է, որ տուժողներին և վկաներին պաշտպանությունը և օժանդակությունը ներառում են համարժեք տեղեկություններին տրամադրումը, օժանդակության ընդհանուր ծառայությունները (օրինակ՝ հոգեբանական խորհրդատվություն, ֆինանսական աջակցություն, կացարան, աջակցություն աշխատանք գտնելու հարցում) և օժանդակության մասնագիտացված ծառայություններ (օրինակ՝ սպասուտարաններ, հեռախոսային թեժ գծեր, սեռական բռնությունից տուժողներին ուղղորդման կենտրոններ): Կանանց և կատմամբ բռնությունների մասին հայտարարություններին արդյունավետ քննություն և քրեական հետապնդման անհրաժեշտ է քրեականացնել համապատասխան իրավախախտումները և ապահովել իրավապահ մարմիններին համարժեք արձագանքն օգնություն դիմողներին կանչերին, բողոքներին ընդունումը և քննությունը, և պաշտպանական միջոցառումներին իրականացումը (օրինակ՝ արտակարգ իրադրությունը վերաբերող, արգելքի կամ պաշտպանության ասիլիանսները): Կոնվենցիայով նախատեսվում է, որ որոշ հանցագործություններին քննությունը և քրեական հետապնդումը չպետք է ամբողջովին կախված լինեն տուժողի ներկայացրած հաղորդումից կամ բողոքից, և որ վարույթը պետք է հնարավոր լինի շարունակել անգամ տուժողի կողմից բողոքը հետվերցնելու դեպքում: Քննության և դատական վարույթներին շրջանակում առաջին հերթին պետք է ապահովել տուժողներին իրավունքներին հարգումը և բացառել կրկնակի վիկտիմիզացիան:

135. Հայաստանը դեռևս չի վավերացրել Կանանց և կատմամբ բռնությունների մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա: Մարդու իրավունքներին պաշտպանության միջոցառումներին ազգային ծրագրով նախատեսվում է ուսումնասիրել և քննարկել Հայաստանի կողմից Կոնվենցիայի վավերացման հնարավորությունը: Հանձնակատարը քննարկել է այս խնդիրն իր գրուցակիցներին մեծ մասին հետ ընդգծելով, որ Կոնվենցիայի վավերացումը լավ հիմք կլինի ընտանեկան բռնությունների կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի ազգային համակարգի հետագա զարգացման, ինչպես նաև այդ բռնություններին հետևանքները հաղթանակարելու համար: Հայաստանյան իշխանություններին ներկայացրել է մեծ մասն ընդգծեցին, որ լրացուցիչ ժամանակ է անհրաժեշտ այս խնդիրն ուսումնասիրելու և Հայաստանի իրավական դաշտին՝ Կոնվենցիային համապատասխանությունը գնահատելու, ինչպես նաև անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցները հաշվարկելու համար:

136. Ընտանեկան բռնությունների դեմ պայքարի համապարփակ իրավական դաշտի պայմաններում կանանց և կատմամբ բռնությունների և ընտանեկան բռնությունների դեմ պայքարում Հայաստանում, ի լրումն միջազգային պարտավորություններին, կարող են օգտագործվել նաև երկրի առանձին միջոցառումներին ծրագրերը և իրավական նորմերը: 2011-2015 թվականներին [Ընդդեմ գեղեղերային բռնությունների ազգային ծրագրով](#) նախատեսվում է, օրինակ, գեղեղերահեն բռնություն և ընտանեկան բռնություն հասկացությունները ներառել ազգային իրավական ակտերում, բարելավել տվյալներին հավաքագրումը և գեղեղերահեն բռնություն մոնիթորինգը, ներդնել առողջ ապահովման հաստատություններում մարմնական վնասվածքներին հայտնաբերման, արձանագրման և հաղորդման համակարգ, իրականացնել գեղեղերահեն

⁹³ Տե՛ս՝ [Համառոտ տեղեկություններ Կոնվենցիայի մասին](#), Եվրոպայի խորհրդի կայքէջը:

բռնություն և դրահետևանքները վերաբերյալ հանրությունը իրագրված և կրթման ծրագրեր, մշակել ընտանեկան բռնություն մասին օրենք, ստեղծել ապաստարաններ և այլ ծառայություններ ընտանեկան բռնությունից տուժողներին համար, կազմակերպել մասնագիտակազմակերպատրաստումներ առողջապահական, սոցիալական և կրթական ոլորտներին մասնագետներին, ինչպես նաև իրավապահ մարմիններում աշխատողներին և դատավորներին համար, մասնավորապես՝ տուժողներին հայտնաբերման, արձանագրման, ուղղորդման և պաշտպանություն թեմաներով, ինչպես նաև ապահովել մեղավորներին համար ժեք քրեական հետապնդումը և վերականգնումը:

137. Նախարարներին կոմիտեի 2002(5) հանձնարարականով նախատեսվում է, որ անդամ պետությունները պետք է ընտանիքում տեղի ունեցող բռնություն բռնություն ձևերը դասակարգեն որպես քրեական հանցագործություններ:⁹⁴ Կանանց և կատմամբ խտրականություն վերացման կոմիտեն 2009 թվականին դիմեց Հայաստանին, որպեսզի վերջինս անհապաղ ընդունի կանանց և կատմամբ ընտանեկան բռնությունը կարգավորող օրենսդրություն: Կանանց և կատմամբ խտրականություն վերացման կոմիտեն նաև նշեց, որ այդ օրենսդրությունը պետք է որպես քրեական հանցագործություն և քաղաքացիական իրավունքի խախտում ամրագրվի կանանց և աղջիկներին և կատմամբ բռնությունը, պետք է ապահովվի մեղավորներին քրեական հետապնդումը և համարժեք պատիժը, պետք է բռնությունից տուժած կանանց և աղջիկներին համար ապահովվի հատուցման և պաշտպանություն միջոցներին՝ ներառյալ պաշտպանություն և կցիաների անհապաղ հասանելիությունը, և պետք է բավարարվի համարժեք ապաստարաններ գոյություն ունենան, որոնք, մասնավորապես, կհոգան գյուղաբնակ կանանց, հաշմանդամություն ունեցող կանանց, փախստականներին և փոքրամասնություններին ներկայացուցիչ կանանց կարիքները:⁹⁵

138. Հայաստանի քրեական օրենսդրությամբ որպես առանցին հանցատեսակ նախատեսված չէ գենդերահեն բռնությունը՝ ներառյալ ընտանեկան բռնությունը: Քրեական օրենսդրությունը նաև չի անդրադարձնում դրանց կանխարգելման, պաշտպանություն և քրեական հետապնդման խնդիրներին: Ընտանեկան բռնություն հանցագործություններին քրեական հետապնդումը կարող է իրականացվել Հայաստանի քրեական օրենսգրքի առավել ընդհանուր դրույթների հիման վրա, ինչպիսիք են առողջությունը վնաս պատճառելը, ծեծը, մարմնական վնասվածք պատճառելը և սպանությունը:⁹⁶ Այնուհանդերձ, որպես այդպիսին քրեականացված չեն կանանց և կատմամբ բռնություն որոշ ձևեր, օրինակ՝ ամուսնու կամ մերձավոր զուգրն կերպով կողմից բռնաբարությունը կամ հարկադիր արտոնը: Քրեական օրենսդրությամբ չեն տարբերակվում

⁹⁴ Տե՛ս [Նախարարներին կոմիտեի Rec\(2002\)5 հանձնարարական](#) անդամ պետություններին կանանց բռնությունից պաշտպանելու վերաբերյալ, 2002թ., 55-րդ պարբերություն:

⁹⁵ Տե՛ս Կանանց և կատմամբ խտրականություն վերացման հանձնաժողովի [ամփոփիչ զեկտորային կոմիտեի](#), 2009թ., 23-րդ պարբերություն:

⁹⁶ Տե՛ս, օրինակ, սպանությունը (հոդված 104), ինքնասպանություն հասցնելը (հոդված 110), ինքնասպանություն հակելը (հոդված 111), դիտավորությունը առողջությունը ծանր վնաս պատճառելը (հոդված 112), դիտավորությունը առողջությունը միջին ծանրություն վնաս պատճառելը (հոդված 113), ծեծը (հոդված 118), խոշտանգումը (հոդված 119), անզուգուշությունը առողջությունը ծանր վնաս պատճառելը (հոդված 120), անզուգուշությունը առողջությունը միջին ծանրություն վնաս պատճառելը, առևանգելը (հոդված 131), թրաֆիքինգը (հոդված 132), ազատությունից ապօրինի զրկելը (հոդված 133), սպանություն, առողջությունը ծանր վնաս պատճառելու կամ գույք ոչնչացնելու սպանալիքը (հոդված 137), բռնաբարությունը (հոդված 138), սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները (հոդված 139), սեռական հարաբերություն կամ սեքսուալ բնույթի գործողություններին հարկադրելը (հոդված 140), սեռական հարաբերությունը տասնվեց տարին չլրացած անձի հետ (հոդված 141):

բռնությունները և զուգորդված հանցագործությունները և Կատարող
անձանքները և ընտանիքի անդամները:⁹⁷

139. Հանձնակատարի գրուցակիցներին, մի քանիսը նշեցին, որ առանձին օրենքը կնպաստեր ընտանեկան բռնությունները պայմանավորված մահվան և ծանր մարմնական վնասվածքի դեպքերի կանխարգելմանը: Հանձնակատարը տեղեկացվեց, որ վերջին տարիներին կատարական և ոչ կատարական սուբյեկտներին աշխատանքային խմբի կողմից մշակվել է ընտանեկան բռնություն կանխարգելման մասին օրենքի նախագիծ: Օրենքի նախագիծը հիմնականում վերաբերում է ընտանեկան բռնություն կանխարգելմանը, ինչպես նաև տուժողներին պաշտպանությունը և աջակցությունը: Նախատեսվում է նաև ընտանեկան բռնություն կանխարգելման օրենքի, պատասխանատվություն կրող պաշտոնակատարների մարմինների պարտականությունները և խորհրդատվական կենտրոնի և ապաստարանի ստեղծումը: Օրենքի նախագիծը ընտանեկան բռնություն կանխարգելման համար նախատեսվում է նաև հատուկ միջոցառումներ, մասնավորապես՝ պաշտոնակատարների նախագործացումը, արտակարգ իրավիճակում միջամտությունը և պաշտպանություն մասին որոշումը, ինչպես նաև դրանց կիրառություն հիմքերը: Օրենքի նախագիծը համաձայն, ընտանեկան բռնությունից տուժողն օգտվում է սոցիալական աջակցությունից, կացարանից և աշխատանքի տեղավորման հարցում օգնությունից, ինչպես նաև մասնագիտական վերապատրաստումից:

140. Չնայած ընտանեկան բռնությունները մասին առանձին օրենք ընդունելու վերաբերյալ Հայաստանին ուղղված ազգային և միջազգային սուբյեկտներին բազմաթիվ կոչերին, Հայաստանի կատարությունը 2013 թվականին հետ վերադարձրեց օրենքի նախագիծը լրամշակման և լրացուցիչ քննարկումների համար: Իշխանությունները Հանձնակատարին տեղեկացրեցին, որ այդ օրենքի ընդունումն անհամատեղելի է գործող քրեական օրենսդրությանը, և որ ընտանեկան բռնություն հիմնախնդիրն կարգավորվելու է առանձին օրենսդրական ակտերով: Ըստ երևույթին, առարկություններին տեղիք տվող հաջորդ խնդիրն այն հանգամանքն է, որ պաշտպանություն միջոցի հիման վրա հնարավոր է ընտանեկան բռնություն կատարող բռնարարին հեռացնել ընտանիքի անդամների բնակություն վայր հանդիսացող բնակարանից, անգամ էթե իրավախախտողն է այդ գույքի սեփականատերը: Այնուհանդերձ, օրենքի նախագիծն ըստ երևույթին վերանայվել է կատարություն մեկնաբանություններին հիման վրա, որպեսզի կրկին ներկայացվի կատարություն քննարկմանը:

141. Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարը Հանձնակատարին տեղեկացրեց, որ սոցիալական աջակցություն մասին օրենքի նախագիծը, որը ներկայացվելու է Ազգային ժողովին, պարունակելու է ընտանեկան բռնություն սահմանումը և կարգավորելու է սոցիալական աջակցություն և օժանդակություն տրամադրումը ընտանեկան բռնությունից տուժող անձանց: Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նաև ընթացակարգեր է մշակում ընտանեկան բռնությունից տուժողներին հայտնաբերման համար և դիտարկում է նրանց համար ուղղորդման մեխանիզմները և հնարավորությունները: Ներկայումս Վարչապետին կից գործում է ընտանեկան բռնություն կանխարգելման միջոցառման սլանդիմը, որը դեկավորում է աշխատանքի և

⁹⁷ Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 63.8 հոդվածի համաձայն, պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանք է հանցանքը հանցավորի համար ակնհայտ հղի կնոջ, ինչպես նաև մանկահասակի, այլ անպաշտպան կամ անօգնական կամ հանցավորից կախյալ վիճակում գտնվող անձին կատարման կատարելը: Որոշ հանցատեսակների համար որպես ծանրացուցիչ հանգամանքներ նշված են բռնարարությունը կամ սեքսուալ բռնությունները:

սոցիալական հարցերի փոխնախարարը, իսկ կազմում ներկայացված են կառավարական և ոչ կառավարական սուբյեկտներ:

142. Ոստիկանությունը կարևոր դեր ունի ընտանեկան բռնություն կանխարգելման, քննություն և մեղավորներին պատասխանատվություն ենթարկելու գործում: Հանձնակատարը տեղեկություններ է ստացել այս ոլորտում ոստիկանության ձեռնարկած քայլերի ներառյալ վիճակագրության հավաքման, ընտանեկան բռնություն դեպքերին արձագանքելու թեմայով ոստիկաններին վերապատրաստման և երկրի ողջ տարածքում ներառյալ դպրոցներում հանրության իրազեկման աշխատանքներին իրականացման մասին: Քրեական գործերը քննող հիմնական վարչությունում գործող անչափահասներին բաժնի կարգավիճակը 2013 թվականի փետրվարին ոստիկանապետի հրամանով բարձրացվեց վերածվելով անչափահասներին իրավունքներին պաշտպանություն և ընտանեկան բռնություն դեմ պայքարի վարչություն: Ոստիկանության ներկայացուցիչները մասնակցել են ընտանեկան բռնություն մասին օրենքի նախագծի մշակմանը և Կանանց նկատմամբ բռնություն և ընտանեկան բռնություն կանխարգելման և պայքարի ժամանակավոր հանձնաժողովի աշխատանքներին, որը զբաղվել է Եվրոպայի խորհրդի համապատասխան կոնվենցիայի մշակմամբ: Ոստիկանապետը Հանձնակատարին տեղեկացրեց, որ ավելանում է ոստիկանությունում ծառայող կանանց թիվը, և որ ընտանեկան բռնություն և անչափահասներին հարցերով զբաղվող վարչություն ծառայողներին կեսից ավելին կանայք են:

143. Չնայած այդ քաջալերող քայլերին, Հանձնակատարը մտահոգիչ տեղեկություններ է ստացել այն մասին, որ ընտանեկան բռնություն դեպքերն արդյունավետորեն չեն հայտնաբերվում, քննվում, հետապնդվում և պատժվում: Ոստիկաններն ըստ երևույթին համարժեքորեն չեն արձագանքում և զբաղվում ընտանեկան բռնություն մասին բողոքներով, երբեմն՝ կանանց խորհուրդ տալով բողոք չներկայացնել, և կոչ անելով նրանց՝ հաշտվել ենթադրաբար նրանց նկատմամբ բռնություն գործադրած անձանց հետ: Հանձնակատարի հետքննարկված դեպքերից մեկում կինը, ով ենթադրաբար սուստի էր սեռական բռնությունից և, ստացված տեղեկություններին համաձայն, ուներ տեսնելի մարմնական վնասվածքներ, ստիպված էր եղել իր բողոքը ներկայացնել արակայն սեռի բազմաթիվ ոստիկաններին ներկայություն: Ըստ երևույթին, կնոջը չէր ցուցաբերվել բուժօգնություն: Երբ Հանձնակատարն առաջ քաշեց այս գործը, ոստիկանապետն ընդունեց, որ նման վարքը հարի չէ ոստիկաններին, և խստեց ընտանեկան բռնություն գործերի առնչությամբ ոստիկաններին մտածելակերպը և գործելակերպը փոխելու անհրաժեշտություն մասին:

144. Ընտանեկան բռնություն մասին բողոքներին նկատմամբ ոստիկանություն այս առերևույթ սխալ վերաբերմունքը նպաստում է, որ պեսուգից անբարի կանանց կողմից ներկայացվող հաղորդումներին ցուցանիչը, ընդ որում հասարակական և ընտանեկան ճնշումների պատճառով կանանց համար առանց այն էլ դժվար է բողոքելը: Բողոքելու դժվարությունն էլ ավելի մեծ է ամուսնու կամ մերձավոր գույքը կերպով կողմից սեռական բռնություն ենթարկված կանանց համար: Կանայք երբեմն հետ են վերցնում իրենց բողոքները: Այս գործերի որոշ մասի քննությունը և քրեական հետապնդումը Հայաստանում հնարավոր է միայն սուստիկան կողմից բողոք ներկայացնելու դեպքում: Ընտանեկան բռնություն դեպքերի վերաբերյալ հաղորդումներին և բողոքներին ցածր ցուցանիչը նպաստում է խնդրի պահպանմանը:

145. Հանձնակատարը մտահոգված է առայն, որ ընտանեկան բռնությունից սուստիկանայք դատական քննություն փուլում երբեմն կրկնակի վիկտիմիզացիայի են ենթարկվում, անգամ անհարգալից վերաբերմունքի արժանանում դատական ատյաններին կողմից: Ըստ

երևույթին, քրեական հետապնդում իրականացվում է միայն ծանրագույն դեպքերում (օրինակ՝ սպանություն, ծանր և միջին մարմնական վնասվածք, խոշտանգում և ծեծ), մինչդեռ բռնությունն ընդհանուր դեպքերին գրեթե երբեք չեն արձագանքում:

146. Հանձնակատարը տեղեկություններ ստացավ 20-ամյա Մարտ Գուլոյանի դեպքի վերաբերյալ. այս հղի կինը, ով նաև մանկասանդակաբանության մասնագետ էր 2012 թվականի հունիսին Առինջ գյուղում (Կոտայքի մարզ): Քննությունը եզրակացրել էր, որ տեղի է ունեցել ինքնասպանություն կախվելու եղանակով, մինչդեռ տղին. Գուլոյանի ազգականները և ՀԿ-ները վիճարկում են այս եզրակացությունը՝ պնդելով, թե նասպանվել է ամուսնու կողմից կանոնավոր կերպով ընտանեկան բռնությունների թարկվելուց հետո:

147. Ժամանակավոր ապաստարանները կարող են կենսական կարևորություն ունենալ բռնությունից տուժող կանանց և նրանց երեխաների համար: Ապաստարաններում տրամադրվում է նաև բժշկական, հոգեբանական, սոցիալական և իրավաբանական օժանդակություն: Հանձնակատարն այցելեց երկրում գործող միակ ապաստարանը, որն ընդունում է հենց ընտանեկան բռնությունից տուժողներին և գործում է ՀԿ-ի օժանդակության շնորհիվ: Պետության կողմից կազմակերպվող ապաստարաններ երկրում չկան: Ընտանեկան բռնությունից տուժողներին սպասարկելու՝ ապաստարանների կարողությունը խիստ սահմանափակ է, և նրանք կարող են հոգավ միայն լրջագույն կարիքները, այսինքն՝ երբ իրավիճակն արդեն վտանգավոր է համապատասխան անձանց կյանքի համար: Հանձնակատարը խիստ մտահոգվեց՝ տեղեկանալով, որ իր այցելած ապաստարանը միջոցների և տարածքի անբավարարության պատճառով պարբերաբար ստիպված է լինում մերժել կացարանի համար դիմողներին: Մի քանի առիթներով հայտարարվել է, որ իշխանությունները մտադիր են մատուցել նման ծառայություններ և/կամ ֆինանսավորել դրանց մատուցումը:

Եզրակացություններ և հանձնարարականներ

148. Կանանց նկատմամբ բռնությունը՝ ներառյալ ընտանեկան բռնությունը, խախտում է մարդու իրավունքները, և խտրականության ձևերից մեկն է: Հանձնակատարը կոչ է անում Հայաստանի քաղաքական և համայնական առաջնորդներին հստակ ուղերձ հղելու այն մասին, որ կանանց նկատմամբ բռնությունը՝ ներառյալ ընտանեկան բռնությունը, անընդունելի է նորևե պարագայում չի կարող արդարացվել: Ընտանեկան բռնության և դրա դեմ պայքարի անհրաժեշտության մասին հանրության իրազեկությունը քարտուրմ էր անհրաժեշտության շանքեր պետք է գործադրել, այդ թվում՝ դպրոցներում: Ընտանեկան բռնությունից տուժողները, ովքեր առավել հաճախ կանայք են և երեխաները, պետք է պաշտպանվեն, այլ ոչ մեղադրվեն ընտանիքը կազմավորած ելու մեջ:

149. Հանձնակատարը քաջալերում է հայաստանյան իշխանություններին՝ մարտկրկիտ տվյալներ հավաքել գենդերաբանական բռնության ներառյալ ընտանեկան բռնության մասին, նպատակ հետապնդելով պարզել այս երևույթի խորքային պատճառները և դրա դեմ պայքարելու համար մշակել ավելի լավ ազդեցություն ունեցող և կոնկրետ միջոցառումներ:

150. Հանձնակատարը միանշանակորեն կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ ստորագրել և վավերացնել Կանանց նկատմամբ բռնությունը և ընտանեկան բռնություն կանխարգելման և պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան, ինչպես նաև համազործակցել Եվրոպայի խորհրդի հետ Կոնվենցիայի և Հայաստանի վրա դրա ազդեցություն մասին իրազեկությունը քարտուրմելու ուղղությամբ: Վերհիշելով, որ ընտանեկան բռնությունը ծանր, երբեմն՝ անուղղելի վնաս է պատճառում, ինչպես նաև ծախսեր է առաջացնում պետության

համար սոցիալական, տնտեսական, բժշկական և դատական ոլորտներում, Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ լրացուցիչ թափ հաղորդել այն կանխելու ուղղությամբ գործադրվող ջանքերին:

151. Հայաստանում անհրաժեշտ է ընդունել և արդյունավետորեն իրագործել ընտանեկան բռնության մասին հատուկ օրենք, որը կկարգավորի բռնության բոլոր ձևերը և այս հիմնախնդրի հետ կապված տարբեր հարցերը՝ կանխարգելումը, քրեականացումը, քրեական հետապնդումը և սուստոնդներին պաշտպանությունը և աջակցությունը: Այդ օրենքի իրագործումը հնարավոր դարձնելու համար անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել գործող օրենսդրության մեջ: Հանձնակատարը քաջալերում է հայաստանյան իշխանություններին՝ այս առումով տեղեկություններ և ուղեցույցներ ստանալու Եվրոպայի խորհրդից:
152. Ընտանեկան բռնության մասին բողոքներ կայացնող յուրաքանչյուր քաջալերում է արժանանա հարգալից և հոգատար վերաբերմունքի: Ոստիկանները քաջալերում է առավելագույն լրջությամբ վերաբերվեն նման բողոքներին և պատշաճ կերպով վերապատրաստվեն, որպեսզի կարողանան արձագանքել ընտանեկան բռնության դեպքերին: Պետք է ավելացնել այս ոլորտին ներգրավված կին ոստիկանների թիվը: Բողոքները ներկայացնողներին ընդունման տարածքները և պայմանները չպետք է անարեկող լինեն և պետք է նրանց քաջալերեն, որպեսզի նրանք իրենց վստահ գան:
153. Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության արարքները պետք է հավուր պատշաճի քննվեն և քրեական հետապնդման ենթարկվեն: Ընտանեկան բռնություն կատարողները նույնպես պետք է համապատասխան վերականգնողական ծառայություններ ստանան: Հանձնակատարը քաջալերում է հայաստանյան իշխանություններին՝ ինտենսիվորեն հետամուտ լինելու ընտանեկան բռնության գործերը վարելու թեմայով քննիչներին, դատախազներին և դատավորներին շարունակական վերապատրաստմանը: Կանանց իրավունքներին ոլորտում գիտելիքներ և փորձ ունեցող և ընտանեկան բռնության հիմնախնդիրներով զբաղվող ՀԿ-ները պետք է ներգրավվեն վերապատրաստման գործընթացին:
154. Հաշվի առնելով ոստիկանությունում բողոքներ կայացնելու դժվարություններն ընտանեկան բռնությունից սուստոնդներին համար՝ ներառյալ ծանր խախտումների մասին բողոքներ ունենալու դեպքում, Հանձնակատարը խորհուրդ է տալիս փոփոխել օրենսդրությունը, որպեսզի իրավապահ մարմինները կարողանան գործը քննել և քրեական հետապնդման ենթարկել անկախ սուստոնդի կողմից բողոքներ կայացնելու հանգամանքից, ինչպես նաև անկախ սուստոնդի կողմից բողոքը հետվերցնելու հանգամանքից:⁹⁸
155. Հանձնակատարը ողջունում է ընտանեկան բռնությունից սուստոնդներին օժանդակություն և աջակցություն ցուցաբերելու առումով ՀԿ-ների կողմից կատարվող կարևոր աշխատանքը: ՀԿ-ները նույնպես արժեքավոր դերակատարում ունեն կանանց իրավունքներին մասին հանրության իրազեկությունը բարձրացնելու և համակարգային փոփոխություններին ջատագովություն իրականացնելու գործում: Այնուամենայնիվ, պետությունն է կրում ընտանեկան բռնությունից պաշտպանություն կազմակերպելու պարտավորությունները, և ՀԿ-ներից պետք է ակնկալել, որ նրանք այս հարցում փոխարինեն պետությանը:

⁹⁸ Տե՛ս [Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և պայքարի մասին](#), 2011թ., հոդված 55.1:

Հանձնակատարն այս առումով կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ օժանդակություն ցուցաբերել ընտանեկան բռնությունից տուժողներին ապաստարաններին և կյանքի կոչել Ընդդեմ գենդերային բռնություն ազգային ծրագրով նախատեսված միջոցառումները:

2.3 ԼԱԽԱԾՆՆՆԴՅԱՆ ՓՈԻԼՈՒՄ ՍԵՌԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

156. Հանձնակատարը քննարկեց նախածննդյան փուլում սեռի ընտրություն խնդիրը Հայաստանում՝ հաշվի առնելով նորածին տղաների և աղջիկների թվաքանակներին անհամաչափությունը, որը փաստացի արձանագրված է: Նորածինների թվային հարաբերակցության նորմը 102-106 տղաների հաշվով 100 աղջիկների ծնունդն է, մինչդեռ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը 2011 թվականին պարզեց, որ Հայաստանում այդ հարաբերակցությունը կազմում է 112 տղա-100 աղջիկ:⁹⁹ Միավորված ազգերի կազմակերպության բնակչության հիմնադրամի 2013 թվականի գեկույցում Հայաստանի մասով արձանագրվել է 100 աղջկա հաշվով 114-115 տղայի ցուցանիշը:¹⁰⁰ Գեղարքունիքի մարզում, ըստ երևույթին, թվային հարաբերակցության շեղումն ամենամեծն է (100 աղջկա հաշվով մինչև 124 տղա): Նախածննդյան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականությունը, ավելի կոնկրետ՝ իգական սեռի պտուղներն ընտրողաբար արտրտի ենթարկելու պրակտիկան, հատկապես հավանական է այն ընտանիքներում, որոնք արդեն իսկ ունեն երեք կամ չորս աղջիկներ: Տարածված կարծիքի համաձայն, այս պրակտիկան կապված է այնպիսի գործոնների հետ, ինչպիսիք են արու գավակներ ունենալու խորապես արմատացած նախընտրությունը, ընտանիքի միջին չափի փոքրացումը և վերարտադրողական ժամանակակից տեխնոլոգիաների հասանելիությունը քարելավումը: Արու գավակները կարևոր են համարվում ընտանեկան գիծը շարունակելու և ծերության օրոք ծնողներին խնամելու համար: Հանձնակատարի գործակիցները շատերը նշեցին, որ այս իրավիճակն ակնհայտորեն վկայում է հայ հասարակությունում կանանց նվազ շահեկան վիճակի և գենդերային անհավասարության մասին:
157. Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն կոչ է արել անդամ պետություններին արգելել նախածննդաբերական շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականությունը, իսկ Մարդու իրավունքների և կենսաբաժնիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով արգելվում է բժշկական օգնության իրականացվող բեղմնավորման այնպիսի մեթոդների օգտագործումը, որոնց նպատակն ապագա երեխայի սեռն ընտրելն է, բացառությամբ երբ անհրաժեշտ է խուսափել կոնկրետ սեռի հետ կապված ժառանգական ծանր հիվանդություններից:¹⁰² Այնուհանդերձ, Հայաստանը չի վավերացրել նշված կոնվենցիան:
158. Կանանց նկատմամբ բռնություն մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով պահանջվում է, որ պետությունները պետությունները

⁹⁹ Տե՛ս ԵԽԽԿ-ի 1829(2011) [բանաձևը](#), նախքան ծնունդը պտղի սեռով պայմանավորված ընտրություն կատարելու մասին, 3-րդ պարբերություն:

¹⁰⁰ Տե՛ս «[Նորածինների սեռերի անհամամասնությունը Հայաստանում](#)», ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամ, 2013թ.:

¹⁰¹ Տե՛ս [Նախարարների կոմիտեի Rec\(2002\)5 հանձնարարական](#) անդամ պետություններին կանանց բռնությունից պաշտպանելու վերաբերյալ, 2002թ., 79-րդ պարբերություն:

¹⁰² Տե՛ս [Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան մարդու իրավունքների և կենսաբաժնիության մասին](#), 1997թ., հոդված 14:

քրեականացնեն հարկադիր արժույթը և հոգեբանական բռնությունը:¹⁰³ Կոնվենցիան օգտակար երաշխիքներ է նախատեսում այն դեպքերի համար, երբ կանայք նախաձեռնողան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականություն կատարելու ճնշման ներքո են: Նախաձեռնողան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականության մասին 2011 թվականի Բանաձևում Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովն ընդգծեց, որ պտղի/սաղմի սեռի պատճառով հղիությունը չշարունակելու սոցիալական և ընտանեկան ճնշումը կնոջ վրա պետք է համարել հոգեբանական բռնություն, իսկ [...] հարկադիր արժույթն երիպրակտիկան պետք է քրեականացնել:¹⁰⁴

159. Հայաստանյան իշխանություններն սկսել են ավելի շատ ուշադրություն դարձնել այս երևույթին, և Մարդու իրավունքներին պաշտպանություն միջոցառումների ազգային ծրագրով նախատեսվում են նախաձեռնողան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականության դեմ պայքարի իրավական մեխանիզմներ, ինչպես նաև այս խնդրի վերաբերյալ հանրության իրազեկման կազմակերպում: Հանձնակատարն այցի ընթացքում տեղեկացավ, որ առողջապահության նախարարությունն աշխատում է իրավական նախաձեռնություն վրա, որի նպատակն է սահմանափակել պտղի սեռի մասին տեղեկությունների տրամադրումը նախքան ծնունդը:

160. ՀԿ-ները զգուշավոր դիրքորոշում հայտնեցին այն կապի վերաբերյալ, որը ոմանք տեսնում են նախաձեռնողաբանական շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականության և Հայաստանի ժողովրդագրական խնդիրների միջև, և ընդգծեցին, որ այս խնդրի լուծման ուղղությունը ձեռնարկվող միջոցառումները չպետք է սահմանափակեն կանանց վերարտադրողական իրավունքները: Նախաձեռնողան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականությունը պետք է ձևակերպել որպես գեղեցիկ այն հավասարության խնդիր, և ավելին պետք է անել առկա մտածելակերպը և գործելակերպը փոխելու համար իրազեկությունը բարձրացնելու և կրթություն ուղղորտնեցում:

161. Հանձնակատարը կոչ է անում հայաստանյան իշխանություններին՝ վավերացնել Մարդու իրավունքներին և կենսաբաշխության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան և աջակցել նախաձեռնողան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականության նախնական պայման դարձնելու ջանքերին: Հանձնակատարը նաև ցանկանում է ընդգծել Եվրոպայի խորհրդի և միջազգային այլ մարմիններին ներկայացրած հետևյալ հանձնարարականների կարևորությունը. նորածին տղաների և աղջիկների թվաքանակների հարաբերակցության մասին արժանազատ տվյալների հավաքում և դրանց միտումներին կանոնավոր մոնիթորինգ, համապատասխան տեխնոլոգիաների էթիկական օգտագործման մասին ուղեկցող մշակում և խթանում, սեռով պայմանավորված ընտրողականությունը պայմանավորող անհավասարություններին խորքային պատճառներին հետազոտում և հաղթահարում ներառյալ հասարակությունում կանանց կարգավիճակի բարձրացում և հավասարության և խտրականության բացառման քաղաքականություններին արդյունավետ իրագործում, և օժանդակություն տղաներին և աղջիկներին հավասար չափով արժևորելու ներքին:¹⁰⁵

¹⁰³ [Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան կանանց և կատամբ բռնություն և ընտանեկան բռնություն կանխարգելման և պայքարի մասին](#), 2011թ., հոդվածներ 39 և 33:

¹⁰⁴ Տե՛ս ԵԽԽՎ-ի 1829(2011) [քանաձևը](#) նախքան ծնունդը պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականության կատարելու մասին, 5-րդ պարբերություն:

¹⁰⁵ Տե՛ս [Սեռով պայմանավորված ընտրողական արժույթը խտրական է և պետք է արգելվի](#), Մարդու իրավունքներին հանձնակատարի մեկնաբանությունները մարդու իրավունքներին վերաբերյալ, 15-րդ հունվարի, 2015թ.:

2.4 ԻՐԱՎԱՊԱՇՏ ՊԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԼՐԱՏ ՎԱՄԻ ԶՈՑ ՆԵՐԻ ԴԵՐԸ

162. Իրավապաշտպան կազմակերպությունները և իրավապաշտպանները կարևոր դեր են կատարում մարդու իրավունքների ստանդարտների և պարտավորությունների՝ պետության կողմից կատարման մակարդակը բարելավելու հարցում՝ ներառյալ կանանց իրավունքների և գենդերային հավասարության ոլորտում: Համակարգային մակարդակով իրականացվող գործողություններից զատ, նրանք նաև կոնկրետ և խիստ անհրաժեշտ աջակցություն են ցուցաբերում անհատների իրավունքների պաշտպանությանը: Նրանց գործունեությունը ներառում է կանանց իրավունքների վրա ազդող հիմնական խնդիրների վերաբերյալ հանրության իրազեկման շարունակական աշխատանքների մեջ մասնակցությունը, բռնությունից տուժած կանանց և նրանց երեխաներին հոգեբանական, բժշկական, կացարանային, աշխատանքի տեղավորման և իրավաբանական աջակցություն տրամադրումը, կանանց իրավունքների պաշտպանության բարելավմանն ուղղված իրավական և քաղաքական փաստաթղթերի ընդունման ջատագովությունը և պետական քաղաքականությունների և միջոցառումների իրագործման և ազդեցություն մոնիթորինգը:

2.4.1 ՃՆՇՈՒՄՆԵՐԸ ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՈՎ ԵՎ ԳԵՆԴԵՐԱՑԻՆ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՎ ԶԲԱՂՎՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱՊԱՇՏ ՊԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏ ՄԱՍԲ

163. Իրավապաշտպանները և իրավապաշտպան կազմակերպությունները Հայաստանում սովորաբար կարողանում են ծավալել իրենց աշխատանքը չհանդիպելով առանձնակի խոչընդոտներին: Այնուհանդերձ, տարածված տեսակետներին հակադրվող զգայուն կամ ժողովրդականությունն չվայելող հարցերի հետ աշխատելիս նրանք իրենց աշխատանքում երբեմն հանդիպում են խոչընդոտներին՝ ներառյալ սպառնալիքները և հարձակումները պետական և ոչ պետական սուբյեկտների կողմից:

164. Հանձնակատարը մտահոգիչ տեղեկություններ է ստացել կանանց իրավունքների և գենդերային հավասարության ոլորտներում ակտիվ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների դեմ ուղղված սպառնալիքների և հարձակումների ալիքի վերաբերյալ, որը տեղի է ունեցել 2013 թվականին՝ Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների ապահովման մասին՝ օրենքի քննարկման և ընդունման առնչությամբ: Այս գործընթացը կատարի ընդդիմություն էր առաջացրել գենդերային հավասարության նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված որոշ խմբերի շրջանում, որոնք այն հավասարեցնում են նույնասեռականությունը և 2013 թվականի ամռանը ուստի կանություն կայքում կարճ ժամանակով տեղադրվել էր անգամ նույնասեռականությունը քարոզնարգելող օրենսդրական առաջարկը, որը սակայն արագորեն հանվել էր այնտեղից: ՀԿ-ները հայտնեցին, որ այդ հակասությունից հետո պաշտոնյաները խուսափում էին գենդեր քառն օգտագործելուց, թեպետ այն գեղեղված է Հայաստանի նկատմամբ կիրառելի միջազգային և ներպետական բազմաթիվ փաստաթղթերում:

165. Մտացված տեղեկությունների համաձայն, պահպանողական և ծայրահեղական խմբերն ապակողմնորոշող և հերյուրական տեղեկություններ էին տարածում իրավապաշտպան այն կազմակերպությունների և այն իրավապաշտպանների վերաբերյալ, որոնք սատարում էին օրենքի ընդունմանը՝ կանանց նկարագրելով որպես ազգի դավաճաններ, ընտանիք քայքայողներ և սպառնալիք հայկական արժեքներին: Կանանց ռեսուրսային կենտրոնը ՀԿ-ն առանց ռտնձգությունների էր ենթարկվել, մասնավորապես՝

սպառնացել էին գենդերային հարցերի մասին քարձրածայնելու համար պայթեցնել կենտրոնը և այրել կանանց իրավունքները պաշտպանողներին: Այդ սպառնալիքներին հեղինակներին որևէ մեղադրանք չէր ներկայացվել: Մտացված որոշ տեղեկությունները համաձայն, պատգամավորներից մեկն անգամ ՀԿ-ի դեմ ուղղված բողոք էր ներկայացրել գլխավոր դատախազությունն՝ պահանջելով քննություն անարկադարձել կազմակերպությունը և նրա գործունեությունը:¹⁰⁶

166. Վարչապետին կից կանանց հարցերով խորհուրդը 2013 թվականին նշեմբերի 22-ին հայտարարություն հրատարակեց, որում մտահոգություն հայտնեց գենդեր, գենդերային հավասարություն և գենդերային ինքնություն եզրույթներին թուրմեկնաբանություն, ինչպես նաև կանանց իրավունքներով զբաղվող ՀԿ-ներին դեմ ծավալված տեղեկատվական քարոզարշավի, սպառնալիքներին և նսնձգություններին առավել աջակորջ լինել և կանխել նման դեպքերը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում խստագույն սպառժել մեղավորներին: Խորհրդի հայտարարության մեջ նաև պարզաբանվում էին վերոհիշյալ եզրույթները հստակեցնելով, որ Հայաստանը պարտավորություն ունի վերացնելու գենդերահեն խտրականությունը: Խորհուրդը վերահաստատեց կառավարության հավատարմությունը կանանց իրավունքները պաշտպանելու և ապահովելու առումով միջազգային և ներպետական իրավունքի նորմերով ստանձնած իր պարտավորություններին, մասնավորապես հղում կատարելով Եվրոպայի խորհրդի գենդերային հավասարության նազմավարության իրագործմանը:¹⁰⁷ Հանձնակատարը դրական է գնահատում Կանանց հարցերով խորհրդի այս հայտարարությունը և քաջալերում է վերջինիս ավելի ակտիվ մասնակցությունը Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքներին և հավասար հնարավորություններին ապահովման մասին օրենքի վերաբերյալ իրագրությունը և քարձրացման աշխատանքներին:

167. Կանանց իրավունքներին պաշտպանությունամբ զբաղվող կազմակերպությունները և իրավապաշտպաններն այցի ընթացքում Հանձնակատարին տեղեկացրեցին, որ իրենք դեռևս հանդիպում են որոշակի խոչընդոտներին թշնամանքի, թեպետ 2013 թվականին համեմատ դրանց մակարդակը նվազել է: Հանձնակատարին տեղեկացրեցին, օրինակ, որ գենդերային կրթությունը միջնակարգ դպրոցի ուսումնական ծրագրում ներառելու թեմայով Հասարակություն և առանց բռնություն չԿ-ի կողմից 2014 թվականին ապրիլին կազմակերպած միջոցառումն ընդհատվել էր պահպանողական և ազգայնական խմբերի կողմից, որոնք փորձել էին հարձակվել ՀԿ-ի անդամներին վրա: Ոստիկանությունն արդյունավետ քայլեր էր ձեռնարկել ընդհատումը բացառելու և հետագա սրացումը կանխելու ուղղությամբ:

2.4.2 ԼՐԱՏ ՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԴԵՐԸ

168. Լրատվամիջոցները կարևոր դեր են խաղում հանրային կարծիքի ձևավորման հարցում: Հանձնակատարը նկատեց, որ հայաստանյան լրատվամիջոցներում ավելացել է ընտանեկան բռնությունը և նախաձննդյան շրջանում պտղի սեռով պայմանավորված ընտրողականություն ինդիքներին լուսաբանումը: Այնուհանդերձ, նա գտնում է, որ լրատվամիջոցները Հայաստանում ավելի կարող են անել

¹⁰⁶ Տե՛ս ՄԱԿ-ի հատուկ ընթացակարգերի [համատեղ հարցազրույցությունը](#) Հայաստանի վերաբերյալ, 10-ը սեպտեմբերի, 2013թ.:

¹⁰⁷ Տե՛ս Գենդերային հիմնախնդիրներով ԵԱՀԿ-ի գործող նախագահի հատուկ ներկայացուցիչ Ջուն Յայթլինի [գեկույցը](#), 2013թ.:

կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարության, մասնավորապես՝ առկա իրավիճակին և օրենսդրության վերաբերյալ հանրային իրազեկությունը բարձրացնելու ուղղությամբ: Որոշ լրատվամիջոցներ որոշ դեպքերում թշնամանք են դրսևորել մարդու իրավունքներին և կանանց իրավունքներին պաշտպանությանը գրավոր կազմակերպություններին և կատմամբ:

169. Հանձնակատարն ուղղակիորեն անդրադարձավ կանանց նկատմամբ առեւտրային խոսքի դեպքերին. այս երևույթը դեռևս բավարարչավոր լուսաբանված չէ Եվրոպայում: Կանանց նկատմամբ առեւտրային խոսքը և բռնության սերմանումը կանխելու, սահմանափակելու և նման երևույթներին դեմ պայքարելու հարցում լրատվամիջոցներին դերը ընդգծված է միջազգային փաստաթղթերում և ստանդարտներում: Ներառյալ Կանանց նկատմամբ բռնության կոնվենցիայում: Հնարավոր քայլերից կարող է լինել կանանց իրավունքները և գենդերային հավասարությունն առաջ մղող իրավապաշտպան կազմակերպություններին և իրավապաշտպաններին լրատվամիջոցներում տրամադրվող տարածքի ավելացումը:¹⁰⁸

Եզրակացություններ և հանձնարարականներ

170. Հանձնակատարն ընդգծում է, որ իրավապաշտպան կազմակերպություններին և իրավապաշտպաններին նկատմամբ սպառնալիքները և հարձակումները պետք է արդյունավետորեն քննել և համարժեքորեն պատժել նպատակ հետապնդելով բացառել դրանց կրկնությունը: Հանձնակատարը քաջալերում է իշխանություններին համերաշխությամբ և հայտնել իրավապաշտպան կազմակերպություններին և իրավապաշտպաններին՝ այնպես, ինչպես արդեն վարվել է Վարչապետին կից կանանց հարցերով խորհուրդը: Ընդհանուր առմամբ, Հանձնակատարը քաջալերում է իրավապաշտպան ՀԿ-ներին և պետական կառույցներին, ինչպես նաև քաղաքական կառույցներին միջև աշխատանքային ավելի ամուր կապերի ձևավորումը:

171. Հանձնակատարը շեշտում է կանանց իրավունքներին և գենդերային հավասարության հետ կապված խնդիրներին վերաբերյալ հանրության իրազեկումը և պատկերացումները բարելավելու գործում լրատվամիջոցներին կարևոր դերը:

172. Եվ վերջում՝ ևս մեկ կարևոր հանգամանք. Հանձնակատարը ցանկանում է ընդգծել, որ կանանց իրավունքներին և կարգավիճակին առնչվող խնդիրները վերաբերում են ողջ հասարակությանը: Նա խորապես այն համոզման է, որ տղամարդիկ պետք է ավելի մեծ դերակատարում ունենան և լինվին ներգրավված լինեն ընտանեկան բռնության և կանանց նկատմամբ խտրականության դեմ պայքարին ուղղված ջանքերին:

¹⁰⁸ Տե՛ս՝ [Կրկնկրետ պայքար է անհրաժեշտ մղել կանանց հասցեագրված առեւտրային խոսքի դեմ](#), Մարդու իրավունքներին հանձնակատարի մեկնաբանությունները մարդու իրավունքներին վերաբերյալ, 6-ը մարտի, 2014թ.: